

**TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE KUZEY IRAK
KÜRTLERİ (1945 - 1991)**

**2024
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Melike EKİZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE KUZAY IRAK KÜRTLERİ (1945 –
1991)**

Melike EKİZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Temmuz 2024**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	12
1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİ	13
1.1. Irak'ın Kuruluş Süreci ve Kürtlerin Beklentileri.....	14
1.2. Musul Sorunu.....	16
1.3. Karşılıklı Ziyaretler ve Irak ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi 22	
1.4. Sadabad Paktı	29
2. TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİ (1945 – 1991).....	39
2.1. Siyasi İlişkiler	39
2.2. Ekonomik İlişkiler	52
2.3. Kültürel İlişkiler	57
3. TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE KUZEY IRAK KÜRTLERİ.....	61

3.1. Irak'ta Yaşanan Kürt İsyancı ve Türkiye – Irak İlişisine Etkileri.....	61
3.1.1.Şeyh Mahmud Berzenci İsyancı	61
3.1.2.Şeyh Ahmed Barzani İsyancı.....	63
3.1.3.Molla Mustafa Barzani İsyancı	65
3.2. Irak Yönetiminde Yaşanan Darbeler Bağlamında Kuzey Irak Kürtleri'nin Türk – Irak İlişkilerine Etkisi.....	67
3.2.1.14 Temmuz 1958 Darbesi	67
3.2.2.8 Şubat 1963 Darbesi	71
3.2.3.18 Temmuz 1968 Darbesi	73
3.3. İran – Irak Savaşı'nın Irak Kürtleri Bakımından Türkiye Irak İlişkilerine Etkisi	75
3.4. 1991 Körfez Savaşı.....	82
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	101

TEZ ONAY SAYFASI

Melike EKİZ tarafından hazırlanan “TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE KUZNEY IRAK KÜRTLERİ (1945 – 1991)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ersin MÜZEZZİNOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 16/07/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Hacı Bayram SOY (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ersin MÜZEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. İsmail ŞAHİN (BANÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Melike EKİZ

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans programına başladığım günden bu zor ve meşakkatli tez sürecimin sonuna kadar hem almış olduğum bölüm derslerinde hem tez sürecimin her aşamasında bana yardımcı olup rehberlik eden ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU'na sonsuz sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez sürecim boyunca bana karşı anlayışlı ve her zaman destekleyici olan, inançlarını ve sevgilerini her zaman bana hissettiren sevgili ailem ve çok değerli dostlarıma yürekten teşekkür ediyorum.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı'nın sınırları içerisinde yer alan Kürtlerin bir kısmı savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla Irak sınırlarına dahil edilmiş ve “Kuzey Irak Kürtleri” olarak adlandırılmıştır. Çeşitli sebeplerle merkezileşmeye karşı ve özerk bir şekilde yaşamak için aralıklı olarak silahlı veya silahsız mücadeleye girişen Kürtler, zaman zaman Türkiye ve Irak ilişkilerinin gerilmesine ya da yakınlaşmasına sebep olmuşlardır. Bazı dönemlerde Irak hükümetine karşı bir destek elde edebilme, Saddam rejimini devirme gibi sebeplerle Kürtler, Türk hükümeti ile iyi geçinmek istemişlerdir. Türkiye'nin Kürtlere karşı politikası da çıkarları gereği şekillenmiştir. İran-İrak Savaşı sırasında yaşanan Halepçe Katliamı sebebiyle Türkiye'nin Kürt sığınmacıları ülkesine kabul etmesi, Irak'ın PKK'yı desteklemesine yol açmış ve PKK'nın Türkiye'de güçlenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Körfez Krizinde de görüldüğü üzere Türkiye bir yandan Irak'ın tek bir devlet olarak varlığını devam ettirmesini desteklerken bir yandan da Irak Kürtlerine yönelik sempatik bir politika izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Irak Kürtleri; Irak; Türkiye; Türk Dış Politikası

ABSTRACT

Some of the Kurds, who were within the borders of the Ottoman Empire until the end of the First World War, were included in the borders of Iraq after the disintegration of the Ottoman Empire as a result of the war and were called "Northern Iraq Kurds". Kurds, who have been intermittently engaging in armed or unarmed struggle against centralization and for live autonomously for various reasons, have occasionally caused the relations between Turkey and Iraq to become tense or closer. In some periods, the Kurds wanted to get along with the Turkish government for reasons such as gaining support against the Iraqi government and overthrowing the Saddam regime. Turkey's policy towards the Kurds was also shaped in line with its own interests. Turkey's acceptance of Kurdish refugees into its country due to the Halabja Massacre during the Iran-Iraq War caused Iraq to support the PKK and caused the PKK to become stronger in Turkey. At the same time, as seen in the Gulf Crisis, while Turkey supported Iraq's continued existence as a single state, it also followed a sympathetic policy towards the Iraqi Kurds.

Keywords: Northern Iraq Kurds; Iraq; Turkey; Turkish Foreign Policy

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Türkiye – Irak İlişkilerinde Kuzey Irak Kürtleri (1945 – 1991)
Tezin Yazarı	Melike EKİZ
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	16/07/2024
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	101
Anahtar Kelimeler	Kuzey Irak Kürtleri; Irak; Türkiye; Türk Dış Politikası

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Northern Iraq Kurds in Turkey – Iraq Relations (1945 – 1991)
Author of the Thesis	Melike EKİZ
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	16/07/2024
Field of the Thesis	Department of International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	101
Keywords	Northern Iraq Kurds; Iraq; Turkey; Turkish Foreign Policy

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
AT	: Avrupa Topluluğu
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
IKP	: Irak Kürt Demokrat Partisi
INOC	: Irak Milli Petrol Şirketleri
IPC	: Irak Petrol Şirketi
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MC	: Milletler Cemiyeti
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TRAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu Kuzey Irak Kürtleri'nin Türkiye-Irak ilişkilerine etkisidir. Çalışmada Kuzey Irak Kürtleri'nin zaman zaman Türkiye ve Irak'ın yakınlaşmasına ve uzaklaşmasına nasıl sebep olduğu incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmada İstikrarsızlığın, etnik çatışmaların, kargaşanın yoğun olarak yaşandığı Irak Devleti'nde varlıklarını kabul ettirmeye çalışan Irak Kürtleri'nin Türkiye-Irak ilişkisini nasıl etkilediğini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması ve yeni bir bakış açısı getirmesi araştırmanın önemi olarak görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel araştırma yöntemleri ile oluşturulan bu tezde öncelikli olarak literatür taraması yapılmış ve çalışmanın sınır ve kapsamı belirlenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın konusu ile ilgili olarak devlet arşivleri, dışişleri belleteni, gazete arşivleri, konu ile ilgili yazılmış kitaplar ve bilimsel makaleler, resmi internet siteleri ve tezlerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler ışığında Kuzey Irak Kürtleri'nin Türkiye-Irak ilişkisine etkisi analiz edilerek tez oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına cevap verilmiştir:

1945 öncesi Türk- Irak ilişkileri nasıldır?

1945-1991 arası Türk Irak ilişkileri siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan nasıl değerlendirilir?

Kuzey Irak Kürtleri kimlerdir?

Kuzey Irak Kürtleri'nin Türkiye-Irak ilişkisine etkisi neler olmuştur?

İran-Irak Savaşı ve Körfez Krizinde Türkiye'nin Kürtlere yönelik politikası ne olmuştur?

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmanın kapsamı Kuzey Irak Kürtleri ile sınırlandırıldığından diğer devletlerde bulunan Kürtlere yer verilmemiştir. Teze şekil verilmesinde ağırlıklı olarak Türkçe kaynaklar kullanılmıştır.

1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE – İRAK İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye-İrak ilişkilerini anlatmadan önce Irak'ın siyasi ve coğrafi yapısına değinilmesi gereklidir. Farklı uygarlıklara ve çeşitli kültürel, etnik, dini ve mezhebi gruplara ev sahipliği yapan Irak topraklarının 1639 yılında Osmanlı Devleti ve İran arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olduğu kabul edilmiştir. Irak, 1918 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla bölge üzerindeki hakimiyet kaybedilmiştir.¹ Osmanlı Devleti, Irak bölgesini Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç ayrı vilayet olarak yönetmiştir. Bu üç vilayet 1920'lerin başında İngiliz mandasına girmiş ve 1932'de bağımsızlığına kavuşmuştur.²

İrak coğrafi konum bakımından kuzeyden Türkiye, güneyden Suudi Arabistan, doğudan İran ve batıdan Suriye ve Ürdün ile çevrilidir.³ Zengin petrol kaynaklarına sahip olan ve Orta Doğu topraklarında bulunan Irak, iklim özellikleri ve yüzey şekilleri bakımından birbirinden oldukça farklılık gösteren dört bölgeye ayrılır: kuzey ve doğusunda bulunan dağlık bölge, dağların eteklerine kadar uzanan El Cezire bölgesi, batıda Suudi Arabistan ve Ürdün'e kadar uzanan çöl bölgesi, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Şattül Arap'ın oluşturduğu alüvyonlar ile kaplı olan bölge.⁴ Dört ayrı bölgeye ayrılan günümüz Irak nüfusunun çoğunu Araplar oluşturmaktadır. Araplardan sonra bölgede bulunan en büyük etnik gruplar ise sırasıyla Kürtler ve Türkmenlerdir. Irak nüfusu, %55 Şii Araplar, %22 Sünni Araplar, %19 Kürtler, %3 Türkmenler, geriye kalan %1'lik kısmı ise diğer gruplardan oluşmaktadır.⁵ 2021 yılında yapılan sayıma göre ülkenin nüfusu 41 milyon civarındadır.⁶ Çeşitli grupları bünyesinde barındıran Irak'ın

¹ Hayati Doğanay & Selçuk Hayli, "İrak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları", Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri (Dünden Bugüne Irak), 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, s.2.

² Hasan Emir Aktaş, "İrak Siyasi Sisteminin ve Hükümet Yapısının Meşruiyet Meselesi", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı (ek sayı) 1, (2020): s. 231.

³ "İrak Ülke Profili", TC Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, https://www.sto.org.tr/Portals/15/dis%20ticaret/ulke/Irak_Ulke_Profil.pdf

⁴ Erdoğan Akkan, "İrak "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/irak--ulke#2-ortacag-musulman-cografyacilarina-gore-irak>

⁵ Haydar Karaalp, "Farklı Etnik, Dini ve Mezhebi Bileşenlerin Mozaigi; Irak", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-etnik-dini-ve-mezhebi-bilesenlerin-mozaiigi-irak-/1641558>

⁶ "Iraq", Undata, <https://data.un.org/en/iso/iq.html>

resmi adı Irak Cumhuriyeti olmakla birlikte mevcut yönetim şekli federal parlamenter cumhuriyettir.⁷ İngiltere, diğer sömürge bölgelerine de uyguladığı gibi Irak'ta da kritik konularda karar alma mekanizmalarını kontrolünde tutmuştur. Diğer taraftan 1936,1941,1958,1963 ve 1968 yıllarında yaşanan darbeler ülkede siyasi ve toplumsal istikrarın sağlanmasını engellemiştir.⁸ Aynı zamanda ülke içindeki etnik gruplar arasında yaşanan siyasi ve dini çatışmalar da bölge halkının birlik içinde olmasının önüne geçmiştir.

1.1. Irak'ın Kuruluş Süreci ve Kürtlerin Beklentileri

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Bağdat, Basra ve Musul'un fethedilmesiyle bugünkü Irak topraklarının önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. 8 Ekim 1864 tarihinde kabul edilen Vilayet Kanunnamesi ile önceleri eyalet olan Basra ve Musul sancak haline getirilerek Bağdat'a bağlanmışlardır. Ancak Basra 1884, Musul 1886 yılında birer vilayet olmuştur. 20 yüzyılın başlarında bugünkü Irak'ı oluşturan bu üç vilayette siyasal ve toplumsal bir birliktelikten bahsetmek güçtür.⁹ Dolayısıyla İngiliz mandası öncesinde bir bütünlük oluşturamayan Irak'ta bir devletten veya bir ulustan bahsetmek mümkün değildir. Milletler Cemiyeti'nin 22. Maddesine göre kendi kendini yönetme kabiliyetleri olmayan toplulukların refahlarını ve gelişmelerini sağlama görevi kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar mandater bir devletin himayesi altına verilmelerini gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle bu yetiden mahrum olan Irak, Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı'nın ardından İngiliz mandasına verilmiştir. Irak'ın yönetimini üstlenen İngiltere hükümeti için bölgede baş edilmesi gereken sorunlardan ilki farklı gruplardan meydana gelen ve sosyal açıdan parçalanmış halde olan toplumların arasındaki çatışmaya son vermek olmuştur. Özellikle Arap ve Kürt nüfus arasındaki çatışmalar Irak'ta asayişin sağlanması önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.¹⁰ Birleşik bir Irak planı üzerine çalışan Getrude Bell,

⁷ *Irak Ülke Bülteni*, DEİK, (2017): s. 1.

⁸ Aktaş, a.g.m., s. 232.

⁹ Gürkan Pamukçu, "Yapay Bir Devlet Olarak Irak'ın Kuruluşu", *Social Sciences Studies Journal*, Cilt 4 Sayı 19, (2018): s. 2362-2363.

¹⁰ İsmail Şahin & Cemile Şahin & Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8 Sayı 15, (2014): s.117-118.

Amerikalı bir misyoner tarafından köklü bir tarihi göz ardı ettiği konusunda şu sözler ile uyarılmıştır:

Irak'ın çevresine bir çizgi çekip onu siyasi bir varlık olarak adlandırmaya çalışırsanız, dört bin yıllık tarihi görmezden gelmiş olursunuz! Asur hep batıya, doğuya ve kuzeye, Babil ise güneye baktı. Onlar hiçbir zaman bir birim olmamışlardır. Bunları birleştirmek için zaman ayırmalısınız, bu yavaş yavaş yapılmalıdır. Henüz ulus olma anlayışları yok.¹¹

Irak içerisinde bulunan nüfus, etnik ve dini bakımdan farklılık gösterdiği için tek bir ülke olarak bir millet yaratmada güçlükler meydana gelmiştir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Arapların yanı sıra kendi dil ve kültürleri olan Kürtler, Irak'ın kuzeyi ile Türkiye ve İran'ın kendilerine komşu olan bölgelerini atalarının ana yurdu kabul etmiş ve kendi kültürel ve siyasal özerkliklerini korumak istemişlerdir. Bu doğrultuda Kürtler İngiltere mandasındaki Irak'ın merkezileştirme ve asimilasyon çabalarına direnmiştir. Bu durum modern Irak'ta kuruluşundan günümüze kadar devam eden mücadeleyi şekillendirmiştir. Irak'ın farklı topluluklarını bir devlet içerisine sokmadaki güçlükler 1920 Haziran'ında aşiretlerin başlattığı isyanla baş göstermiştir. İsyana, İngiltere aleyhtarı duygularla ortaya çıkmış ve Irak üzerindeki yabancı himaye reddedilmiştir. Aylarca süren ayaklanmada İngiltere isyanı bastırmış ancak çok sayıda asker ve para kaybedilmiştir.¹² Modern Irak devletinin oluşturulmasında önemli bir yere sahip olan 12 Mart 1921 Kahire Konferansının başlıca amaçları Irak'ta bulunan İngiliz asker sayısı ve İngiltere'nin maddi yükümlülüğünü azaltmak, Mezopotamya'nın elde tutulması gereken bölgelerini belirlemektir.¹³ Bunun üzerine İngiltere, Irak nüfusunun çoğu tarafından kabul edilecek bir hükümdar arayışına başlamıştır. Bu amaçla uluslararası ün kazanan bir Arap, Haşimi Ailesi mensubu ve Peygamber soyundan olan Emir Faysal, 1921 yılında Irak'ın başına kral olarak getirilmiştir.¹⁴ Kral Faysal İngilizlerin himayesi altında Ağustos 1921'de taç giydiğinde ülkenin kuzey sınırlarının durumu belirsizdir. Irak'ın kuzeyi için verilecek kararlar kaderleri belli olacak Kürtler için aşiret özerkliğinin devam etmesi ortak bir beklentidir. Bu beklenti ile Kürtler, Irak veya Türkiye'ye dahil olsalar bile aşiret özerkliğinin devam etmesini talep etmiştir. Kürt aşiret lideri Şeyh Mahmud Berzenci'nin talebi ise İngiltere himayesi altında bir Kürt devletinin kurulması veya Kürt

¹¹ David Fromkin., *A Peace to End All Peace*, Henry Holt and Company, New York 1989, s. 451.

¹² William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.230,231.

¹³ Şahin & Şahin& Yüce, a.g.m., s. 126.

¹⁴ Cleveland, *a.g.e.*, s,232.

özerkliğinin garanti altına alınmasıdır.¹⁵ 10 Ekim 1922 tarihinde İngiltere ve Irak arasında imzalanan anlaşma ile, Irak'ın İngiltere'yi ilgilendiren konularda karar almadan önce İngiltere'ye danışmasına, önemli makamlara İngiliz yetkililer getirilmesine, İngiliz istihbarat ve askeri ayrıcalıkların devam etmesine karar verilmiş böylece İngiltere, Irak üzerindeki çıkarlarını sağlama almıştır. 1930 yılına gelindiğinde İngiltere, Irak üzerindeki haklarını teminat altına almış bir şekilde manda yönetimini sonlandırmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Irak, 3 Ekim 1932 tarihinde bağımsız olarak Milletler Cemiyetine katılmıştır.¹⁶ Kürtler Irak devletinin bağımsızlığından önce ve sonra dönem dönem kendi kaderini tayin hakkı için mücadelelere girişmişlerdir. Ancak Kürtler her ne kadar “bağımsız Kürdistan” kurma düşüncesine sahip olsalar da aşiret liderlerinin isteği Kürt kimliğinin korunmasından ziyade aşiret çıkarlarının korunması ve genişletilmesi olmuştur. Bu düşünce Kürtlerin tamamını harekete geçirecek milli bir bilincin oluşmasını engellemiştir.¹⁷

1.2. Musul Sorunu

1921 yılında oluşturulan Irak devletinin Türkiye ile ilişkilerin başlangıç noktası Musul sebebiyle imzalanan Ankara Antlaşmasıdır. “*Yolların veya Dicle ırmağına karışan kollarin, kavşak yeri*” anlamına gelen Musul'un tarihi Babil krallığından Perslere kadar birçok farklı uygarlığa dayanır. Bölge, İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayılmaya başladığı Hz. Ömer döneminde Müslüman Arapların hakimiyetine geçmiştir. Bu tarihten itibaren Musul, Müslüman bir şehir kimliği kazanmış ve Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁸ Günümüzde Musul, Irak'ın kuzeyinde Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarına sahip, önemli ticaret yollarının birleştiği bir bölgedir. Bölge, coğrafi konumu ve zengin yer altı kaynakları sebebiyle her zaman yabancı güçlerin dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti'nin elinden Musul ve Kerkük bölgesini almak için girişimlerde

¹⁵ Pamukçu, a.g.m., s.2371.

¹⁶ Şahin & Şahin & Yüce, a.g.m., s. 127,128,129.

¹⁷Zülfü Dağdeviren, “Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet Hükümet İlişkileri”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Cilt:3 Sayı:2, (2020): s. 202.

¹⁸ “*Türk Tarihine Dair Yazılar II*”, Editörler: Alparslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 187-189.

bulunmuştur.¹⁹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'da bulunan topraklarının İngiltere ve Fransa arasında Sykes Picot Anlaşması ile paylaşılmasının ardından Musul'un Fransa'ya bırakılması İngiltere Başkanı Lloyd George tarafından bölgenin önemi dolayısıyla bir hata olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Çok geç olmadan bu hatadan dönülmüş ve İngiltere'nin isteği doğrultusunda Fransa, 24 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı ile Musul'u İngiltere'ye bırakmıştır. Fransa'nın İngiltere'nin isteğine olumsuz cevap vermemesinin başlıca sebebi Orta Doğu bölgesinde İngiltere'nin desteğini alabilmektir.²¹ Osmanlı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın Musul'un İngilizlere teslimini ve Osmanlı askerinin bölgeden çekilmesini kabul etmemesine rağmen İngiltere, Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 7 ve 16. Maddelerine dayanarak 1 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal etmiştir.²² Türkiye, Anadolu'da Milli Mücadele devam ederken İngilizler tarafından işgal edilen ve Misakı Milli sınırları içerisinde kabul edilen Musul'u geri alabilmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal bu amaçla;

Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmak, İngilizlerin de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmak isteği, yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla Revandız bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi.²³

emrini vermiştir. Bu görev ise Kaymakam Şefik' e (Özdemir Bey) verilmiştir. İngiliz hükümeti uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek işgal ettiği Musul'a 1 Şubat 1922'de süresiz olarak yerleştiğini bildirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Özdemir Bey, Revandız'da başarılar elde etmiş ama Batı Anadolu ve Boğazlar'da askeri birlik bulundurulması gerektiği için bu birlikler, Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Aralık 1922'de verdiği emirle batıya kaydırılmak zorunda kalmıştır. Böylece Türk-İngiliz-Irak savaşı ihtimali son bulmuş ve sorun için diplomatik yollar kullanılmaya başlanmıştır.²⁴

¹⁹ Remzi Kılıç, "Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası", Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı 28, (2010): s. 247-258.

²⁰"*Türk Tarihine Dair Yazılar II*", s. 191.

²¹ Payman Abdullah Hamad LAK, "Türkiye- Irak İlişkileri (1920-2010)", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015, s. 19-20.

²² Ahmet Eyicil & Peyman Hamadlak, "Türkiye-Irak İlişkilerinde Musul Sorunu", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 12, (2015): s. 69, Mondros Ateşkes Antlaşması 7 ve 16. Maddeler için bkz <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Mondros.pdf>

²³ *Türk Tarihine Dair Yazılar II*", s 191.

²⁴ *Türk Tarihine Dair Yazılar II*", s 191.

Türkiye Musul'u kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak görerek Misak-ı Milli sınırları içinde dahil etmiş, dolayısıyla tartışmaya kapalı bir konu olarak nitelendirmiştir. Ancak Mudanya Anlaşmasının imzalanması, savaş yorgunluğu, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun karmaşıklığı meselenin Lozan Konferansı'na bırakılmasını zorunlu kılmıştır.²⁵ Lozan görüşmeleri sırasında Türk Heyeti, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Musul'un İngiliz işgali altında olmadığını, Türkiye'nin Türkler ile Kürtleri ayırmayarak TBMM Hükümetinin Kürtleri de kapsadığını ve Musul'u Misakı Milli sınırları içerisine dahil ederek bölgenin Türkiye'de kalması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁶ Ancak İngiliz delegesi Lord Curzon, bölgenin Irak sınırları içinde kalması konusunda ısrar etmiştir. İsmet Paşa, 31 Ocak 1923 tarihinde Londra temsilcisi Yusuf Kemal Bey'e mevcut duruma dair görüşlerini bildirerek Musul meselesi için şu talimatı vermiştir;

İngiltere ile Dostluk ve emniyeti müteakabile tesisini iltizam ediyoruz. Şimdiden daha ileri bir hedef görmeye imkan yoktur. İngilizler gerek Kürtlük ve gerek hilafet meselelerinde ve gerekse Münasebatı iktisadiyede bize emniyet bahş olacak bir vaziyet henüz göstermemişlerdir. Tezahürat maküstür. Evel emirde Türkiye'ye müdahale fikrinden vaz geçtiklerine, Müsavi muamele fikrinde olduklarına kanaat etmek lâzım gelir. İngilizlerle münasebatı İttifak derecesine götürmek esasen benim şahsen arzum dahilindedir. Ancak bu arzunun izharı sebebi zaaf olmamak için ve İngilizlerin bizim memlekette sui tesirattan vaz geçeceklerine kani olmaklığım için ve menabii mahdut bir memleketin büyük devletlerle ittifakını zaten tehlikeli ve teslimiyetkârane bulduğum için bu fikri şimdilik uzak görüyorum.²⁷

İsmet Paşa bu sözleriyle Türkiye'nin İngiltere ile olan münasebetlerinde ittifak yapılması gerektiğini belirtmiş ancak İngiltere güven vermediği için bu fikri şimdilik uzak görmüştür. Musul meselesi için Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşme 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı ile başlamıştır.²⁸ Türk heyeti adına Meclis Başkanı Fethi Bey ve İngiliz heyetinin boğasek Komiseri Sir Percy Cox arasında yapılan görüşmede Türk heyeti Süleymaniye, Musul ve Kerkük'ün Türkiye'de kalması koşuluyla petrolde ortaklık yapılmasını teklif etmiştir. Aynı zamanda Türk ve Kürtlerin kardeş olduklarını vurgulayarak Musul'un Türkiye'den ayrılamayacağını da eklemiştir. Percy Cox ise teklifleri kabul etmemiş taleplerini daha da ileri götürerek Hakkari

²⁵ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s.74.

²⁶ Ersin Müezzinoğlu & İsmail Şahin, "Lokarno ve Musul Kıskaçında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, (2016): s. 660.

²⁷ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s.77-78.

²⁸ Ferhat Güngör, "Orta Doğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* Cilt 1, Sayı 2, (2014): s.15.

bölgesini de istemiştir.²⁹ İngiltere'nin konferanstaki esas amacı pazarlıkta kuvvetlenmek için taleplerini genişletmek, Musul'un Irak sınırı içinde kalmasını sağlayarak taviz vermeyen bir devlet izlenimi yaratmak olmuştur. Haliç Konferansında yaşanan anlaşmazlıktan dolayı konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesi görüşü kuvvet kazanmış bundan dolayı İsmet Paşa'ya şöyle bir telgraf gönderilmiştir:

Baş Vekil Paşa Hazretleri

İstanbul'da Nusret beyden şimdi alınan telgraf namede Mösyö Henderson'un kendisine tekrar gönderdiği bir mektupta Türkiye-Irak hudud meselesinin Cemiyeti Akvam Meclisine havalesi için Londradan nihayet Ağustos altısına kadar tebliğat icrası lâzım geldiğinden bahisle Türkiye hükümeti meselenin iki hükümet arasında hallini derpiş edecek surette bir teklifi cedit dermeyan edecekse bunun nihayet Ağustos 4'e kadar İngiltere hükümetine tebliğ edilmesi lâzım geleceğini ifade ettiği bildirilmektedir.³⁰

İngiltere'nin uzlaşmaz tutumu ve tarafların görüşlerinde ısrar etmesi sebebiyle konferanstan bir sonuç alınamamış konu İngiltere'nin arzu ettiği gibi kendisinin etkili bir üyesi olduğu Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Böylece Musul meselesi 20 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisinde görüşülmeye başlanmıştır. Musul bölgesinde Türk ve İngiliz gruplar arasında anlaşmazlıklar devam ederken konunun çözümü için tarafsızlardan oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda çeşitli uzmanlar tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bölgede yaşanan çatışmaya son vermek için hazırlanan rapor ile geçici bir sınır belirlenmiş ve tarihe Brüksel Hattı "*Bruxelles Line*" olarak geçen bu sınır çizgisi, 29 Ekim 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisinde kabul edilmiştir.³¹ Komisyonun hazırladığı raporda Milletler Cemiyetine tavsiye edilenler şu şekildedir; *Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması, Irak'ın da 25 yıl müddetle İngiliz mandası altına konulması, Brüksel hattının Türk- Irak sınır çizgisi olarak kabul edilmesi*. Türk halkı ve MC'deki Türkiye temsilcileri bu tavsiyelere tepki göstermişlerdir.³² Musul meselesi ile ilgili müzakereler devam ederken 1925 yılında komisyon tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'de 13 Şubat 1925'te rejime ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkan ve iki ay kadar süren Şeyh Said İsyanı, Türkiye'nin aleyhine bir gelişme olarak rapora kaydedilmiştir. 16 Aralık 1925'te

²⁹ Gökhan Cesur, "Saddam Hüseyin'in I. Döneminde Türkiye- Irak İlişkileri (1979-1991)", Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 30.

³⁰ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü s.83-86-87.

³¹ Aydın Beden, "Türk Basımına Göre Türkiye Irak İlişkilerinde Türkmenler (1926-2001)", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya 2011, s. 32.

³² *Türk Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s.92.

ise Milletler Cemiyeti Brüksel Hattı'nı sınır kabul ederek Musul'u Irak'a bırakmıştır. Bu kararın alınmasında Türkiye'nin henüz Milletler Cemiyeti üyesi bile olmazken İngiltere'nin Cemiyetteki baskın rolü, Şeyh Said İsyanı ve Türkiye'nin yeni bir savaşa göze alamayacak olması etkili olmuştur.³³ 1918 yılından 1926'ya kadar Türkiye, İngiltere ve Irak arasında geçen çok yönlü ve çetin bir mücadele sürecinin ardından 5 Haziran 1926 tarihinde üçlü arasında Ankara Antlaşması imzalanarak Musul meselesi nihai bir sonuca bağlanmıştır. Ankara Antlaşması ile Türkiye, Musul vilayeti üzerindeki haklarından vazgeçmiş ve Türkiye- Irak sınırı kesin olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda Musul halkı Irak vatandaşı sayılmış ama 18 yaşını dolduranlar için iki ay içinde kendi vatandaşlıklarını seçebilme hakkı verilmiştir.³⁴ Türkiye, her ne kadar haksızlığa uğradığını düşünerek alınan karardan memnun olmasa da Türk dış politikasının sorunları diplomatik ve barışçıl yollarla çözmeye çalışarak hareket etmesi nedeniyle herhangi bir çatışma içine girmek istememiştir.³⁵

Antlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Antlaşma ile ilgili şu yorumda bulunmuştur:

... Memleket nazik bir durumdadır. Dokuz yıldır savaşılan bir dönemden çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak, bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya yürümeye hazırды. Gazi (Atatürk) ve hükümeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk.³⁶

Aras, her ne kadar Musul'un Irak'a bırakılmasından rahatsızlık duysa da Türkiye henüz yeni bir savaştan çıktığı ve bir savaşı daha göze alamayacağı için Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının yerinde bir karar olduğunu düşünmüştür. Ankara Antlaşması öncesinde Türkiye'nin güvenlik sorunları hakkında değerlendirme yapan Irak Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa, Antlaşma hakkında ve ileride Türkiye ile Irak ilişkilerinin nasıl olacağına yönelik bazı bilgiler vermiştir. Nuri Said, Türkiye'nin Irak hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını ve Irak'ta yaşanan yenilikler hakkında doğru bir şekilde haberdar edilmediğini ileri sürmüştür. Bunun sebebini ise henüz ikili ilişkilerin tesis edilememiş olmasına bağlamıştır. Ancak antlaşma ile ilişkilerin iyi bir şekilde inşa edileceğine inanmıştır. Nuri Said, Antlaşma imzalanmadan önce hazırlanan

³³ Dağdeviren, a.g.m., s. 159.

³⁴ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı 40 (2007), s.680.

³⁵ Müezzinoğlu & Şahin, a.g.m., s. 662.

³⁶ Eyicil& Hamadlak, a.g.m., s.77.

taslak hakkında gazetecilerin sorularına; “vaziyetin çok iyi olduğunu anladım. Tarafeynin gösterdiği hüsn-i niyet sâyesinde mesele bitmiştir, diyebilirim. Sevinmemek için bir sebep yoktur” şeklinde cevap vermiştir. Irak’ın Antlaşma ile hem önemli bir toprak parçasını hem de petrol gelirlerini elde edeceği düşünülürse Irak için kârlı bir antlaşma olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Irak hükümeti ve halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.³⁷

Sonuç olarak Musul sorunu, Türkiye’nin aleyhinde neticelenmiş ve tartışmalı bir konu olarak günümüze kadar gelmiştir. 1918-1926 arası döneme ilişkin Türkiye- Irak ilişkileri, Irak’ın İngiltere mandası altında olması sebebiyle genel olarak İngiltere üzerinden gerçekleşmiştir. Musul meselesi çözüme kavuşturulduktan sonra Türkiye ve Irak ilişkilerinde yakınlaşma gerçekleşmiş, iki ülkede de karşılıklı olarak elçilikler açılmıştır.³⁸ Musul’un Irak’a bırakılmasından sonra Lozan Antlaşmasının 139. Maddesi gereğince Irak’a bırakılan bölgelerin evrak ve kayıt işlemleri başlamıştır. Irak hükümeti bu amaçla ilk olarak Irak’ın kuzey ve kuzeydoğusundaki bölgelere ve Türkiye sınırında kalan birkaç araziye ait kayıtları istemiştir. Türk hükümeti de kayıtlarının asıllarının değil 16.950 lira karşılığında kopyalarını verebileceğini söylemiştir. Ancak kayıtların tespit edilmesi ve belgelerin kopyasının çıkarılmasının uzun süreceği anlaşılınca 30 Kasım 1927 tarihinde söz konusu belgelerin Irak’a gönderileceği bildirilmiştir. Benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Irak’taki vakıflara ait kayıtların yanmasından dolayı Irak hükümeti, Türkiye’ye heyet göndermiş ve kayıtları istemiştir. Resmi kayıtların teslim edilmesi sonrasında iki ülke tarafından karşılıklı elçiler gönderilmesi mevzusu gündeme gelmiştir. Türkiye’ye bir an evvel temsilci göndermek isteyen Nuri Said şunları söylemiştir; “Musul İtilâfnâmesi Meclis-i Mebûsân’dan geçtikten sonra münâsebât-ı siyâsiye iki devlet arasında resmen tesîs edecektir. Bu sûretle ilk defa Türkiye ile münâsebât-ı hâriciye tesîs etmiş olacaktır.”³⁹ Bu çerçevede Irak hükümeti Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için çok çaba sarf etmiş ve Antlaşma sonrası Türkiye ile Irak arasında ilk görüşmeler 5 Kasım 1927 tarihinde gerçekleşmiştir. Irak Kralı Faysal, Türkiye’nin Büyükelçisi Ferit Tek’i İngiltere’de

³⁷ Beden, a.g.t., s. 60-61.

³⁸ Tahir Kodal, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel’in Irak Seyahat Notları”, AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 16 Sayı 40, (2009): s. 395.

³⁹ Beden, a.g.t., s.77,78-80.

yaşadığı Hyde Park Oteli'nde görüşmeye davet etmiştir. Ferit Tek'in vasıtasıyla Faysal, Türkiye'ye dostluk mesajı göndermiştir.⁴⁰ Faysal'ın mesajına Mustafa Kemal kısa sürede cevap vermiştir. Mustafa Kemal, 1927 yılında ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmesiyle tüm yabancı devlet başkanlarına gönderdiği yazıyı Kral Faysal'a da göndermiştir. Yazıda iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi için Türkiye'nin üzerine düşen tüm görevlerini memnuniyetle yerine getireceği bildirilmiştir. Tevfik Rüştü Aras da Türkiye- Irak ilişkilerinin geleceğinin nasıl olacağına dair bir ipucu vermiştir. Aras, Suriye hariç diğer komşu ülkeleriyle sınır sorununun kalmadığını, Irak ile ilişkilerin gayet dostane bir şekilde sürdürüldüğünü söylemiştir. Ayrıca Ankara Antlaşması'nın bir sonucu olarak iki devletin de karşılıklı temsil edilmesi meselesinin değerlendirildiğini eklemiştir.⁴¹ 1928 yılında Kral Faysal eski Osmanlı komutanlarından Sebih Neşet'i Türkiye'ye Irak temsilcisi olarak göndermiştir. Neşet, her iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk çerçevesinde yürütülmesi için oldukça çaba sarf etmiş ve Mustafa Kemal, Neşet'in bu gayretinden memnun kalmıştır. Buna istinaden Türkiye de Tahir Lütfi Tokay'ı 21 Ekim 1929'da Bağdat'a göndererek çalışmalara başlamasını istemiştir. İlişkilerin geliştirilmesinde rolü büyük olan Tokay, on yıl boyunca çalışmalarda bulunmuştur.⁴² Aynı zamanda 12 Haziran 1929 tarihinde Türkiye, Musul'da bir fahri konsolosluk açmış ve göreve Musul Ticaret Odası Başkanı Necip Çadır Efendi getirilmiştir.⁴³ 17 Eylül 1930 tarihine gelindiğinde ise Musul Konsolos Yardımcılığına İzzettin Tuğrul Bey tayin edilmiştir.⁴⁴

1.3. Karşılıklı Ziyaretler ve Irak ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

İkili ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği bu dönemde Kral Faysal 17 Şubat 1930 tarihinde Türkiye'nin yeni Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey onuruna sarayda ziyafet vermiştir. Verilen yemekte Faysal, Mustafa Kemal'in Irak hakkındaki dostane

⁴⁰ Tahir Kodal, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye- Irak İlişkileri (1950-1960)", Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cilt 2, Sayı 18 (2019): s. 1508.

⁴¹ Beden, a.g.t., s.80.

⁴² Hamad Lak, a.g.t., s.27.

⁴³ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 4-35-12, Tarih: 12.06.1929

⁴⁴ BCA, Yer No: 58-26-20, Tarih: 17.09.1930

siyasetinin gerek kendisinin gerek bütün Iraklıların kalplerindeki samimi dostluk ve emniyet hislerini desteklediğini ve Türkiye ile Irak'ın bir aile olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Aynı yılın Nisan ayında Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa Türkiye'yi ziyarette bulunmuştur. Paşa, Ankara ziyareti sırasında orada gördüğü bayındırlık ve ilerlemeleri takdir ederek hayran kalmıştır. Türk hükümeti de Cafer Paşa'ya derin minnettarlıklarını belirtmiştir.⁴⁶ 1930'un Ekim ayında Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Türkiye'ye gelmiştir. Paşa'nın Ankara'dan döndüğü gün gazetelerde çıkan açıklaması şu şekildedir; *“Türkiye’de kendi hakkında gösterilen teveccüh ve samimiyetin minnettarı ve yeni Türkiye’de gördüğü teceddüt ve terakkinin ve Gazi Hazretleri ile zatı devletlerinin yüksek faaliyetlerinin hayranı olduğunu ifade eylediği bildirilmektedir.”*⁴⁷ Iraklı yetkililerin Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerden sonra Irak Kralı Faysal da Mustafa Kemal ile görüşmek ve Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine bildirmiştir.⁴⁸ Elçi 15 Aralık 1930'da Ankara'ya gönderdiği yazıda şunları söylemiştir;

Kral Faysal ve maiyeti erkânile vaki olan mukalemelerimde Kral Faysal'ın Ankara'ya giderek Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine arz-ı tazimat etmek arzusunu izhar etmekte olduğu, refikamın Kraliçe ve Prenseslerle olan musahabelerinde dahi Türkiye'nin kendi vatanları olduğu cihetle orasını her memlekete tercih ettikleri ve yaz mevsimlerini orada geçirmeyi arzu ettiklerini, fakat bunu babalarının gitmesine talik etmekte buldukları sarahaten söylenmektedir... Bu babta emr-i devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim.⁴⁹

Türk hükümeti, Kralın bu isteğinin yalnız kendi tarafından bildirilmesi sonucunda kabul edileceğini iletmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Tahir Lütfü Bey'e gönderdiği yazıya cevap olarak şunları yazmıştır:

Kral Faysal Ankara'ya gelmek arzusunu sırf kendi tarafından izhar ederse Hükümet-i Cumhuriyeti'nin bu ziyareten memnun kalacağı yolunda lisan kullanmanız tabiidir. Ancak bu hususta tarafınızdan herhangi bir şekilde teşvikatta bulunulması muvafık değildir. Eğer Kral Reisicumhur Hazretlerini ziyaret etmek ve kabul olunmak arzusunda bulunursa kendi tarafından vaki bir teklif olmak üzere keyfiyetin bildirilmesi mercudur.⁵⁰

Bunun üzerine Kral Faysal, Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Türkiye'ye gelme arzusunu kendi tarafından bildirmiş ve 25 Mayıs 1931 tarihinde Türkiye Elçisi ile

⁴⁵ BCA, Yer No-: 258-738-18, Tarih: 17.02.1930

⁴⁶ BCA, Yer No: 258-739-1, Tarih:08.05.1930

⁴⁷ BCA, Yer No: 258-739-15, Tarih: 02.10.1930

⁴⁸ Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye Irak İlişkileri", Askeri Tarih Araştırmaları, Cilt 5, Sayı 9 (2007): s. 196-197.

⁴⁹ Beden, a.g.t., s.85.

⁵⁰ Beden, a.g.t., s.85.

görüşerek Barzani aşireti ve İngilizler hakkında duyduğu rahatsızlıktan dolayı Ankara'ya giderek bu konular hakkında görüşmek istemiştir. Kral Faysal'ın ağzından Tahir Lütü Bey tarafından mesele şu sözler ile dile getirilmiştir:

Barzan Şeyhi üzerine hemen bir hareket-ı askeriye icrasını Nuri Sait Paşa geçen sene Türkiye Hükümeti'ne verdiği söze istinaden iltizam ediyor. İngilizler de bunu terviç ediyor. Ben ise bu işe hemen şimdiden teşebbüs-ü muvafık bulmuyorum, zira Hoybun Cemiyeti orada Asurilere karşı bir kuvvettir, ve İngiliz tesirine tâbi değildir. İhtimal ki İngilizler bu sebepten dolayı o kuvveti mahvetmek üzere bu hareketi muvafık buluyorlar. Ben Cumartesi günü Musul'a gideceğim, belki Barzan şeyhi ile de görüşeceğim ve onu Hükümete müzahir olmağa ve Türkiye Hükümetince hoş görünmeyen bir takım kimselere ilticagâh olmamağa ve Türkiye'ye daima dost ve hayrihah olmağa ikna için çalışacağım. Bu suretle hem Asurilere karşı Barzan şeyhi kuvvetinin idamesine hem de o kuvvetin daima Türkiye'nin emn-ü itimadına lâyük bir hale gelmesine gayret edeceğim; muvaffak olamadığım takdirde harekât-ı askeriye için Nuri Sait Paşa'nın fikrini terviç edeceğim. 2- İngiliz entrikalarından çok muzdaribiz. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu husustaki siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız. O büyük adam benim için ve bütün şark için bir mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz Türkiye siyasetinden mühlhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sâkin iki kardaşız. Menafimiz müşterek ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bipayan hürmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum. Hükümetiniz muvafakat ettiği takdirde bu yaz tedavi için gideceğim İsviçre'den avdetimde, Teşrinievvel'de orada bulunacağım. Kralın bu beyanatı üzerine talimat-ı devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim.⁵¹

Faysal'ın Türkiye'yi ziyaret talebini kendi tarafından iletmesi üzerine bu isteği kabul edilmiştir. Resmi olarak ilk kez Türkiye'ye ziyarette bulunan Kral Faysal'ın Ankara ziyareti, 7 Temmuz 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde “*Ankara'da Asil Bir Misafir: Kral Faysal Hz.*” başlığı ile yer almıştır. İki ülke halkının arasında kardeşliğe yakın bir samimiyet olduğu ve genç Irak ile ilişkilerin geliştirilmesi umut edilmiştir.⁵² Türkiye ve Irak arasında İkamet ve Ticaret Anlaşması akdi için müzakerelere başlanmıştır. Türkiye-Irak sınırının emniyet ve güvenliğinin sağlanması için alınan tedbirleri her iki devletin de samimiyetle uyguladığı ve iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Sohbet esnasında Musul topraklarının Irak'a bırakılmasından bahsedildiğinde Faysal, “*Fakat buna mukabil bütün Irak'ı kazandınız şimdi Bağdat caddelerini Gazi'nin hayranları ve perestişkarları dolduruyor.*” demiştir.⁵³ Faysal'ın 9 Temmuz'da İstanbul'a gelişi Türk halkı tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Faysal'ın istasyondan inişi ile birlikte halk, şiddetli bir alkış ile kralı selamlamıştır. Faysal ise halkın samimi tezahüratları karşısında çok memnun olduğunu ve teşekkür

⁵¹ Beden, a.g.t., s. 85- 86.

⁵² Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1931, s. 1.

⁵³ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1931, s.1-6.

ettiğini söylemiştir.⁵⁴ Faysal'ın Türkiye ziyareti ile Irak ve Türkiye arasında geçmişte yaşanan kötü olayların izlerini silmek ve ilişkileri geliştirmek amacıyla bir oturma gerçekleştirilerek Dostluk ve Ticaret Anlaşmasının imzalanması için zemin hazırlanmıştır.⁵⁵ Faysal'ın Türkiye ziyareti, Irak gazetelerinde yayınlanan çeşitli makalelerde şöyle ele alınmıştır;

... Irak sabıkan Osmanlı İmparatorluğuna tabi memleketlerden biri idi. Bu imparatorlukla beraber hem acı hem tatlı devirler yaşadı. Fakat şarkın annesi hükmünde olan Türkiye, Gazi'nin eli altında silkelendi. Arapların Kral Hüseyin ve bilahara mahdumu dahi Faysal vasıtasile silkelendiği gibi silkelendi.

...Kral Faysal'ın Ankara'da Gazi Paşa'nın nezdinde geçireceği üç günlük sefaret hadisesi ile alemler şark ve garp meşgul olacaktır. Ve şark hükümetleri zillet ve münafereften, anlaşma meyanlarına intikal eyleyecektir. Bu sahalarda ancak maharet ve iz ve şeref doğabilir.⁵⁶

Irak gazetelerinde de yayınlanan makalelerden de anlaşıldığı üzere Faysal'ın Türkiye ziyareti ikili ilişkileri geliştireceği düşüncesiyle desteklenmiştir. Faysal, Ankara ziyaretinden sonra gittiği Avrupa seyahati sırasında Türkiye ile ilgili güzel izlenimlerini Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Münir Bey'e 1 Eylül 1931 sabahı aktarmıştır. Türk hükümeti tarafından ziyarete kabul edilmesinden memnun olduğunu, Türkiye'de ki ilerlemeleri takdir ettiğini ve iki ülke arasındaki dostane münasebetleri kuvvetlendirmek gayesinde olduğunu belirtmiştir. Münir Bey de Türk hükümetinin gerek kendilerine gerek milletlerine karşı aynı hisleri paylaştığını söylemiştir.⁵⁷ Faysal'ın Ankara ziyareti Türk-İrak ilişkilerinde önemli bir aşamadır. Ankara uluslararası ortamda da başkent olarak görülmeye başlanmıştır. Faysal'ın ziyareti Musul meselesi sebebiyle Irak ve Türkiye arasında oluşan gergin havanın azalmasına katkıda bulunması bakımından da önemlidir.⁵⁸

Ziyaretin ardından Irak Millet Meclisinin açılış merasiminde Faysal'ın yaptığı konuşmada Türkiye ile imzalanacak anlaşmalardan bahsedilmiştir: *"Hükümetimiz İran ve Türkiye ile ticaretin tanzimine ve eyi komşuluk münasebetine tealluki olan umurun vazine dair itilafnameler akdine çalışmaktadır ve bu ittifaknameleri bu içtimada sizlere takdim edeceğimiz ümit etmektedir."*⁵⁹ Bu doğrultuda ziyaret sonrası 1932 yılında Türkiye

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1931, s. 6.

⁵⁵ Hamad LAK, a.g.t., s, 28.

⁵⁶ BCA, Yer No:258-740-7, Tarih: 05.07.1931

⁵⁷ BCA, Yer No: 258-740-14, Tarih: 10.09.1931

⁵⁸ Beden, a.g.t., s.89.

⁵⁹ BCA, Yer No: 258-740-20, Tarih: 24.11.1931

ve Irak arasında üç anlaşma imzalanmıştır: Suçluların İadesi Anlaşması (9 Ocak 1932), İskan Anlaşması (9 Ocak 1932) ve Ticaret Anlaşması (10 Ocak 1932).⁶⁰ Ankara’da Irak hükümeti ile imzalanan “Suçluların İadesi Anlaşması” belgelerinin teatisi için Bağdat Büyükelçisi Tahir Lütfi Bey görevlendirilmiştir.⁶¹ Nuri Said Paşa, Türkiye ve Irak arasında imzalanan anlaşmaların Irak meclisinde onaylanması üzerine şöyle bir konuşma yapmıştır:

Maksat yalnız bu üç anlaşma değildir. Türkiye’ye azminetimde başka hedefler de var idi. Onlardan birincisi Türkiye-İrak Ticaret yolunun küşadı, ikincisi Türkiye pazarlarına Irak hurmalarına bir mahreç temini, üçüncüsü Şimal hudutlarımız emniyetine müteallik bazı hususat idi... Türkiye’nin pek büyük siması olan İsmet Paşa Hazretleri’nin başında bulunduğu Türkiye hükümetinden ve bu zati muhteremden her müsaadeyi gördüm ve Irak’ın menfaatine müteallik ve anın ilerisine dair ne mümkün ise buldum.⁶²

İkamet Sözleşmesinin onaylanması hakkındaki kanun tasarısının TBMM’de görüşüldüğü esnada Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, anlaşmanın içeriğini güzel bir şekilde açıklamıştır. Türk vatandaşlarının Irak’ta, Irak vatandaşlarının ise Türkiye’de kendilerini yabancı hissetmeyeceklerini şu sözler ile vurgulamıştır; *“Bir Türk nasıl Bağdat’ta da kendisini ay yıldızın gölgesinde müsterih ve mesut addedecekse, bir Iraklı da Türkiye’de siyah ve yeşil sancaklarının gölgesinde oturuyormuş gibi refah ve hürriyet duyacaktır.”* Sürekli sınır tecavüzlerine maruz kalan Türkiye için Suçluların İadesi Anlaşması ise oldukça önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye- Irak sınırında dönem dönem silahlı gruplar ya da kişiler ülkeye girerek çatışmaya sebep olmuşlardır.⁶³ 1931 yılının sonlarına doğru Irak’ta yaşayan Barzan Şeyhi Iraktan gördüğü baskı üzerine Türkiye’ye gelerek hizmet etmek istemiş ve bu amaçla Türk hükümetine bir mektup göndermiştir. Mektupta Türk hükümetine hizmet için hazır olduğunu ve bu doğrultuda bir anlaşma yapabilecek olduğundan bahsetmiştir. Ancak Barzanlı Şeyh ile hiçbir suretle bir anlaşmaya girilmeyeceği bildirilmiştir. Eğer ülke topraklarına girdiği anlaşılırsa gerekenin yapılacağı da eklenmiştir.⁶⁴

Faysal’ın Türkiye ziyareti ve sonrasında imzalanan anlaşmalara ek olarak iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bir diğer olay ise Türkiye ve Irak’ın 1932 yılında Milletler

⁶⁰ Cesur, a.g.t., s.32.

⁶¹ BCA, Yer No: 35-27-12, Tarih: 19.04.1933

⁶² BCA, Yer No: 259-741-4, Tarih: 09.04.1932

⁶³ Beden, a.g.t., s.92.

⁶⁴ BCA, Yer No: 113-768-6, Tarih: 26.12.1931

Cemiyetine kabul edilmesidir. MC Genel Sekreteri Sir Eric Drummond, 6 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye'ye "MC'-ye üye olma ve Cemiyeti değerli işbirliğinden yararlandırma" çağrısında bulunmuştur.⁶⁵ Türkiye'nin MC'-ye girmesini konu alan teklif geldiği zaman Cemiyet'te Türkiye'yi metheden samimi konuşmalar yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi, Türkiye'ye gelen teklif üzerine şunları söylemiştir;

Biz Milletler Cemiyetine girmeden evvel dahi onun gayesi olmak lazım gelen prensipleri hayatımızda ve muhitimizde tatbik etmiş bir milletiz. Milletler Cemiyetine – daimi veya değil orasını şimdilik bilmiyoruz- meclis azası olarak gireceğiz. Oraya sulh ile emniyetin geniş ve hakim havasını da beraberinde almış olduğumuz halde dahil olacağız.⁶⁶

MC' nin daveti üzerine Türkiye, 18 Temmuz 1932'de ittifaka dahil olmuştur.⁶⁷ İngiltere, 30 Haziran 1930 Anlaşmasının bir gereği olarak Irak üzerindeki mandasının kaldırılması ve Irak'ın MC'ye üye olması için başvuruda bulunmuştur. MC, bu kararı incelemek ve bazı siyasi ve hukuki işlemlerin tamamlanması için iki yıllık bir süre vermiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda MC, İngiltere'nin sunduğu raporlarda Irak'ın bağımsızlığını kazanması için yetersiz olduğuna karar vermiştir. Cemiyet komisyonu, Irak yönetiminin manda rejiminin kaldırılması halinde yürürlükte olan yasaların Irak halkına adil bir şekilde uygulanacağına dair taahhütname vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine Irak istenilen taahhütnameyi MC'ye vermiş ve 28 Ocak 1932 tarihinde kabul edilmiştir. 30 Mayıs 1932 tarihinde Başbakan Nuri Said Irak'ın MC üyeliğinin kabul edildiğini Bağdat'ta açıklamıştır.⁶⁸ Irak'ın MC üyeliği Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisinin senelik raporunda şu sözler ele dile getirilmiştir:

Irak son zamanlara kadar İngiltere mandası altında bulunmakta iken geçen yıl Milletler Cemiyeti'nin kararı ile, kendi üzerindeki İngiliz mandası kaldırılmış ve "müstakil" namını almış ve Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Ve o tarihten itibaren de 1930 senesinin haziranında akdedilmiş olan İngiltere- Irak muahedesi meriyet mevkiine girmiştir. Bu muahede mucibince, İngiltere hükümeti, Irak'ı pek sağlam bağlar ile kendisine bağladığı ve her hususta Irak'ı kendisine tabi kıldığı cihetle İngiltere hükümetinin evvelce Irak üzerindeki mandater sıfatı ile haiz olduğu tesir ve nüfuz, mandanın kalkmasından sonra "müttefik" sıfatı ile ve "hami" mahiyetinde devam etmektedir. Ve İngiltere hükümeti bu müttefikliği mandaterliğe tercih etmektedir. Zira şimdi artık mandater sıfatı ile her sene Milletler Cemiyeti

⁶⁵ Ebubekir Siddık Kaplan, "Türkiye- Irak İlişkileri (1918-1960)", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2011, s.132.

⁶⁶ Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1932, s.1.

⁶⁷ Kodal, a.g.m., s.396.

⁶⁸ Beden, a.g.t., s. 94-95.

huzurunda Irak hakkında izahat ve hesap vermek zahmetinden birtakım istizahlara maruz kalmak gibi “tacizat” tan halas olmuştur.⁶⁹

Raporda, Irak üzerindeki İngiliz mandasının kalkmasıyla İngiltere Hükümeti’nin Irak’ı “müttefik” olarak görmeye başladığı ve artık Irak, İngiltere’nin mandası olmadığı için İngiltere Hükümetinin Milletler Cemiyetine Irak hakkında izahat vermek zorunda kalmayarak bir yükten kurtulduğu belirtilmiştir. Irak’ın MC’ye girmesi için yapılan müzakereler esnasında Irak’ta yaşayan azınlıklar ile ilgili konuda Fransız üye M. Paul Boncour, Irak’taki Kürtlerin lehine idari muhtariyet göz önünde bulundurulmamış olmasından dolayı rahatsızlığını dile getirmiştir. Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi ile görüşen Irak Yüksek Komiseri Sir Françis, Irak Kürtlerinin bağımsızlık taleplerinin Milletler Cemiyeti tarafından kesin olarak reddedildiğini ve bunlara rağmen Fransız üyenin bu söylemlerinin bir provokasyon olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Irak’ta ki Hristiyan azınlıklar hakkında Tahir Lütfi Bey ve Nuri Said Paşa görüşmüş ve Lütfi Bey izlenimlerini aktarmıştır. Nuri Said, Irak’ta son zamanlarda azınlıklar ile ilgili yaşanan sorunlardan İngiltere ve Fransa’yı suçlayarak şunları söylemiştir;

“... Fransızların emeli Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir katil yaptırmaktır. Bu suretle Irak’ın Akvam Cemiyetine duhulüne mani olmak ve hiç olmazsa Hristiyan ahali üzerinde Avrupa mandasını veya himayesini ipka ettirmektedir.”⁷¹ Nuri Said bu sözleriyle, İngilizler ve Fransızların Müslüman ve Hristiyan gruplar arasında bir çatışma yaratmak ve Hristiyan halk üzerinde himaye oluşturmak gayesinde olduğunu vurgulamıştır. Sonuç olarak her iki ülkenin de Batı yanlısı politika takip ederek MC’ye üye olması ve 1932 yılında yapılan anlaşmalar Türkiye-İrak ilişkilerini geliştirmiş ve iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Tefik Rüştü Aras, Irak’ın üyeliği ile ilgili Türkiye’nin Irak ile mazisinin bizzat Türk tarihi ile harmanlanmış bulunması sebebiyle fevkalade bahtiyar olduğunu, iki memleket arasında asırlardır süren bağlılığın karşılıklı muhabbet havası içinde ilerlediğini söylemiştir. Genç Irak devletini tebrik ederek refah temenni etmiştir.⁷² Bu sırada dostça ilişkilerin yürütüldüğü Irak Kralı Faysal’ın 1933 yılındaki ölümü, Türkiye-İrak arasındaki ilişkileri başlatan bir lider olarak görüldüğünden dolayı Türkiye’de üzüntü yaratmıştır. Faysal’ın ölümünden sonra yerine tek oğlu olan Emir

⁶⁹ BCA, Yer No: 259-742-10, Tarih: Gün yok/ Ay yok/ 1933

⁷⁰ BCA, Yer No: 259-741-12, Tarih: 18.07.1932

⁷¹ BCA, Yer No: 258-740-8, Tarih: 08.07.1931

⁷² *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1932, s. 1-5.

Gazi (I. Gazi) geçmiştir. Irak'ta yaşanan lider değişikliği Türkiye-İrak ilişkisinde farklılık yaratmamıştır. Kral Faysal'ın Türkiye ile başlattığı iyi ilişkiler, oğlu döneminde de devam ettirilmiştir.⁷³

1.4. Sadabad Paktı

Kral Gazi döneminde ordunun güçlü bir devletin ana unsurlarından biri olduğu düşünüldüğü için oldukça önem verilmiştir. Ordu, Irak'ın MC'ye üyeliğinin ardından İngiltere'nin yetkilerinin azalmasını ümit etmiştir. Ancak bu talepleri tam anlamıyla gerçekleştirmemiş ve ülkede bir karmaşaya yol açmıştır. Yaşanılan bu siyasi karmaşa, ordunun siyasete müdahalede bulunması gerektiği inancını doğurmuştur. Bu amaç doğrultusunda Hikmet Süleyman, orduda etkili bir isim olan Bekir Sıtkı ile yakınlaşarak hükümeti devirmeyi amaçlamıştır.⁷⁴ Böylece Sadabat Paktı için görüşmelerin sürdüğü esnada 1936 yılında Irak'ın ilk askeri darbesi olan General Bekir Sıtkı Darbesi gerçekleşmiştir. Bekir Sıtkı'nın talimatları gereği Kral Gazi, Hikmet Süleyman'ı Başbakanlığa atamış ve yeni hükümet kurulmuştur. Yeni gelen hükümetin hedeflerinden biri de Arap olmayan devletler ile iyi ilişkiler geliştirmek yönündedir.⁷⁵ Daha önceki hükümetlerden farklı olarak Arap Birliği'nin gerçekleştirilmesinin Irak'a bir yarar getirmeyeceği düşüncesine sahip olan Hikmet Süleyman kabinesi, öncelikli hedefinin kendi iç işleri ile meşgul olmak olduğunu belirtmiştir. Yeni Irak hükümeti, Arap ülkeleri yerine İran ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir.⁷⁶ Bekir Sıtkı Darbesi ilk günlerinde Irak'ın komşusu Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Bunun başlıca sebebi Türkiye'nin, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ı içine alan bir anlaşma imzalama düşüncesi olduğu için yeni gelen hükümetin bu fikre nasıl bakacağı çekincesidir. Bunun üzerine yeni hükümetin temsilcileri, Türkiye'ye güvence vermek adına şunları söylemiştir: *“Türk yetkililerin ve kamuoyunun bilmesi gerekir ki; Irak Türkiye'nin dostudur. Hükümetin değişmiş olması iki ülke arasındaki ilişkilerde hiçbir değişiklik yaratmayacaktır.”* Anlaşıldığı üzere yeni Irak hükümeti, Türkiye ile ilişkilerin bir

⁷³ Beden, a.g.t., s. 111.

⁷⁴ Hamad Lak, a.g.t., s. 30.

⁷⁵ Onur Öztürk, “Türkiye-İrak İlişkileri ve Kürt Sorunu”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 45.

⁷⁶ Onur Akdoğan, “İrak'ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 8 Sayı 2, (2021): s.143-144.

farklılık olmadan devam ettirileceğini belirtmiştir. Irak'ta yeni kurulan hükümetin dış siyaset, milli savunma, eğitim ve ekonomik programlarında Irak ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluk bağlarının güçlendirilmesi ve Irak, Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki karşılıklı olarak herhangi bir saldırıda bulunmamayı taahhüt eden anlaşmanın imzalanmasının üzerinde çalışılması hususu yer almıştır.⁷⁷

Hikmet Süleyman hükümeti Türkiye'ye oldukça ilgi duymuş ve Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı reform gibi Süleyman da Irak'ta yapmak istemiştir. Hatta 1935 yılında birkaç ay Türkiye'de kalan Süleyman, Cumhuriyet Türkiye'sinin her sahasında gördüğü gelişmelere hayran kalmış ve gazetelere bu hayranlığını aktarmıştır. Irak'a Türkiye'yi örnek göstererek Türkiye'nin yolundan gidilmesi gerektiğini eklemiştir.⁷⁸ Bekir Sıtkı'nın Arap yanlısı olmayan tutumundan dolayı özellikle subay kadrosunda bulunan Arap milliyetçileri arasında Sıtkı'ya karşı muhalefet yükselmiş ve bir suikast planı hazırlanmıştır. Arap milliyetçileri için beklenen fırsat, Sıtkı'nın Türkiye'ye ziyarete giderken Musul'da konaklamasıyla elde edilmiştir. Bekir Sıtkı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Ali Cevad, Musul'da dinlenirken Muhammed Ali Tal-Afari adlı bir asker tarafından suikast gerçekleştirilmiştir. Olay üzerine Başbakan Hikmet Süleyman, komplocuların derhal Bağdat'a getirilmesini emretse de Musul Garnizon Komutanı bu emre uymamıştır. Bağdat'ta bulunan birlikler de Musul Garnizon Komutanı ile aynı düşünceleri paylaştıkları için ülkede bir iç savaş çıkma ihtimali gündeme gelmiştir. Artan isyanlar ve iç savaş ihtimalinden dolayı Hikmet Süleyman, kendisini iktidara getiren ordu tarafından bu kez görevden alınmaya zorlanmış ve 17 Ağustos 1937 tarihinde istifa ederek görevinden ayrılmıştır.⁷⁹ Suikast olayı üzerine Irak'ta yaşanan karışıklıklar sebebiyle Irak Elçisi Naci Şevket şunları söylemiştir;

Bağdat'tan aldığım habere göre vaziyet sakindir. Asayiş yerindedir. Hükümet vaziyete hakimdir. Endişeyi mucib hiçbir hadise yoktur. Irak'ta kabine değişebilir. Tebeddül olabilir. Fakat hiçbir Iraklının Türkiye'ye karşı olan sevgi hissi tagyire uğramaz. Irak'ın Türkiye'ye karşı takib edeceği politika daima aynı olacaktır. İki milletin bağlılığını tarih ispat etmektedir.⁸⁰

Bu sözler ile gerçekleşen suikast sebebiyle Irak ve Türkiye ilişkisinde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceği ve Türkiye'ye karşı var olan iyi düşüncelerin devamının

⁷⁷ BCA, Yer No: 259-745-17, Tarih: 12.01.1937

⁷⁸ BCA, Yer No: 259-744-13, Tarih: 13.12.1935

⁷⁹ Akdoğan, a.g.m., s.145.

⁸⁰ *Ulus*, 19 Ağustos 1937, s.3.

geleceği anlaşılmaktadır. Bekir Sıtkı Darbesinden sonra Irak Dışişleri Bakanı Naci Esili, 1926 Antlaşmasının ikinci bölümünün süre uzatımı için Türkiye ile görüşerek yeni bir anlaşma imzalamak düşüncesiyle Türkiye'ye ziyarette bulunmak istemiştir. Bu amaçla ilk olarak Türk hükümetine bir nota gönderilmiştir. Buna göre:

Ekselans, Ankara'da, 5 Haziran 1926 günü, üç taraf arasında imza edilmiş olan Türk-İrak-İngiltere Antlaşması'nın ikinci kesiminin hükümleri, 18 Temmuz 1936 günü sona ermesi nedeniyle, iki ülke arasında komşuluk ilişkilerini düzenlemek amacıyla yeni ve geniş kapsamlı bir antlaşmanın yapılmasına değin, söz konusu kesim hükümlerinin yürürlüğünün yalnız kendi aralarında sürdürülmesi isteği ile Irak Krallığı Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dilediği üzere ve Hükümet'im bu konudaki kararı uyarısında, anılan antlaşmanın ikinci kesim hükümlerinin, Irak Krallığı Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında, 18 Temmuz 1936'dan başlayarak nota verişimi yöntemi ile aşağıda yazılı koşullar ve değişikliklerle yürürlüğünün uzatılmasını önermekle onur duymaktayım...⁸¹

Türk hükümeti de notaya karşılık olarak şunları yazmıştır:

...Bu öneriler konusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin onamını ekselanslarına doğrulamakla onur duyarım. Notanızla ona karşılık işbu yanıtlımın, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı arasında, bugünden başlayarak bu konuda, resmi anlaşma sayıldığını da doğrularım...⁸²

Bu doğrultuda Irak Dışişleri Bakanı 25 Nisan 1937 tarihinde Türkiye'ye ziyarete gelmiştir. Bakan'ın geldiği istasyon Irak ve Türkiye bayrakları ile donatılmış ve her iki ülkenin de milli marşları çalınmıştır. Esili, Ankara ziyaretinde şu açıklamalarda bulunmuştur:

İrak'ın büyük dostu olan Türkiye Cumhuriyeti merkezini ziyaret ettiğimden dolayı cidden memnunum. Ben ve bütün Iraklı vatandaşlarım Türkiye'nin yeni hayatının büyük adımlarla parlak bir istikbale doğru yürüdüğünü kemali iftiharla takip ediyoruz. Iraklıların Türkiye'ye ve hususile Atatürk'e karşı kalplerinde taşıdıkları hürmet ve muhabbet hissini hududu yoktur. Filhakika Atatürk yalnız Türkiye'nin değil bütün şark milletlerinin yeniden doğmasına ve canlanmasına sebep olmuştur.⁸³

Naci Esili ve Tevfik Rüştü Aras arasında yapılan görüşmeler ile 5 Haziran 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasının ikinci kısmının uzatılması konusunda görüş birliğine varılmıştır.⁸⁴ Esili'nin Türkiye'de bulunmasından fırsattan istifade Türkiye ve Irak arasındaki görüşmeler sırasında Türkiye'nin petrol ihtiyacı hakkında da görüşülmüştür. Türkiye'de bulunan bazı mahsuller ile Irak petrolünün mübadelesi

⁸¹ Kaplan, a.g.t., s.133- 134.

⁸² Kaplan, a.g.t., s. 134.

⁸³ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1937, s. 1.

⁸⁴ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1937, s.7.

konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁸⁵ Türkiye ve Irak arasında imzalanan “1926 Ankara Antlaşmasının 1936 Yılı Uzatma Protokolü” ile; eğer 1926 Antlaşması’ndaki sınır ile ilgili maddeler iki yıl içerisinde gündeme gelmezse ilgili maddelerin süresiz olarak kabul edileceğine karar verilmiştir.⁸⁶ Böylece Sadabad Paktına giden süreçte 1936 Protokolü ile ilişkiler sağlamlaştırılmıştır.

Türkiye ve Irak arasında imzalanan Anlaşmanın ardından ikili ilişkiler olumlu bir havada seyrederken dünya, revizyonist ülkeler olan Almanya ve İtalya tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.⁸⁷ Mustafa Kemal’de bu dönemde komşu ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine inanmıştır. Türkiye, 1931 yılında Orta Doğu devletleri ile bu doğrultuda bir anlaşma yapmak istemiş ancak Irak ve İran arasında yaşanan sınır anlaşmazlıkları sebebiyle gerçekleşmemiştir. İtalya’nın 1935 yılında Habeşistan’ı işgali ise, düşünülen bu projenin hayata geçirilmesini hızlandırmıştır.⁸⁸ 1937 yılının 21-25 Haziran tarihleri arasında Tefik Rüşti Aras ve Celal Bayar imzalanacak pakt hakkında görüşmek ve dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek için Irak’ı ziyarette bulunmuştur. Türk heyeti, Irak’ta gittikleri her şehirde sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Irak yayın bürosu konu hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur:

Türk heyetine gösterilen samimî tezahürat, Türkiye ile Irak arasındaki sağlam dostluğu bir kere daha tebarüz ettirmiştir. Bu ziyaret Türkiye – Irak münasebetlerinde yeni bir devre açmıştır. Bu dostluk ebediyen kalacaktır. Bugün bütün Irak gazeteleri, Irak milletinin Türkiye’ye karşı beslediği samimî bağları tebarüz ettirmekte ve Büyük Şef Atatürk’ün sayesinde yeni Türkiye’de başarılan kalkınma uzun makaleler neşreylemektedirler.⁸⁹

Türk heyetine gösterilen sevgi, iki ülke arasındaki sağlam dostluğu bir kere daha bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Türk heyeti onuruna Bağdat’ta verilen ziyafetlerde karşılıklı dostluk en sade ve etkili ifadeler ile anlatılmıştır. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında iki komşu memleketin dostluğu şöyle izah edilmiştir:

Tarihi ve coğrafi amillerin pek tabii olarak vücuda getirdiği Türk-Irak dostluğu hissiyatını taşıyan ve aynı zamanda necib Türk milletinin yüzsek meziyetini takdir etmiş olan Irak, her zaman Türkiye’nin refah ve saadetini temenni etmiş ve Türkiye’nin tealisini görmekle sevinmiştir. Bu türlü müteakabil samimi duygulardan gidasını almış olduğu içindir ki Türk

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1937, s.5.

⁸⁶ Enes Demir, Türkiye’nin Irak’ın Kuzeyine Yönelik Askerî Harekât ve Stratejisinin Tarihsel Arka Planı", *Türk Tarih Kurumu*, (2022): s.199.

⁸⁷ Abdül Samet Çelikçi & Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2013): s. 92.

⁸⁸ Hamad LAK, a.g.t., s. 31.

⁸⁹ Beden a.g.t., s. 114.

Irak dostluğu hemen bizzat ve kendi kendine neşvü nema bulmuş ve her zaman böyle kalacağı kanaatini vermiştir.⁹⁰

Dışişleri Bakanlığının açıklamasından da anlaşıldığı üzere ziyaret, Türk-Irak münasebetlerini ilerletmiş ve her daim böyle kalması umut edilmiştir. Türk heyetinin karşılandığı resmi törenden sonra heyet, Musul ve Kerkük'e geçmiştir. Türk bakanların Musul ve Kerkük'te Iraklı Türkmenler tarafından samimi sevgi gösterileri ile karşılanması Irak hükümetinde tedirginliğe sebep olmuştur. Heyetin İstasyon Otelinde konakladığı gün, geceyi otelin etrafında geçiren Türkmenlere tutuklama kararı verilmiştir. Türkmenlerin Türk heyetine karşı ilgisini gören Nuri Sad Paşa, eskiden Abbasilerin Türklerin egemenliği altına girmeleri gibi Irak'ın da Türk nüfuzu altına girme tehlikesinden dolayı Türkmenlerin baskı altında tutulması gerektiğini öne sürmüştür.⁹¹ Irak Dışişleri Bakanının Türk heyetinin ziyareti hakkındaki nutku ise şu şekildedir:

...Ziyaretiniz memleketimizin sıkıcı bir mevsim sıcaklarına tesadüf ediyor, bu sıcakların gönüllerimizde Türkiye'ye karşı ve muhterem şahıslarınıza karşı beslenen dostluk ve kardaşlık duygularının harareti yanında unutulacağını ümit ediyor ve bu hararetle duygularla kadehimizi Türkiye'nin ulu rehber reisicumhuru ve Türkiye milletinin yüksek muhalled bir şulei dehası olan ekselans Atatürk Hazretleri şerefine ref etmekle ve kardeş Türk milleti necibesinin daima mütezayid görmek istediğimiz teali ve refahına ve kendilerine karşı derin bir hürmet duyduğum Başvekil İsmet İnönü Hazretleri, zatı devletleri ve ekselans Celal Bayar ile diğer muhterem rüfekanızın sıhhat ve saadetine içmekle büyük bir şeref ve saadet hissediyorum.⁹²

Irak Dışişleri Bakanı'nın nutkundan anlaşıldığı üzere Türk Bakanlarının Irak'a yaptıkları ziyaret her iki ülke tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Pakt'a giden yolu açmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Tahran'ın Sadabad Sarayında 8 Temmuz 1937 tarihinde Saldırmazlık ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. İyi komşuluğun her şeyden önce iyi sınırlarla sağlanacağını anlayan bu devletlerin nihai bir anlaşmaya varmaları sevinçle karşılanmıştır. Anlaşma ile dört devlet, birbirlerinin menfaatlerini ilgilendiren meselelerde istişare yapma kararı almışlardır.⁹³ Aynı zamanda tarafların birbirlerine saldırmalarını engelleyen bir dostluk anlaşmasıdır.⁹⁴ Paktın imzalanması Irak halkı tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Bir Irak gazetesi konuyla ilgili şunları yazmıştır; *"Bu Antlaşma, Türkiye ve Irak'ın barışçıl niyetlerini*

⁹⁰ Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1937, s.1.

⁹¹ Beden, a.g.t., s. 121.

⁹² BCA, Yer No: 200-363-9, Tarih: 08.07.1937

⁹³ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1937, s. 1.

⁹⁴ Kasalak, a.g.m., s.201.

devam ettirdiğine açık bir delildir”⁹⁵ Yapılan iyi ve yapıcı yorumlara rağmen Paktın imzalanması Irak Temsilciler Meclisinde eleştirilere yol açmıştır. Bunun başlıca sebebi ise paktta alınan kararların Arap ülkeleri ile anlaşma yapılması önünde bir engel yaratacağı düşüncesidir. Karşıt görüşlere rağmen Pakt, 6 Mart 1938 tarihinde Irak Parlamentosunda onaylanmıştır. Sadabad Paktı’nın her ne kadar önemli bir anlaşma olduğu ileri sürülse de uygulamada zayıf kalmıştır. Bunun ana sebebi Irak ve İran arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaşmasıdır.⁹⁶

İki devlet arasında yapılan karşılıklı ziyaretler, Sadabad Paktı ve 1926 Ankara Antlaşmasınının 1936 Yılı Uzatma Protokolü imzası ile ilişkiler olumlu bir çizgide ilerlemiştir. 1938 yılına gelindiğinde 10 Kasım’da Mustafa Kemal’in ölümü Irak’ta derin bir üzüntü yaratmıştır. Irak hükümeti Ankara’ya taziye telgrafları çekmiş, Irak gazeteleri Türkiye ve doğu milletlerine önderlik eden Mustafa Kemal için yazılar yazmış ve Türk elçiliği ziyaret edilmiştir. Irak’ta Mustafa Kemal’in ölümü üzerine oluşan ortam için Türk elçisi Tahir Lütfi Tokay Ankara’ya şunları yazmıştır;

Atatürk’ün vefatı faciası burada (Irak’ta) her sınıf halk arasında çok elim bir tesir hâsıl etmiştir stop resmi ve gayri resmi dairelerin bayrakları yarıya indirilmiş ve bütün matbuat şarkın gaibi olarak telakki etmiş ve o yolda makaleler yazmışlardır stop Saray Teşrifat Reisi Elçiliğe gelip Kral Hazretleri namına ve Hariciye Veziri dahi nezdime gelerek Hükümet namına beyan-ı taziye eylemişlerdir stop bütün ecnebi sefirlerle memleket ricalinden birçokları ve Gildani (Keldani) Patriği Elçiliğe gelip hüznün ve tesserlerini izhar etmişlerdir stop derin saygılarımla arz ederim.⁹⁷

Tokay bir diğer yazısında Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda, Irak’ta Atatürk’ün vefatının her kesimden insanda derin bir üzüntüye sebep olduğunu yazmıştır. Irak’ta yaşayan halkın birçoğu elçiliğe mektup ve telgraf göndererek Atatürk’ün ölümünden duydukları acıyı dile getirmişlerdir.⁹⁸ Atatürk’ün ölümü sadece Türkiye’deki Türkleri değil Irak’ta yaşayan Türkleri de derin bir kedere sürüklemiştir. Irak’ta El alem ve El Arabi gazeteleri Atatürk’ün ölümünden bahsederken Türk milletini canlandıran, ilerlemesini ve gelişmesini sağlayan bir kahraman olarak yazmıştır. Onun şark dünyasını parlattığını ve

⁹⁵ Bostancı & Bashar, a.g.m., s. 2517.

⁹⁶ Hamad Lak, a.g.t., s.33.

⁹⁷ Beden, a.g.t., s.124-125.

⁹⁸ Bilal Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 412,413,414

ölümüyle bütün Şark'ı büyük bir üzüntüye soktuğunu belirtilmiştir.⁹⁹ Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Kral Gazi 1939 yılında trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiş ve yerine henüz dört yaşında olan oğlu II. Faysal geçmiştir. II. Faysal'ın yaşının küçük olmasından dolayı naipliğini aynı soydan gelen Abdullah üstlenmiş ve Nuri Said başbakan olmuştur. İkinci Dünya Savaşı 1939 yılında başladığında Nuri Said, İngiltere'yi desteklemek istemiş ancak bu konuda ordu ile ters düşmüştür.¹⁰⁰ Nuri Said, İkinci Dünya Savaşı sırasında Arap devletleri ile ittifak yapacağını, Sadabad Paktı gereği Türkiye ve İran ile ilişkilerini sürdüreceğini ve İngiltere ile iş birliği içinde olacağını bildirmiştir. Bu kararı Bakanlar Kuruluna danışmadan almıştır.¹⁰¹ Nuri Said Paşa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Irak'ın durumuyla ilgili radyoda yaptığı konuşması şu şekildedir:

Almanya'nın tecavüzüne hedef olan Polonya'nın istiklalini müdafaa için İngiltere hükümeti 3 Eylül 1939 tarihinde harbe girmiş ve Fransa onu takip etmiştir. Irak hükümeti 5 Eylül 1939 tarihinde, kendisi ile Britanya arasında münakit ittifak muahedesinin tenfizi hususuna dair olan merbutiyetini ilan etmiş ve Almanya ile münasebetini kesmiştir. 6 Eylül 1939 tarihinde Irak tahtı üzerinde vasi olan altes prens hazretleri celaletmesi İngiltere kralı göndermiş oldukları bir telyazısında Irak hükümetinin ve milletin ittifak muahedesine olan bağlılığını ifade etmiş ve prens hazretleri 8 Eylül 1939 tarihinde İngiltere kralının mühim cevaplarını almışlardır.

Nuri Said bu sözler ile hangi tarafta olduğunu açıkça belli etmiştir. Nuri Said konuşmasına devam ederken Sadabad Paktının durumuna da değinmiştir:

Sadabad Misakına gelince işbu misak Türkiye, İran, Afganistan ve Irak devletleri tarafından imza edilmiştir. Bu misak bir ademi tecavüz misakı olup imza koymuş bulunan devletlerin aralarında hasıl olacak ihtilafları müzakere yolu ile halletmeleri hususunu tazammün etmektedir. Türkiye bu devletten harbin cereyan etmekte bulunduğu mıntıkaya en yakın olan devlet olduğundan anın vaziyetini gözden geçirmeyi faideli gördüm.¹⁰²

Nuri Said'in yaptığı açıklamalar ve Irak Dışişleri Bakanlığının takip ettiği politika, Ayan meclisinde tartışmalara neden olmuştur. Ayan meclisi üyesi Naci Süveydi Paşa, nutkun bazı önemli meseleleri kısa geçmiş olmasından şikayet ettikten sonra siyasi vaziyetten ve bu vaziyet karşısında Arap dünyasının durumundan bahsederek bütün Şarklıların özellikle Arapların mevcudiyetlerinin ve haklarının korunmasının gerekliliğini ileri sürmüş ve bu vaziyet zamanında yerine getirilmezse "*savaşın galipleri*

⁹⁹ Nurcan Toksoy, "Atatürk'ün Vefatının Balkanlar ve Orta Doğu Basımındaki Etkilerinin Türkiye'de ki Akisleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, (2010): s.205.

¹⁰⁰ Mustafa Bostancı, *1958 Irak Askeri Darbesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.654-655.

¹⁰¹ Hamad Lak, a.g.t., s.35.

¹⁰² BCA, Yer No: 259-747-29, Tarih: 07.10.1939

taksim masasına oturdukları zaman Iraklıların ve Arapların parmaklarını ısirmaktan başka bir şey yapmalarına imkan kalmayacağını” söylemiştir.¹⁰³ Daha sonra sözü alan Davud Elçelebi, Sadabad Paktını sevinçle karşıladığını fakat Irak ile dost olan İran devleti arasındaki sınırın tayini meselesinin neden hala bir sonuç bulmadığını, Türkiye’nin imzaladığı üçlü ittifaktan Irak’ın sevinç duymasının nedenini ve ortada gizli bir anlaşma olup olmadığının bilinip bilinmediğini sorarak sitem etmiştir. Krallık nutku bütün bu konulara işaret etmediği için bu soruların cevapsız kaldığını ileri sürmüştür.¹⁰⁴ Görülüyor ki Nuri Said Paşa’nın yaptığı açıklamalar ve Müttefik devletlerin yanında yer almak istemesi Irak’ta bazı kesimleri memnun etmemiştir. Bu doğrultuda tarafsız bir politika takip edilmesi gerektiği fikrine inanan Raşid Ali ve bazı ordu mensupları 3 Nisan 1941 tarihinde bir darbe gerçekleştirmiştir. Raşid Ali her ne kadar tarafsız bir politika izlenilmesi gerektiğini söylese de kendisinin Mihver yanlısı bir tutum sergilemesi çelişkilidir.¹⁰⁵ İngiltere hükümeti, başlarında Raşid Ali’nin bulunduğu bazı hükümet üyelerinin iktidarı ele geçirmesinin gayrinizami olduğunu söyleyerek yeni Irak hükümetini tanımamıştır.¹⁰⁶ İş başına gelen yeni yönetimin ana hedefleri Irak’ı İngiltere hükümetinin baskısından kurtarmak, Arap milliyetçiliği yapmak ve petrol kaynaklarını millileştirmek olmuştur. Bu durumdan oldukça rahatsız olan İngiltere, Orta Doğu’daki çıkarlarının tehlikeye girdiğini anlamıştır. Irak’ta yeniden düzen sağlamak amacıyla Kraliyet Orta Doğu Kuvvetleri Başkomutanı General Sir Archibald Walve’e Bağdat’ı işgal etme emri verilmiştir. Gerekçe olarak ise, Irak’ın Basra Körfezine yönelik olası İngiliz çıkarmasına izin vermeyerek İngiltere’nin Irak topraklarını kullanmak ve karşılığında askeri destek teklifini reddetmesi gösterilmiş ve 1 Haziran 1941 ‘de İngiltere ikinci kez Irak’ı işgal etmiştir.¹⁰⁷ Ağır bombardıman altına giren Irak, İngiltere karşıtı bir politika izlemenin karşılığını almıştır. Daha sonra İngiltere ve Irak arasında anlaşma imzalanmıştır. İngiltere, meşru hükümeti yeniden kurmak için her türlü yardım yapılacağını bildirmiştir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından yayınlanan tebliğde şöyle denilmektedir; “Sukünet yeniden avdet edilmiştir. Tebliğde mütarekenin milli birliği memleketin istiklalini korumakta olduğu ilave edilerek herkes derhal işi işe

¹⁰³ BCA, Yer No: 259-747-30, Tarih: 28.12.1939

¹⁰⁴ BCA, Yer No: 259-747-30, Tarih: 28.12.1939, s.4

¹⁰⁵ Beden, a.g.t., s.133- 134.

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1941, s. 1.

¹⁰⁷ Beden, a.g.t., s.134.

meşgul olmaya başlaması tavsiye edilmektedir."¹⁰⁸ İngiltere'nin başarısıyla 3 Haziran'da genç Kral Faysal ve Naib Abdullah, Bağdat'a dönmüş ve İngiliz Elçisi ile İngiliz askeri heyeti tarafından karşılanmıştır. Irak Naibi Abdullah'ın Bağdat'a girişi esnasında Türkiye Elçisi Cevad Üstün ile Kordiplomatik Erkanı hazır bulunmuşlardır.¹⁰⁹ Nuri Said'in hükümeti yeniden kurmasıyla Irak, İngiltere etkisinde tekrar yönetilmeye başlanmıştır. Muhalefet edebilecek siyasi liderler sürgüne gönderilmiş ve Prens Abdullah ve Nuri Said ülkeyi İkinci Dünya Savaşı boyunca yönetmiştir.¹¹⁰ Savaş sırasında Irak hükümeti Türkiye'nin Musul'u geri alacağından endişe etmiş ancak Irak'ın endişe ettiği gibi olmamış aksine Irak'ın Ankara temsilcisi olan Naci Şevket, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini bildirmiştir.¹¹¹ Bu dönemde Türkiye ve Irak arasındaki siyasi ilişkiler durgunlaşmış olsa da dostça ilişkiler aynen sürdürülmüştür. Bu doğrultuda 3 Şubat 1941 tarihinde CHP İstanbul Milletvekili Ziya Karamürsel, Bağdat'a gelmiştir.¹¹² Karamürsel, beş Milletvekili arkadaşıyla birlikte 6 Şubat'ta Bağdat'a varmıştır. Karamürsel Basra'ya geçtiğinde birçok İngiliz ailesi ile tanışmış ve hepsinin Türklere karşı samimi hisler beslediğini söylemiştir. Karamürsel, Irak ziyareti hakkındaki intibalarını ve memnuniyetini notlarında yazdıktan sonra Irak hakkındaki kişisel görüşlerini de şu sözler ile eklemiştir;

Siyasi vaziyette istikrar yoktur. Bundan dolayı da kabinede sık sık tebeddül vaki olmaktadır. Bunun neticesi olarak da Irak ricali arasında mütemadi bir nifak ve ihtilaf mevcuttur. Münevverlerin ekseresi İngiliz taraftarlarıdır. Aksi siyaset ve kanaati taşıyanlar da vardır. Biz Bağdada girmek üzereyken kabine değişmiş idi. Düşen kabinenin başında bulunan Reşit Ali Geylani'nin Alman ve İtalyan taraftarı olduğunu ve kabineden istifa ettiği zaman vasiyülmelike gönderdiği istifanamenin bu ciheti telmih edecek şekilde bulunduğunu söylüyorlar.¹¹³

Karamürsel'in notlarında da bahsettiği gibi Raşid Ali kabinesi hükümetten çekildiği gün bazı üniversiteli öğrenciler durumu protesto ederek karışıklık çıkarmıştır. Bu şekilde, Irak halkının hükümetten memnuniyetsizliği anlaşılmaktadır. Karamürsel, notlarının devamında Irak ordusunun düzenine rağmen bir savaşı kazanabilecek kabiliyette olmadığını ve herhangi bir devletin saldırması durumunda teslim

¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1941, s.1-5.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1941, s.1-5.

¹¹⁰ Kodal, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel'in Irak Seyahat Notları, s. 398.

¹¹¹ Hamad Lak, a.g.t., s. 35.

¹¹² Beden, a.g.t., s. 135.

¹¹³ BCA, Yer No: 53-209-1, Tarih: 05.03.1941

olabileceklerini yazmıştır. Ziya Karamürsel ve arkadaşları İstanbul'a dönerken Musul'a uğramışlardır. Karamürsel, Vali, Belediye Başkanı ve bazı ileri gelenler ile görüşmüş ve şehirde gezintiyeye çıkmıştır. Karamürsel ve arkadaşlarının Musul'da geçirdikleri iki saatlik süre zarfında halka haber verilmemiş dolayısıyla onların Türklere karşı olan intibaları hakkında bir fikir sahibi olunamamıştır.¹¹⁴ Ziya Karamürsel'in notlarından da anlaşıldığı üzere Türkiye ve Irak arasındaki dostane ilişkiler savaş öncesi dönemde olduğu gibi savaş sırasında da sürdürülmüştür. Bir süre her iki devlet tarafsızlık politikası takip etseler de 16 Ocak 1943 tarihinde Irak, tarafsızlık politikasını bir kenara bırakarak Mihver devletlere savaş ilan etmiştir.¹¹⁵ Türkiye ise İkinci Dünya Savaşına girmek istememekle birlikte İtalya ve Almanya tehdidine karşı Müttefik devletlerin yanında olarak fiilen savaşa katılmaksızın 23 Şubat 1945 tarihinde mihver devletlere karşı savaş ilan etmiştir.¹¹⁶ Böylece Türkiye BM'ye katılma fırsatı bulmuştur.

¹¹⁴ BCA, Yer No: 53-209-1, Tarih: 05.03.1941

¹¹⁵ Beden, a.g.t, s. 137

¹¹⁶ Fatma Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaş'ında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Cilt 1, Sayı 45, (2020): s.216

2. TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİ (1945 – 1991)

Bu bölümde Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Irak ilişkileri ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan değerlendirilmiştir. Türkiye ve Irak ilişkilerinde Kuzey Irak Kürtleri ise üçüncü bölümde ele alınmıştır.

2.1. Siyasi İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin dış politikası Batı merkezli olarak şekillenmiş ve Batı ittifakları içerisinde yer alma hedeflenmiştir. Bu dönemde Irak'ın da Batı yanlısı politika takip etmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştıran bir faktör olmuştur. İki ülkeyi birbirine yaklaştıran diğer nedenler ise Rusya'ya karşı duyulan 'ortak düşman' algısı ve iki ülkede yaşanan ayrılıkçı Kürt isyanlarıdır.¹¹⁷

Savaş sonrası süreçte Irak, Arap dünyasının lideri olma arzusu içinde olduğu için bölgedeki güçlü ülkelerden biri olan Türkiye ile yakınlaşmayı hedeflemiştir. Türkiye de Irak ile ilişkileri geliştirmek amacıyla ilk adımı atarak Kral Naibi Abdullah¹¹⁸ ve Başbakan Nuri Said'i Türkiye'ye davet etmiştir.¹¹⁹ Bunun üzerine 15 Eylül 1945 tarihinde Nuri Said ve Abdullah Türkiye'ye gelmişlerdir. Türkiye'de oldukça samimi karşılanan Nuri Said, ziyareti sırasında şunları söylemiştir:

Yakinen tanıdığım İstanbul'u tekrar gördüğümden dolayı son derece bahtiyarım. Türkiye ile Irak arasındaki münasebet son derece dostanedir ve Irak ricali bu dostluğu daha da kuvvetlendirmek emelindedir. Naib hazretleri ile beraber çok uzun bir seyahat yaptık. Amerika ve bütün Avrupa'yı gezdik. Dolaştığımız yerlerde hep iktisadi sarsıntılar müşahede ettik. Türkiye'yi ziyaretimiz tamamen gayri resmidir. Türkiye'deki eski dostlarımızı görmek için geldik.¹²⁰

Nuri Said bu sözleri ile Türkiye ziyaretinin siyasi emeller taşımadığını, Türkiye'deki eski dostlarını görerek iki ülke ilişkilerini daha da kuvvetlendirmek istediğini belirtmiştir. Irak ricalinin Türkiye ziyaretinden yaklaşık altı ay sonra iki ülke arasında 29 Mart 1946 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmek ve iki millet arasında

¹¹⁷ Öztürk, a.g.t., s.73.

¹¹⁸ Konu ile ilgili literatürde kralın adı Abdülillah olarak da kullanılmaktadır.

¹¹⁹ Öztürk, a.g.t., s.53.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1945, s.3.

yüzyıllardır süregelen kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek amaçlanmıştır. Antlaşma, iş birliğinin her alanda gerçekleşmesi amacıyla ek altı protokol ve iki sözleşmeden oluşmuştur. Antlaşmanın birinci maddesi şu şekildedir: “*Andlaşan Taraflar birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli Andlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeyi taahhüt ederler.*” Diğer maddelerde belirtilenler ise genel itibariyle, tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt ederek milletlerarası meselelerde birbirlerine danışarak işbirliği içinde olacakları yönündedir.¹²¹ Antlaşmada yer alan protokoller iki ülke arasındaki kültür, ekonomik, güvenlik ve asayiş meseleleriyle ilgilidir.¹²² Antlaşma, her iki ülke tarafından da olumlu karşılanmış, iki memleket için de hayırlı olacağı ve iyi neticeler doğuracağı düşünülmüştür.¹²³ 1946 yılında imzalanan Antlaşma ile Türkiye ve Irak’ın çözüme kavuşturduğu konulardan biri de Su Sorunu olmuştur. 1918 yılından önce Türkiye, Irak ve Suriye “Osmanlı” adı altında tek bir devletin içerisinde var olduğu için su sorunu diye bir mesele yoktu. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla birlikte her üç ülke arasında Dicle ve Fırat nehirlerinin suyunun kullanımı bir sorun haline geldi.¹²⁴ Sorun, 1946 Antlaşmasının altıncı maddesinin 1 Numaralı Ek Protokolünde “Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması” başlığı ile ele alınmıştır. İlgili madde şu şekildedir:

Irak, Dicle ve Fırat ve kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli plânların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapmak, arazi ölçmek ve hidrolik, jeolojik ve diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetinde teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye’ye gönderebilecektir. Yapılan arazi ölçmeleri sonucuna göre çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumları tarafından hazırlanacaktır. Bu maddede sözü geçen işlerin gerektirdiği bütün harcamaları Irak ödeyecektir.¹²⁵

Bu madde ile Türkiye ve Irak tarafından bölgeye teknik bir ekip gönderilerek araştırmalar ve ölçümler yapılmasına ve bu işlemler için yapılması gereken harcamaların Irak tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.

¹²¹ “Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk Ve İyi Komşuluk Andlaşması ile Bu Andlaşmaya Ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun”, TBMM, No 5180, Tarih: 12.11.1947, s.818 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905130.pdf

¹²² *Cumhuriyet*, 29 Mart 1946, s.1-3.

¹²³ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1946, s.1.

¹²⁴ Hamad Lak, a.g.t., s.40.

¹²⁵ “Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk Ve İyi Komşuluk Andlaşması ile Bu Andlaşmaya Ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun”. s. 820.

1946 Antlaşması ile ilişkileri geliştiren Türkiye ve Irak, bu dönemde batı ittifakları içerisinde yer almak istemiştir. 11-29 Mayıs 1953 tarihleri arasında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, “Kuzey Kuşağı” olarak adlandırılan projesini hayata geçirmek amacıyla Orta Doğu’da bir savunma paktının kurulması için Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Hindistan, İran ve Pakistan’a geziye çıkmıştır.¹²⁶ Türkiye başlangıçta Dulles’in seyahat listesi içerisinde yer almamıştır. Ancak dönemin Başbakanı Adnan Menderes, bu seyahati Türkiye’nin hedeflerini hayata geçirebilecek bir adım olarak gördüğü için Dulles’i Türkiye’ye davet etmiştir. Dulles, Başbakan Menderes’in teklifini kabul etmiş ve 26-27 Mayıs tarihleri arasında Menderes ile Dulles arasında görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye, Arap devletlerinin Sovyet tehdidini tam anlamıyla kavrayamadıklarını ve bölgesel işbirliğinin sadece Arap ülkelerinin bir araya gelmesiyle sağlanamayacağını ileri sürerek Türkiye’nin, “Kuzey Kuşağı” projesi için başat rol oynaması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁷ ABD bu projeye başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinin katılmasını umut etmiştir. Fakat Arap devletleri, İsrail devletinin 1948 yılında kurulmasını destekleyen ABD ve diğer Batı devletlerini Sovyetlerden daha büyük bir tehdit olarak gördükleri için Kuzey Kuşağı Projesine sıcak bakmamışlardır. Diğer taraftan 1949 yılında İsrail devletini tanıyan Türkiye de Araplar tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Bağdat yönetimi ise projeye Mısır gibi karşı çıkmayarak Sovyet tehdidinin farkında olmuş ve Silahlı Kuvvetleri için dış yardım ihtiyacını karşılamak istemiştir.¹²⁸ Dulles yaptığı gezi sonrası ABD’ye dönmüş ve Mısır merkezli bir Orta Doğu stratejisinin başarısız olacağını gördüğü için onun yerine Türkiye, İran, Irak ve Pakistan’ın içinde yer aldığı bir savunma ittifakını oluşturmayı düşünmüştür.¹²⁹ Sovyetler Birliğine karşı Orta Doğu’da hayata geçirilmesi düşünülen proje için ilk adım ABD- Pakistan arasında 28 Aralık 1953 tarihinde Anlaşma imzalanarak atılmıştır. Türkiye ise 2 Nisan 1954 tarihinde Pakistan ile anlaşma imzalayarak ikinci adımı atmıştır. Türkiye, Pakistan ile anlaşma imzaladıktan sonra bölgesel iş birliğini sağlayabilmek için Mısır ile de anlaşma imzalamak istemiş ancak Mısır üzerindeki SSBC etkisi ve Mısır Devlet Başkanı Cemal

¹²⁶ Öztürk, a.g.t., s. 56.

¹²⁷ Mehmet Korkud Aydın, “Türkiye ve Bağdat Paktı”, *International Journal of Social Science Research*, Cilt 9, Sayı 2, (2020): s.140.

¹²⁸ İsmail Sosyal, *1955 Bağdat Paktı*, Türk Tarih Kurumu Belleten, Cilt 55 Sayı 212, (1991): s.179-182.

¹²⁹ Öztürk, a.g.t., s. 57.

Abdülnasır'ın Orta Doğu'da liderlik üstlenme isteği tarafların uzlaşmasına engel olmuştur. Türkiye bu doğrultuda Mısır ile anlaşmayacağını anladıktan sonra Irak hükümeti ile görüşmek istemiştir.¹³⁰ Bu amaçla Adnan Menderes, Nuri Said ile görüşmek üzere 6 Ocak 1955 tarihinde Irak'a gitmiştir. Irak'ta bulunan resmi çevreler Türkiye ile görüşmelerin Türkiye – Arap devletleri münasebetlerinde önemli bir tesiri olacağı kanısında olmuştur. Adnan Menderes Irak radyosunda şu beyanatta bulunmuştur:

Biz Türklerin kardeş Irakla daima daha ileri, daha yakın ve daha samimi dostluk hisleri içinde yaşamağa büyük ehemmiyet vermemiz bu kardeş memlekete karşı beslemekte olduğumuz derin takdir ve itibar hislerinin tabii bir neticesidir. Aynı zamanda necib Arap milletile olan münasebetlerimizin en güzel inkişafına mazhar olması bakımından da Irakla tesis etmekte olduğumuz çok yakın münasebet alakanın keza büyük ehemmiyeti olacağına inanıyoruz.¹³¹

Yaklaşık bir hafta süren Irak- Türkiye görüşmeleri sonucunda 13 Ocak 1955 tarihinde iki ülke arasında anlaşma imzalanacağı açıklanmıştır. İki devlet, saldırılara müştereken karşı konulmasında anlaşmaya varmışlardır.¹³² Bunun üzerine Mısır Dışişleri Bakanı, Anlaşmanın Arap siyasetine ve Arap Birliği anlaşmalarına uygun olmadığını ileri sürerek Irak ve Türkiye'ye karşı cephe almıştır. Irak'ın Kahire Elçisi ise Irak ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın Arap devletlerini rencide edecek bir tarafı olmadığını ve 1946 yılında İsmet İnönü ve Kral Faysal arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın bir devamı niteliğinde olduğunu söylemiştir.¹³³

Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ve Irak Başbakanı Nuri Said'in tasarladıkları anlaşma hakkında, Irak için lüzumsuz ve diğer Arap devletleri için tehlikeli olduğu tespitini yapmıştır.¹³⁴ Mısır toplantıda, Türk-Irak Paketi'nin Arap Birliği tarafından kınanmasını istemiş ancak gereken ekseriyeti sağlayamamıştır. Yemen ve Suudi Arabistan bu konuda Mısır'ı tamamen desteklerken Suriye ve Lübnan böyle bir kınamaya taraf olmadıklarını Mısır'a bildirmişlerdir.¹³⁵ Mısır'ın bu çabalarına rağmen Irak'ın Türkiye ile bir savunma teşkilatında yer almak istemesinden dolayı Arap Birliği konferansı tarafından dört kişilik heyet Bağdat'a

¹³⁰ Aydın, a.g.m., s. 140.

¹³¹ *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1955, s.7.

¹³² *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1955, s.1.

¹³³ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1955, s. 1-7.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1955, s.7.

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1955, s.1.

gönderilmiştir. Dört temsilci tarafından Nuri Said Paşa'ya Kahire'deki görüşmeler hakkında izahat verilmiştir. Heyet, Nuri Said'e Türk-İrak Anlaşmasını imzalamamasını tavsiye etmiştir.¹³⁶ Nasır, Türkiye- Irak Paktı imzalandığı takdirde her iki devlet ile de ilişkilerini keserek yeni bir tarafsız Arap Paktı kuracağını açıklamıştır. Bunun üzerine Ankara'da bir Hükümet Sözcüsü tarafından Anadolu Ajansına beyanatta bulunmuş ve şöyle denilmiştir:

Biz Türk-İrak Anlaşmasının tahakkukunu baltalamak veya geciktirmek yolunda sarfedilen bütün teşebbüsleri başta Arap memleketlerinin menfaati olmak üzere, bütün sulh ve demokrasi cephesinin menfaatine zarar verecek mahiyette telakki etmekteyiz. Türkiye ve Irak hem bütün sulh cephesi hem de bütün Arap kardeşlerimiz için pek hayırlı olduğuna tamamen kani buldukları bu kararlarını behemehal yerine getirmek azmindedir. Türkiye Irakla müşterek olan bu davasında kendisine yardım eden kıymetli Arap devlet adamlarına ve bu meyanda bilhassa Suriye'nin dirayetli devlet adamlarına müteşekkirdir. Yapılan propagandalar ne olursa olsun, Türkiye daima Irak'ın ve bu davayı anlayıp müspet çalışan Arap devletlerinin yanında ahzı mevki edecek ve onların emniyet ve selametini temin için ilk olarak Türk Irak Anlaşmasının hiçbir teahhüre meydan vermeden tahakkuk ettirmek suretiyle elinden geleni yapacaktır.¹³⁷

Bu sözler ile hayata geçirilmesi planlanan paktın Arap devletleri için herhangi bir tehlike oluşturmadığını ve Irak ile Türkiye'nin bu davasında yardımcı bulunan Arap devlet adamlarına Türkiye'nin teşekkür borcu olduğu belirtilmiştir. Özellikle Mısır gibi bazı Arap devletlerinin istememesine rağmen Türkiye ve Irak idarecileri 6 Ocak'ta müzakerelere başlayarak 12 Ocak'ta temaslarını bitirmiş ve bir tebliğ yayımlamışlardır. Yayımlanan tebliğde Paktın diğer Arap devletlerine de açık olduğu ve Anlaşma gereğince herhangi bir devletin saldırısına karşı birbirlerine yardım edileceği açıklanmıştır. Türkiye ve Irak, Pakta karşı olan diğer Arap devletlerine durumu açıklamak ve onlara süre tanımak adına yaklaşık bir ay beklemişlerdir. Ancak Mısır, Tebliğ yayımlandıktan sonra Pakta cephe almış ve diğer Arap devletlerini de peşinden sürüklemeye çalışmıştır.¹³⁸ Bazı Arap devletlerinin desteklememesine rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye adına Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ve Irak adına Başbakan Nuri Said ile Dışişleri Bakanı Yardımcısı Burhaneddin Başayan tarafından imzalanmıştır.¹³⁹ Böylece uzun çabalar sonucu Türkiye ve Irak arasında 'Bağdat Paktı' olarak adlandırılan savunma paktı oluşturulmuştur. Pakt, her iki ülkede de oldukça olumlu karşılanmış ve ilişkilerin geliştirilmesine katkıda

¹³⁶ *Akşam*, 1 Şubat 1955, s.2.

¹³⁷ *Akşam*, 3 Şubat 1955, s.2.

¹³⁸ Ömer Sami Coşar, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1955, s.3.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1955, s.1.

bulunmuştur. Pakt'a Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan ve Kasım 1955'te İran dahil olmuş böylece üye sayısı genişlemiştir. Her ne kadar Pakt Orta Doğu devletlerini birleştirmek ve Sovyetler Birliğini bölgeden uzak tutmak amacı taşısa da tam tersi bir etki yaratmıştır. Paktın imzalanmasından sonra Orta Doğu devletleri üç gruba ayrılmıştır: Pakta şiddetle karşı çıkan Mısır, Suriye, Yemen, Suudi Arabistan; Pakta dahil olup destekleyen İran, Irak, Pakistan ve her iki tarafa da dahil olmayan Ürdün ve Lübnan.¹⁴⁰ Dolayısıyla Bağdat Paktı başarılı olamamış aynı zamanda Türkiye ile Irak'ın Arap devletleri ile ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.

Pakt imzalandıktan üç yıl sonra, 1958 yılında Irak'ta yaşanan Nasır yanlısı ve Batı karşıtı Abdülkerim Kasım Darbesi ile Türkiye ve Irak arasındaki olumlu bir seyirde ilerleyen ilişkiler gerilemiştir. Nuri Said'in Batı yanlısı bir politika takip etmesinden rahatsız olan ve kendilerine "Bağımsız Subaylar" adını veren bir grup, 14 Temmuz 1958 tarihinde hükümeti ele geçirmiştir. Kral Faysal, Başbakan Nuri Said ve Prens Abdullah öldürülerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Bağdat Paktına diğer Arap devletlerinin katılmasını amaçlayan Türkiye, Paktın tek Arap üyesi olan Irak'ın ayrılma ihtimali üzerine endişelenmiştir.¹⁴¹ 15 Temmuz'da daha önceden kararlaştırılan Bağdat Paktı İslam Ülkelerinin Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı Ankara'da yapılmıştır. Pakistan ve İran Devlet Başkanları Ankara'da bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde Irak'ta yaşanan darbe ve Bağdat Paktı'nın geleceği hakkında konuşulmuştur. Türkiye, Pakistan ve İran arasında yapılan görüşmede Irak'ta yeni kurulan hükümetin Bağdat Paktından çekilmesi durumunda Paktın Irak'sız da olsa bütün görevlerini devam ettirmek hususunda karar alınmıştır.¹⁴²

Türk hükümeti, 14 Temmuz günü Irak'ta darbeyi gerçekleştiren ihtilalcilere bir telgraf çekmiş ve olaylar esnasında zarar gören Türk Şehitliği'nin onarılmasını isteyerek darbe hakkında bilgi almak için Irak Sınır Komutanını çağırmıştır. 19 Temmuz'da ise Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Daily Mail Gazetesine yaptığı bir açıklamada darbeyi gerçekleştirenleri 'siyaset eşkıyaları' olarak adlandırmıştır.¹⁴³ Türkiye darbe üzerine Irak'a müdahalede bulunmayı düşünmüş ve bunun için ABD'nin desteğini istemiştir.

¹⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.327.

¹⁴¹ Öztürk, a.g.t., s.64.

¹⁴² *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1958, s.1.

¹⁴³ Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, (2005): s.49.

Türkiye'nin Irak'a müdahale edeceği haberleri üzerine Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir muhtıra göndererek Irak'a müdahalede bulunmaması için uyarıda bulunmuştur.¹⁴⁴ Türkiye Irak'a herhangi bir müdahalede bulunmamış ancak darbe Adnan Menderes'in 'Aktif Orta Doğu' politikası için sert bir müdahale olarak görülmüştür. Bu darbe Türk Hükümeti tarafından "Hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin bir tecellisi" olarak nitelendirilmiştir. Türkiye her ne kadar 14 Temmuz darbesini bir tehdit unsuru olarak görüp müdahalede bulunmayı düşünse de ilerleyen günlerde bu tutumunda bir değişiklik gözlemlenmiştir. Bunun başlıca sebebi ise Irak'ta kurulan yeni rejime karşı Batı'nın tutumunu yumuşatmasıdır. Çünkü Türkiye ve Batılı devletlerin yeni rejime karşı alacakları tavır sert olursa Irak'ı Sovyetler Birliğine itmekten başka bir şey yapmış olmayacaklardır. Bu doğrultuda Türk hükümeti yeni rejime karşı tavrını değiştirmeye başlayarak 31 Temmuz 1958'de yeni Irak Cumhuriyetini tanımıştır.¹⁴⁵ Irak, Bağdat Paktı ile olan alakasını açıklamadığı için Bağdat Paktı organlarının Bağdat'ta bulunan merkezleri 17 Ekim 1958'den itibaren geçici olarak Ankara'da faaliyete geçmiş ve 24 Ekim'den itibaren fiilen çalışmalara başlanmıştır. Irak'ın teşkilat içerisinde kalmaya devam edeceğini açıklaması durumunda merkezin tekrar Bağdat'a götürülmesine karar verilmiştir.¹⁴⁶ Irak ise 24 Mart 1959'da Pakttan ayrıldığını açıklamıştır. Bağdat Radyosu, Irak'ın Pakttan çekildiğini duyurmuş ve halkın bunun üzerine sokaklarda şenlikler yaptığını söylemiştir. Bağdat radyosu haberi verdikten sonra şunları eklemiştir: "Böylece Irak Cumhuriyeti tam hükümranlığına sahip müstakil ve hür bir devlet olarak emperyalizmin son bağına koparmıştır."¹⁴⁷ 19 Ağustos 1959'da ise Bağdat Paktı'nın yeni ismi Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirilmiştir. Örgütün merkezi kalıcı olarak Ankara'ya taşınmış ve faaliyetlerini üyeler arasında kültürel, ekonomik ve teknik iş birliği bağlamında sürdürmüştür.¹⁴⁸

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde subaylardan oluşan ve kendilerine Milli Birlik Komitesi adını veren bir cunta, Menderes ve hükümetine karşı darbe gerçekleştirmiştir. Darbe ile Demokrat Parti iktidarı devrilmiş, yönetim Türk Silahlı

¹⁴⁴ Kodal, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye- Irak İlişkileri (1950-1960)", s. 1520.

¹⁴⁵ Bostancı, "1958 Irak Askeri Darbesi", s. 672,673.

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1958, s.1.

¹⁴⁷ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1959, s.1.

¹⁴⁸ Beden, a.g.t., s.167.

Kuvvetlerinin eline geçmiştir.¹⁴⁹ Demokrat Partililerin yargılanması sonucunda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. 1960 darbesi ile Türkiye iç politikasında çok fazla kargaşa ile meşgul olduğu için hem Batı'ya hem de Irak'a karşı sürdürülen politikada herhangi bir değişikliğe gidilmemiş ve dış politikada bir çatışmaya girmekten kaçınılmıştır.¹⁵⁰ Türkiye'de yaşanan askeri darbeden üç yıl sonra 8 Şubat 1963 tarihinde Irak'ta Nasır yanlısı subaylar tarafından Abdülkerim Kasım öldürülmüş ve yerine Abdüsselam Arif gelmiştir. Darbenin ardından Kasım için Bağdat Radyosunun okuduğu Milli İhtilal Konseyi tebliğlerinde 'halk düşmanı' olarak bahsedilmiştir.¹⁵¹ Türk hükümeti olay üzerine Irak'ın Ankara Büyükelçisi Talip Müştak ile görüştüğünde Büyükelçi, Bağdat ile doğrudan bir temaslarının olmadığını ve bu sebeple olayları radyodan takip ettiklerini ve hükümetten herhangi bir talimat almadıklarını bildirmiştir. Büyükelçi'ye Irak'ın tekrar CENTO'ya girme ihtimali olup olmadığı sorulduğunda ise 'zannetmiyorum' yanıtını vermiştir. Koyu bir Nasır taraftarı olan Irak askeri ihtilalinin lideri Abdüsselam Arif ile Birleşik Arap Cumhuriyeti Başkanı Cemal Abdülnasır birbirlerine mesaj yollamışlardır. Nasır'ın gönderdiği mesaj şu şekildedir: "*Tanrıdan bütün dileğimiz giriştiği ihtilal hareketinde Irak halkını desteklemesi ve gerek memleketin ilerlemesi gerekse ana davasının tahakkuku yolundan ondan yardımlarını esirgememesidir.*"¹⁵² 11 Şubat 1963 tarihinde Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in emri doğrultusunda Bağdat Büyükelçisi, Irak'ta kurulan yeni hükümete ilişkin bir açıklama yaparak "*Biz Türkiye Irak arasındaki dostluğu önemsiyoruz*" demiştir. Aynı gün Türk hükümeti yeni kurulan Irak rejimini tanıdığını da bildirmiştir. Sonraki günlerde ise Irak Büyükelçisi, Irak'ta yaşanan olayların Türkiye ile ilgisinin olmayıp Irak devletinin sorumlu olduğunu ve Türk-İrak ilişkilerinin eskisi gibi devam edeceğini belirtmiştir.¹⁵³ Türkiye'nin yeni Irak hükümetini tanınması üzerine Irak Dışişleri Bakanı Seyid Talib Hüseyin el-Sabib, Irak'ın Türkiye'nin bu kararından memnun olduğunu ve Türk-İrak münasebetlerinin daima dostane ve yakın bir şekilde

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960, s.1.

¹⁵⁰ Hamad Lak, a.g.t., s.58-60.

¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1963, s.1-2.

¹⁵² *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1963, s.1-7.

¹⁵³ Hamad Lak, a.g.t., s.61.

sürdürüleceğini söylemiştir.¹⁵⁴ Abdüsselam Arif iktidara geldikten üç sene sonra hayatını kaybetmiş yerine kardeşi Abdurrahman Arif Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Abdurrahman Arif döneminde ilişkileri geliştirmek adına uzun süredir gerçekleşmeyen resmi ziyaretler yapılmıştır. Irak Dışişleri Bakanı Adnan El Paçacı 7 Şubat 1966 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. İki ülke arasında kültürel, siyasi ve iktisadi konular konuşulmuş, sıkı bir iş birliğine gidilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁵ Yönetimde bir türlü istikrarı sağlayamayan Irak devletinde 17 Temmuz 1968 tarihinde bir darbe daha yaşanmış ve Baas üyesi General Hasan el- Bekir, Irak'ın yeni Devlet Başkanı seçilmiştir. Darbe sonucunda Irak'ın bütün dünya ile bağlantıları kesilmiş, sınırlar, limanlar ve havaalanları kapatılmış, tüm ülkede 24 saatliğine sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.¹⁵⁶ Türkiye 1968 darbesinde sessiz kalmış ve Irak ile ilişkileri tehlikeye atmadan aynı seviyede tutmak istemiştir.¹⁵⁷

1973 yılına gelindiğinde dünyada bir petrol krizi yaşanmıştır. Türkiye de bu dönemde petrol ihtiyacını karşılayabilmek için Arap devletleri ile ilişkilerini iyi bir seviyede tutmak istemiştir. Bu doğrultuda Türkiye-Irak ilişkileri de olumlu bir seyirde ilerlemiştir. 1974 yılında Dönemin Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin, Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan Bülent Ecevit ile görüşmüştür. Görüşmelerde konuşulan mevzular genel itibariyle 27 Ağustos 1973 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalanan Petrol Boru Hattı Projesi, siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve sınırların korunması üzerine olmuştur.¹⁵⁸ 26 -29 Nisan 1976 tarihleri arasında Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Irak'a ziyarete gitmiştir. İki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve küresel sorunlar ve ikili ilişkiler üzerinde durulmuştur.¹⁵⁹ Korutürk, 27 Nisan'da Musul ve Kerkük'ü ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı, Kerkük Kültür Türk Merkezinde Kerküklü Türklerin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Okullarda Türkçe eğitimin engellenmesi sebebiyle Türkmenlerin okur yazar oranının giderek düştüğü ileri sürülmüştür.¹⁶⁰ Ziyaretle ilgili olarak yayınlanan ortak bildiride Türkiye ve Irak arasındaki dostluk ilişkilerini

¹⁵⁴ Beden, a.g.t., s. 277.

¹⁵⁵ *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1966, s.1.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1968, s.1.

¹⁵⁷ Cesur, a.g.t., s. 42.

¹⁵⁸ Hamad Lak, a.g.t., s.73.

¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1976, s.1-9.

¹⁶⁰ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1976, s.9.

aksettiren bir anlayış ve samimiyet çerçevesinde ilişkilerin her alanda geliştirilmesi umut edilmiştir.¹⁶¹

Irak'ta bulunan Devrim Komuta Konseyi'nin 12 Temmuz 1979 tarihinde yaptığı toplantıda Hasan el-Bekr, sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğini açıklamış ve yerine Saddam Hüseyin gelmiştir. Saddam Hüseyin göreve başladığında Cumhurbaşkanlığı görevine ek olarak Başbakanlık, Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı, Baas Partisi Genel Sekreterliği ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı görevlerini de üstlenmiş ve Irak'ta yeni bir dönem başlatmıştır.¹⁶² Saddam'ın çok geniş yetkilerle iktidara gelmesi birçok Arap devletini tedirgin etmiştir. Ancak Saddam Hüseyin, Baas Partisinin en önemli ülkülerinden olan Arap devletlerini tek bir çatı altında toplama gayesini şu sözler ile ifade etmiştir: “*Arap birliğinin, herhangi bir Arap ülkesinin yerel ve ulusal özelliklerinin ortadan kaldırılması yoluyla gerçekleşmemesi gerektiği ve ortak bir kardeşçe görüşle elde edilmesi gerektiğine inanıyorum.*”¹⁶³ Saddam Hüseyin'in Cumhurbaşkanı olduğu açıklamasından sonra Türkiye'den herhangi bir tepki gelmemiştir. Ancak Saddam'ın iktidara geldiğinde Türkmen ve Kürt gruplara karşı baskı uygulayarak zalimce bir siyaset sergilemesi Türkiye'yi endişelendirmiştir.¹⁶⁴ Türkiye'de yaşanan 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye'nin Orta Doğu Politikası genel itibariyle su sorunu, terör meselesi ve İran-İrak Savaşı üzerine şekillenmiştir.¹⁶⁵

Irak ve İran arasındaki Şattül Arap bölgesinde sınır sorununu çözen 1975 tarihli Cezayir Anlaşmasına göre Irak, Şattül Arap'ta toprak talebinden vazgeçmiş buna karşılık İran da Irak Kürtlerine yardım etmeyi kesmişti. Ancak Irak hükümeti 17 Eylül 1980 tarihinde Cezayir Anlaşmasını tek taraflı olarak yürürlükten kaldırmış böylece ikili arasında anlaşmazlık git gide artmıştır. Mezhep ihtilafı sorunundan kaynaklanan sürtüşmeler de gerginliğin sebeplerinden biri olmuştur¹⁶⁶ 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimini Irak'ın bir tehdit olarak algılaması da savaşın başlama sebepleri

¹⁶¹ Engin Karadeniz, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1976, s.1.

¹⁶² Beden, a.g.t., s. 344.

¹⁶³Mehmed Mazlum Çelik, Independent Türkçe, <https://www.indyurk.com/node/292701/d%C3%BCnya/karanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-eli-kanl%C4%B1-iktidar%C4%B1-saddam-h%C3%BCseyin>

¹⁶⁴ Hamad Lak, a.g.t., s.75.

¹⁶⁵ Beril Dedeoğlu, Türkiye-İrak İlişkileri “Doğu”- “Batı” Eksenli ve Değişkenler, *Civitas Gentium*, Cilt 1 Sayı 1 (2011): s.19.

¹⁶⁶ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1980, s. 1-5.

arasında gösterilebilir. İran İslam Devrimi önderi Ayetullah Humeyni, Irak'ta yaşayan Şii nüfusu Saddam hükümetine karşı kışkırtarak Saddam'ı iktidardan indirmeyi amaçlamıştır. Irak ise 22 Eylül 1980 tarihinde İran'a hava saldırısı ile savaş ilan etmiştir.¹⁶⁷ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Savlet Aktuğ, Irak ile İran arasındaki çatışmaların Türkiye tarafından üzüntü ile karşılandığını belirterek şöyle bir yorumda bulunmuştur: “*Bölgemizdeki barış ve istikrarı bozacak gerginlik ve çatışmalar kuşkusuz bizce kaygı nedenidir.*” Aktuğ'un da sözlerinden anlaşıldığı üzere Türkiye hemen güneyinde yaşanan savaşa karşı endişelenmiş ve bir an önce sonlanmasını temenni etmiştir.¹⁶⁸ Türkiye, İran-Irak Savaşı ile dünyanın yeni bir petrol krizinin eşiğinde olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla enerji politikası petrol dış alımına bağlı olan Türkiye'nin bu bunalımın dışında kalması olanaksız görülmüştür. Üstelik savaşan devletlerin Türkiye'nin çok yakınında olması da Türkiye'nin savaşa dahil olacağı endişesini doğurmuştur.¹⁶⁹ Saddam'ın özel temsilcisi olarak Türkiye'ye gelen Irak Gençlik Bakanı Kerim Mahmut, 9 Ekim 1980 tarihinde Türkiye Devlet Başkanı Kenan Evren ile görüşmüştür. Görüşmelerde Irak hükümetinin Türkiye'ye İran-Irak savaşı hakkında arabuluculuk önerdiği belirtilmiştir.¹⁷⁰ Savaş devam ederken 12 Ağustos 1981 tarihinde Türkiye ile Irak arasında “Hudutların Yeniden İşaretlenmesine Dair Protokol” imzalanmıştır. Bu protokol ile 5 Haziran 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ve 1927 'de Sınır Komisyonunun belirlediği sınırlar tekrar kabul edilmiştir. İki ülke arasındaki sınır, 1926 Anlaşması ve 1927 belge ve haritalara dayanarak modern tekniklere uygun olarak yeniden çizilmiştir.¹⁷¹ Temmuz 1987 yılında İran ve Irak hükümetleri birbirleri ile bağlantılarını kesmiş ve haklarının korunması için Tahran ve Bağdat'taki Türk temsilciliklerine yetkilerini devretmişlerdir.¹⁷² BM arabuluculuğu ile İran, 18 Temmuz 1988 tarihinde BM Genel Sekreterine ateşkes çağrısını kabul ettiğini bildirmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı İran'ın kararını “barışa yönelik bir adım” olarak

¹⁶⁷ Ceren Yücealtay, “İran Irak Savaşı ve Türkiye Üzerindeki Etkileri”, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Cilt 4, Sayı 1, (2022): s. 25,26.

¹⁶⁸ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1980, s. 1-5.

¹⁶⁹ Uğur Mumcu, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1980, s.1.

¹⁷⁰ *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1980, s. 1.

¹⁷¹ “Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Türkiye ile Irak Arasındaki Hudutların Yeniden İşaretlenmesine Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc064/kanunmgkc064/kanunmgkc06402545.pdf

¹⁷² Yücealtay, a.g.m., s.30-32.

değerlendirmiştir.¹⁷³ Türkiye sekiz yıl süren ve kazanan tarafın olmadığı İran-İrak savaşında tarafsız kalarak her iki ülke ile de ilişkilerde bir gerginlik yaratmak istememiştir. İran- Irak Savaşı sırasında Türkiye'nin her iki devlet ile de dengeli ve tedbirli bir politika yürütmesi başarılı olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁴

Saddam Hüseyin, İran- Irak savaşından sonra, savaşın sebep olduğu maddi zararların tazmin edilmesi için Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile görüşmüştür. Irak'ın Savaş sırasında aldığı borçların neredeyse yarısı Kuveyt'e olmuştur. Bu yüzden Saddam Hüseyin savaş sırasında başta Kuveyt'ten aldığı borçların silinmesini ve toprak talep etmiştir.¹⁷⁵ Kuveyt'in Irak'ın taleplerini reddetmesi üzerine Irak, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiştir. Bunun üzerine ABD, Körfez'e uçak gemisi göndermiş ve Irak'ın ABD'deki tüm mal varlığına el koyduğunu açıklamıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'de endişe ve korku yaratmıştır. İşgal üzerine Milli Güvenlik Kurulu Irak'ın Kuveyt'e saldırısını görüşmek üzere toplanmıştır. Toplantıdan sonra yapılan açıklamada *"Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten derhal ve şartsız olarak geri çekilmesini"* öngören kararın süratle uygulamaya konulması temennisinde bulunulmuştur. Türkiye'de bulunan siyasi parti liderleri Irak'ı kınamış ve Merkez Bankası Irak ve Kuveyt para birimleri ile işlem yapmayacağını bildirmiştir.¹⁷⁶ 3 Ağustos 1990 tarihinde Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Ankara'ya gelerek Saddam Hüseyin'in Türkiye'ye olan mesajını iletmiştir. Mesajda Türkiye'nin tarafsız olması istenmiş ve petrol boru hattının kapatılması, ABD üslerinin kullanılması durumunda iki ülke arasında güvensizlik ortamının doğacağı bildirilmiştir.¹⁷⁷ 6 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyinde Irak'a karşı yaptırım kararları alınmıştır. Aynı zamanda ABD'nin bölgeye askeri harekate girişeceği söylentilerine karşılık Türkiye'nin böyle bir hareket içerisinde yer almayacağını en fazla dışarıdan destek vermesinin söz konusunu olabileceği söylenmiştir.¹⁷⁸ Irak'ın gönderdiği mesaja rağmen Türkiye, BM'nin aldığı yaptırım kararını uygulamış ve Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı kapatmıştır. Diğer taraftan Irak'a karşı uygulanan ambargodan dolayı Türkiye bu ülkeden alacağı yaklaşık

¹⁷³ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1988, s.1.

¹⁷⁴ Yücealtay, a.g.m., s.30-32 .

¹⁷⁵ Beden, a.g.t., s. 394.

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1990, s.1-14.

¹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1990, s.1.

¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1990, s.1.

700 milyon dolarlık parasını belirsizliğe sokmuştur.¹⁷⁹ Irak'ın borcunu ödemeyecek olabilmemesinin yanı sıra Irak ile sınır ticaretinin kesilmesi Güneydoğu Anadolu'da işsizliğin artmasına sebep olmuş dolayısıyla Türkiye ekonomik ve güvenlik bakımından olumsuz yönde etkilenmiştir.¹⁸⁰ Irak Büyükelçiliğinden yapılan açıklamaya göre: “Türkiye kendi topraklarını Irak’a karşı bir saldırı için kullandırmayacağını Irak’a bildirmiştir.” denilmiştir. Ancak Türkiye, Irak’ı yalanlamış ve yapılan haberleri “yanlış enformasyon” olarak nitelendirmiştir.¹⁸¹ 5 Eylül 1990 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına ilişkin Başbakanlık Tezkeresi mecliste kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 2 Ocak 1991 tarihinde Belçika, Almanya ve İtalya 40 adet savaş uçağını Türkiye’ye göndermiştir.¹⁸² 11 Ocak’ta Milli Güvenlik Kurulu olağanüstü bir toplantı düzenlemiş ve Irak sınırında Türk Silahlı Kuvvetlerinin hazırlıklarının tamamlandığı belirtilmiştir.¹⁸³ 17 Ocak 1991 tarihinde ABD, Irak’a karşı “Çöl Fırtınası” operasyonunu başlatarak iki nükleer, iki biyolojik, bir kimyasal tesisi ve iki füze merkezini bombalamıştır.¹⁸⁴ 28 Şubat 1991 tarihinde ise ABD Başkanı Bush: “Kuveyt’in kurtarıldığını, Irak ordusunun yenildiğini ve müttefiklerin askeri hedeflerine ulaştığını” açıklamıştır.¹⁸⁵

Türkiye’nin koalisyon güçlerinin yanında yer alması ve Irak’a karşı alınan ambargo kararların uyması hem Türkiye’nin ekonomisini hem de Irak ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Körfez Krizinde aktif bir politika izleyerek Batı yanlısı bir tutum sergilemiş dolayısıyla Saddam yönetimi altında bulunan Irak ile arasına bir duvar örmüştür.¹⁸⁶

¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1990, s.1.

¹⁸⁰ Beden, a.g.t., s.409.

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1990, s.1.

¹⁸² Tekin Önal & Abdullah Özdağ, “Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 11 Sayı 16, (2016): s. 60.

¹⁸³ Beden, a.g.t., s.406.

¹⁸⁴ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1991, s.1.

¹⁸⁵ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1991, s.10.

¹⁸⁶ Mevlüt Akçapa, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Irak ile İlişkilerinin Ekonomik Politik Analizi”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Bursa 2014, s. 29.

2.2. Ekonomik İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Irak ekonomik olarak zor bir döneme girmiştir. Savaş sonrasında her iki ülke de birbiri ile yakınlaşarak ekonomi alanında gösterilecek karşılıklı anlayış ve dayanışma ile içinde buldukları durumu kolaylaştırmak için 29 Mart 1946 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalamışlardır. Anlaşmanın 5 Numaralı Ek Protokolü ile karma bir ekonomi komisyonunun kurulmasına ve protokolda belirlenen hususların ne şekilde uygulanacağını ve uygulanması için nelerin lazım geleceğini tasarlayarak belli aralıklarla toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Anlaşmanın gümrük işleri ile ilgili maddeleri ise şu şekildedir:

Anlaşan Taraflardan her biri, öteki Taraf menşeli olan ve oradan gelen mallar üzerinden gümrük resminin kaldırılmasını veya bu malların geniş bir indirmeden faydalandırılmasını taahhüt ederler. Bu indirme, bugün uygulanmakta olan en aşağı gümrük tarifesi üzerinden veya Lozan Andlaşması gereğince Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış memleketlerden olmayan diğer memleketlere ileride uygulanacak tarife üzerinden hesaplanacaktır. Anlaşan Taraflardan biri, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış olan memleketlerden birine, birinci fıkrada sözü geçen indirmeden daha elverişli bir indirme yapılırsa bu azaltma kendiliğinden öteki Tarafa uygulanacaktır.

Banka ve Maliye işleri ile ilgili madde şöyledir:

Türkiye ve Irak her iki memlekette yürürlükte olan genel hükümlerin çevresi içinde, Türk ve Irak Ticaret ve Banka Kurumlarının aralarındaki münasebetlerin artmasını ve kendi ülkeleri üzerinde Türk ve Irak ortak sermayeli ticaret ve banka kurumlarının kurulması ve yerleşmesini kolaylaştıracaklardır.¹⁸⁷

Anlaşma ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler geliştirilmiş ve Türkiye ile Irak ticaret ve banka kurumları arasındaki münasebetler ilerletilmiştir. 1946 Anlaşması ile ikili arasında siyasi ve ekonomik bakımdan ilişkilerin geliştirilmesinden sonra 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır. Pakt'ın imzalanmasından sonra TBMM Dışişleri Komisyonunda görüşme yapılmış ve Musul petrollerinden alınması gereken % 10'luk kar payı ve Türkiye'nin Irak hükümetinden alacağı yaklaşık 100 milyon lira Başbakan Adnan Menderes' sorulmuştur. Menderes'in cevabı ise şu şekilde olmuştur: “*Terazinin bir gözüne Irak'ın dostluğunu, diğer gözüne de alacağımızı koyuyoruz.*” Menderes bu sözler ile Irak ile geliştirilen ilişkilerin Türkiye'nin Iraktan alacağı paradan ve kâr payından daha ağır bastığını belirtmek

¹⁸⁷ “Türkiye ile Irak arasında imza edilen Dostluk ve İyi komşuluk Andlaşması ile bu Andlaşmaya ek Protokol ve Sözleşmelerin onanması hakkında Kanun”, s. 818-827-828.

istemmiştir. Fakat Menderes'in bu sözlerine rağmen Musul petrollerinden alınacak olan para, bütçe gelirler kalemine yazılmaya devam edilmiştir.¹⁸⁸

Türkiye 1964 yılında Keban Barajı'nı inşa etme kararı vermiş ve Dicle- Fırat Havzasında yeni bir dönem başlamıştır. Ancak Irak hükümeti Keban Barajının dolumu sırasında Türkiye'nin saniyede 350 metreküp su bırakmayı taahhüt etmesi konusunda ısrar etmiştir. Konu ile ilgili karar vermek için Keban Barajına kıyıdaş devletler arasında 22-27 Haziran 1964 tarihinde görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde Irak sabit bir miktar üzerinde dururken Türkiye bunun imkansız olduğunu belirtmiştir. Irak ülkede yaşanan su sıkıntısı için komşu ülkeleri özellikle de Türkiye'yi suçlamış ve ikili arasında gerilim yaşanmıştır. Aynı zamanda temelleri 1930'lı yıllara dayanan Türkiye'nin uygulamaya koyduğu Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) nedeniyle Irak, ülkesine giren Dicle ve Fırat nehirlerinde bir azalma olduğunu ve su sıkıntısı ile karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir.¹⁸⁹ Ekonomik ilişkilerde su sorunundan kaynaklanan problemler devam ederken 1968 yılında US Bechtel Şirketinin bir kolu olan Bechtel- France Şirketi 22 Mart'ta Türkiye'de gaz borusu döşemek için anlaşma yapmış üç gün sonra ise Irak ile anlaşma imzalanmıştır. Hat, Kuzey Iraktan İstanbul'a gaz iletecektir. Gaz hattının döşenmesi için Türk hükümeti Irak'a 112 milyon dolar borç vermeyi, Irak da bu borcu 12 yıl içerisinde gaz satışlarından elde ettiği para ile ödemeyi kabul etmiştir.¹⁹⁰ 25 Eylül 1968 tarihinde Türkiye ve Irak hükümetleri arasında ekonomik ve ticari münasebetleri geliştirmek amacıyla eşya, yolcu ve taşıt araçlarının transit nakliyatı ile ilgili olarak transit işlerinin daha iyi bir şekilde tanzimi amacıyla anlaşma imzalanmıştır.¹⁹¹ Böylece Anlaşma ile ticari ilişkiler ve iki devlet arasındaki nakliyat işlemleri kolaylaştırılmıştır. Anlaşmada Doğalgaz Protokolü ile ilgili maddeler de yer almıştır. Kerkük'te bulunan boru hattı ile Irak'tan Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatını amaçlayan Protokol, 6 Aralık 1971 tarihinde TRAO (Türkiye petroleri Anonim Ortaklığı) ve INOC (Irak Milli Petrol Şirketleri) tarafından imzalanmıştır.¹⁹² Projenin uygulanması için Türk uzmanlar tarafından bir

¹⁸⁸ Kodal, Adnan Menderes Dönemi Türkiye- Irak İlişkileri (1950-1960), s. 1517.

¹⁸⁹ Seyfi Kılıç, "Türkiye- Irak İlişkilerinde Su Meselesi ve Geleceğe Dönük Öneriler", ORSAM, Sayı 72, (2018): s. 6,7,8.

¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1968, s.3.

¹⁹¹ BCA, 230-14-16, Tarih: 03.03.1969

¹⁹² Hamad Lak, a.g.t., s.72.

rapor hazırlanmasına karar verilmiştir.¹⁹³ Gazın Irak'tan Türkiye'ye nakli için en iyi vasıta olarak Irak'ta Kerkük bölgesiyle, Türkiye'de Batman bölgesi arasında bir boru hattı projesi olduğuna karar verilmiştir. Ortaya çıkacak ek işletme masraflarını ise INOC karşılayacaktır.¹⁹⁴ Protokolden sonra, 1971 yılının Ekim ayında, Irak ve Türkiye Ekonomi Bakanları bir araya gelmiş ve iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin ilerletilmesi için ortak bir heyetin kurulmasına karar vermişlerdir.¹⁹⁵ 1 Haziran 1972 tarihinde Irak hükümeti, Irak Petrol Şirketi'ni (IPC) millileştirdiğini açıklamıştır.¹⁹⁶ Irak hükümetinin IPC Petrol şirketini millileştirmesinden sonra Akdeniz'deki petrol terminallerine normal olarak pompalanmakta olan Irak petrolünün akıtılması 4 Haziran'dan itibaren yavaşlatılmıştır. Gözlemciler bu yavaşlamaya sebep olarak Irak'ın Akdeniz limanlarına ulaşan petrolüne henüz alıcı bulamamış olmasını göstermişlerdir.¹⁹⁷ 19 -20 Eylül 1972 tarihleri arasında Irak Cumhurbaşkanı Hasan El- Bekr, Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve ziyaret sonunda yayımlanan ortak bildiriye Irak tarafı, Irak Petrol Şirketi'nin petrol işletmelerinin millileştirilmesi konusunu Türkiye Devlet Başkanına izah etmiştir. Türkiye Devlet Başkanı ise, Irak'ın kendi kaynaklarını doğrudan doğruya işletme hakkının olduğunu belirterek desteklemiştir.¹⁹⁸ Ekonomik ve ticari ilişkilerin iyi olduğu sıralarda 27 Ağustos 1973 tarihinde Türkiye ve Irak arasında Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanmıştır. Türk hükümetinin Irak'tan gelecek her türlü petrolün kendi topraklarındaki boru hattı vasıtası ile geçişi için transit ve sevkiyatı konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁹⁹ Anlaşma, Türkiye Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken ile Irak Dışişleri Bakanı Murtaza Abdülbaki arasında Ankara'da imzalanmıştır. 1977 yılında hizmete girecek boru hattının tam kapasite ile çalışması halinde Türkiye'nin yılda 100 milyon doların üzerinde kazanç sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca Anlaşma ile Irak

¹⁹³ *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1971, s.3.

¹⁹⁴ BCA, Yer No: 261-5-2, Tarih: 23.01.1971

¹⁹⁵ Hamad Lak, a.g.t., s.72.

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1972, s.3.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1972, s.3.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1972, s.7.

¹⁹⁹ "27 Ağustos 1973 Tarihinde Ankara'da İmzalanan Türkiye - Irak Ham petrol Boru Hattı Anlaşması ve Onay Süresinin Uzatılmasına Dair İşbu Anlaşmaya Ek Olarak Türkiye ile Irak Arasında Teati Edilen Sırasıyla 26 Aralık 1973 ve 20 Nisan 1974 Tarihli Mektupların Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun", No: 1835, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801835.pdf

Türkiye'ye 20 yıl süreyle petrol satmayı taahhüt etmiştir. Anlaşma 20 yıl için geçerli olduğu için Türkiye bu süre içinde Irak'tan yaklaşık 282 milyon ton ham petrol alacaktır. Anlaşmanın imzasından sonra törende konuşan Bayülken ve Abdülbaki: "Bu anlaşmanın iki ülke arasında gittikçe gelişen işbirliğinin yeni bir örneği olduğunu" söylemişlerdir.²⁰⁰ Kerkük Boru Hattı olarak adlandırılan bu hat, Başbakan Süleyman Demirel'in Kerkük'teki vanayı çevirmesiyle 3 Ocak 1977 tarihinde Kerkük'teki resmi olarak açılmıştır. Demirel açılışta şu sözleri söylemiştir:

Bu eser iki ülkeyi kara altından yapılmış bir kemerle bağlamaktadır. Fevkalade önemli meseleler yüzünden derin anlaşmazlıklarla çalkalanan bir dünyada dostluk ve kardeşliğin meydana getirdiği ortamda büyük bir ortak çıkar aracının gerçekleşebileceğini herkes görmüş bulunuyor.

Demirel, beş yıl önce Irak'ın petrolünü millileştirmesi kararına da değinerek bunu övgüyle karşıladığını da eklemiştir.²⁰¹

1980'li yılların başlarında Türkiye'de ekonomide yaşanan istikrarsızlığı düzeltmek için 24 Ocak kararları alınmış ve 12 Eylül 1980 darbesi yaşanmıştır. Darbeden on gün sonra İran-İrak Savaşı patlak vermiş ve Türkiye bu savaşta genel olarak "*aktif tarafsızlık*" politikası takip etmiştir.²⁰² Türkiye Irak'tan petrolünü, Irak ise Türkiye'den gıda alanındaki ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Aynı zamanda savaş sırasında Türkiye'den Irak'a hayvan satımı da yapılmıştır. İran-İrak Savaşı döneminde Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı 7.93 milyon dolarken Irak'ın Türkiye'ye olan ihracatı da 4.88 milyona çıkmıştır.²⁰³ İki ülke arasında yaşanan savaş, Türkiye'nin buğday piyasasına canlılık kazandırmıştır. Buğday fiyatları, Toprak Mahsulleri Ofisince dışsatıma yönelik bir alım politikasının izlenmesi savaşan devletlerin de aşırı derecede ithalat isteminde bulunması sonucu tırmanışa geçmiştir.²⁰⁴ 15-17 Mart 1982 tarihleri arasında Başbakan Bülent Ulusu, Irak ziyareti sonunda şunları söylemiştir: "*Yaptığımız görüşmelerde Türkiye'nin Irak'a daha fazla ihracat yapması konusunda görüş birliğine vardık. Bu yıl Türkiye'nin Irak'a 800 milyon dolar civarında ihracat yapacağını umuyoruz.*" Ulusu ayrıca Türk-İrak boru hattının kapasitesinin artırılması imkanlarının

²⁰⁰ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1973, s.1-7.

²⁰¹ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1977, s.1-9.

²⁰² Cesur, a.g.t., s.57-58.

²⁰³ Hamad Lak, a.g.t., s. 76.

²⁰⁴ Mehmet Yapıcı, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1980, s.4.

inceleneceğini de belirtmiştir.²⁰⁵ Başbakan Turgut Özal 27 Mayıs 1984 tarihinde Irak'a ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Türkiye'nin Irak'a 1981 yılındaki 560 milyon, 1982'deki 610 milyon dolarlık ihracatı % 47'lik bir düşüşle 320 milyon dolara inmesi üzerinde durulmuştur.²⁰⁶ Özal, Irak ile ticari ilişkilerin geliştiğine değinerek bunu daha ileri bir seviyeye getirmek için iş adamları ile birlikte yeni imkanların aranacağını söylemiştir.²⁰⁷ Turgut Özal'ın Irak'a yaptığı resmi gezinin ekonomik yönünde "kredili satış ve ihracat" ağırlık taşımıştır. Türkiye 110 milyon dolarlık demir, 40 milyon dolarlık şeker, 20 milyon dolarlık buğday, 15 milyon dolarlık yumurta satışı için bağlantı yapmıştır. Ayrıca kuvvet santrali için ortak bir proje hazırlanmış ve Türkiye yılda 200 milyon kilovat-saat elektrik satın alacaktır. Böyle yapılacak kuvvet santrali ile Irak'tan satın alınacak elektrik miktarı artacaktır.²⁰⁸ Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Başbakan Özal'a "Biz şu anda olağanüstü koşullarda bulunuyoruz. Sizin satmak istediğiniz ne varsa satın almaya hazırız. Ancak bize satacağınız malları şimdilik kredili alabiliriz." demiştir. Türkiye'de bunu anlayışla karşılamış ve Türkiye'nin Irak'a sattığı malların % 70'inin kredili satılmasına karar verilmiştir. Ancak % 70'inin kredili olabilmesi için Irak'ın 1 milyar dolarlık mal alması yönünde anlaşmaya varılmıştır. Irak ile yapılan anlaşmaya göre Irak'ın Türkiye'nin elindeki ihracata hazır buğday, şeker ve demir çeliği satın almasına karar verilmiştir.²⁰⁹ İran- Irak Savaşı döneminde Irak'ın temel ihtiyaç eksikliğini Türkiye'den, Türkiye'nin ise petrol ihtiyacını Irak'tan karşılaması ekonomik ilişkilerin genel itibariyle bu iki alan üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1985 yılında Irak Türkiye'ye yeni bir boru hattının yapılması teklifinde bulunmuştur. 21 Kasım 1985'te yapımına başlanan boru hattı 5 Haziran 1987 tarihinde tamamlanmıştır. Boru hattının açılmasıyla günlük 1.5 milyon varil petrol ihraç edilmeye başlanmış böylece Türkiye'nin daha ucuz yolla petrol alması sağlanmıştır.²¹⁰ İran- Irak Savaşı'nın 1988 yılında sona ermesinden iki sene sonra Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği "Körfez Krizi" olarak adlandırılan olay patlak vermiştir. Kriz öncesi dönemde Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı olan Irak, kriz sonunda bu konumunu

²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1982, s.1.

²⁰⁶ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1984, s.15.

²⁰⁷ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1984, s.15.

²⁰⁸ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1984, s.11 .

²⁰⁹ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1984, s.11.

²¹⁰ Cesur, a.g.t., s.85-87.

kaybetmiştir. Savaş sırasında Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapatılması ve Irak'a uygulanan ambargo ekonomik ilişkileri derinden etkilemiştir.²¹¹

2.3. Kültürel İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 Ağustos'unda bitmesinin ardından 15 Eylül 1945 tarihinde Irak Kral Naibi Prens Abdullah ve Nuri Said Türkiye'ye gelmiştir. Prens'e refakat eden Nuri Said Paşa: *“Irak ricali son derece dostane olan Türk-Irak münasebetini daha da kuvvetlendirmek emelindedirler”* demiştir.²¹² 17 Eylül'de Prens şerefine verilen yemekte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şunları söylemiştir:

Türkiye Cumhuriyeti güzel ve sevgili komşusu Irak'ın refah ve tealisi uğrunda sarf ettiğiniz değerli çalışmaları büyük alaka ve muhabbetle takib eder ve Irak milletinin bu yolda katettiği mesafeleri ve istihsal ettiği neticeleri hakiki bir sevinçle görür. Bütün varlığını ve kudretini memleketinin ve milletinin saadetine ve yükselmesine hasır ve insanlık davasını elinden geldiği kadar hizmet etmekten başka bir gayesi olmayan Türkiye Cumhuriyeti aynı yüksek şiarı asil komşusu Irak da müşahede etmekte ve bundan dolayıdır ki öteden beri hissen yakın bulunduğu memleketinizle kendisini milletlerarası iş birliği alanında bir kat daha yakın görmektedir.²¹³

Prens Abdullah da İnönü'nün konuşmasından sonra Türkiye'nin geliştirilmesi adına sarf edilen çabalara hayran kaldığını belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

Cennetmekan amcam Kral Faysal'ın Ebedi Şef Atatürk'ü ziyaretlerle takviye ve tarsin edilmiş olan işbu mes'ud ve mübarek dostluk zati devletleri zamanında da şayani memnuniyet bir surette ilerlemiş ve gündün güne kuvvet ve metanet bulmuş ve hayırlı ve müsmir neticeler vermekte devam etmiştir.²¹⁴

20 Eylül'de Irak'a dönen Kral Naibi Türkiye'den güzel intibalar ile ayrıldığını dile getirmiştir.²¹⁵ Prens Abdullah'ın ziyaretinin ardından Eski Irak Başbakanı Nuri Said bir heyetle 28 Şubat 1946 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Türkiye-Irak arasındaki siyasi münasebetleri iktisadi, ticari ve kültürel bağlarla kuvvetlendirmek amacıyla görüşmeler yapılmıştır.²¹⁶ Nuri Said kendisine sorulan bazı sorulara sadece Ayan Meclisi'nden

²¹¹TASAM, “I. Körfez Savaşı”,

https://tasam.org/Files/Icerik/File/1_K%C3%B6rfez_Sava%C5%9F%C4%B1_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8f.pdf

²¹² *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1945, s.1

²¹³ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1945, s.3.

²¹⁴ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1945, s.3.

²¹⁵ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1945, s.1.

²¹⁶ *Cumhuriyet*, 1 Mart 1946, s.1.

olduğunu, ne Cumhurbaşkanı ne de Dışişleri Bakanı olmadığı için cevap vermeyeceğini söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

Naib Hazretleri Eylül ayında buraya geldiler. Cumhurbaşkanı İnönü Hazretleri ile görüştiler. Bağdada dönünce hazırlığa başladık ve çok geçmeden her şeyi hazırladık. Burada da Türkiye hükümetini hazırlanmış bulduk. Bu suretle 1931’de hazırladığımız işleri kuvvetle ümid ederim ki bir hafta on güne kadar bitirmiş olacağız. Biter bitmez yayınlanacak ve herkes anlayacaktır.²¹⁷

Her iki ülkenin de bir anlaşma hazırlığı içerisinde olduğu sinyalini veren Nuri Said’in bu sözlerinin ardından 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ve Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmıştır.²¹⁸ Anlaşmanın 6. Maddesinin 3 numaralı ek protokolü eğitim, öğretim ve kültür iş birliği ile ilgilidir. 2 numaralı ek protokolün 3. Maddesinde belirtilenler ise genel hatları ile şu şekildedir: Irak ve Türkiye’nin öğretim programlarını birbirine yaklaştırmak, iki ülkenin bilim hayatı ve eğitim üzerine incelemeler yapmak amacıyla uzmanlar göndermek, kültür, sanat, spor işleri için tatil ve inceleme gezisi yapmak amacıyla karşılıklı olarak uzman, öğretmen, artist göndermek, karşılıklı olarak özel ve resmi sanat grupları için ziyaretler düzenleyerek kültür ve teknik sergiler tertiplemek, her iki devletin de her çeşit kültür, bilim, spor ile ilgili yayımlarını ilgili kurumlar arasında değiştirmek.²¹⁹ Görüldüğü üzere 29 Mart 1946 Anlaşması ile Türkiye ve Irak’ın kültürel ilişkileri için birçok alanda işbirliğine gidilmiştir. 1950’li yıllara gelindiğinde Türkiye, Orta Doğu’da aktif bir politika izleyerek bölgede etkin bir güç olmak istemiştir. Bu amaçla 1955 yılında Bağdat Paktı’nı oluşturmuştur. Pakt’a Irak’ın katılmasıyla ikili ilişkiler geliştirilmiş ancak 1958’de Irak’ta darbenin yaşanması üzerine 1959 yılında Türkiye Pakt’ın tek Arap üyesi olan Irak’ı kaybetmiştir. Irak’ta başa gelen yeni rejim Türkmen gruplara baskı uygulamış ve 1931 yılında çıkarılan Yerel Diller Kanunu’nu Türkmenler için geçersiz kılarak Arapça eğitim yapmıştır. Aynı zamanda Türkmenlere kültürel baskı da yapılmış ve Türkmenler kendi dergi ve gazetelerini çıkaramamıştır. Osmanlı’dan kalma eserler yıktırılmış ve İstanbul ile Ankara radyolarını dinlemelerine izin verilmemiştir.²²⁰ Bu durum zaten darbeden dolayı gerilen Türkiye- Irak ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

²¹⁷ *Cumhuriyet*, 8 Mart 1946, s.3.

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1946, s.1.

²¹⁹ “Türkiye ile Irak arasında imza edilen Dostluk ve İyi komşuluk Anlaşması ile bu Anlaşmaya ek Protokol ve Sözleşmelerin onanması hakkında Kanun”, s. 825.

²²⁰ *Cesur*, a.g.t., s.38.

1958 darbesinden sonra gerçekleşen 1963 darbesiyle yeni gelen hükümetin Kürtlere karşı sempati ile bakmaması ve Türkmen grupları baskılamaması Türkiye ve Irak arasındaki gerginliği azaltmıştır. Bu sırada Irak Başbakanı Abdurrahman El Bazzaz ve eşi 3 Temmuz 1966 tarihinde Türkiye'ye sekiz günlük bir gezi düzenlemişlerdir.²²¹ Bazzaz ile Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in görüşmesine paralel olarak teknik komiteler kurulmuştur. Kurulan Turizm Komitesi, Türkiye ve Irak arasındaki turistik ilişkileri kapsayan bir turizm anlaşması metni hazırlamıştır.²²² Turistik ilişkilerin artırılması amacıyla özellikle sınır formalitelerinin yumuşatılması, ulaştırma ve nakliye araçlarının ıslahı gibi hususların bulunduğu Türk-İrak Turizm Anlaşması imzalanmıştır.²²³ Bazzaz'ın Türkiye gezisinden iki sene sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 27 Nisan-1 Mayıs 1968 tarihleri arasında Bağdat'a gitmiştir. Sunay'ın Irak ziyareti olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiş ve aynı yılın Haziran ayında turizm alanında işbirliği sağlamak amacıyla anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın imzasından on gün sonra ortak bir heyet oluşturulmuş aynı zamanda Irak'ta Türkçe dil kurslarının açılmasına, Türkiye'de de Arapça dil kurslarının açılmasına karar verilmiştir.²²⁴ Eğitim, kültür ve turizm alanında yaşanan gelişmeler iki ülkenin ilişkilerinin olumlu bir havada ilerlemesine sebep olmuş ve Türk-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun 21-23 Aralık 1971 tarihleri arasında yaptığı on birinci dönem toplantısının sonucunda aldığı karar ile "Türkiye ile Irak Arasında Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. Anlaşma ile, Türk ve Irak üniversiteleri arasında 2 veya 3 profesörün değişim yapılmasına, karşılıklı olarak hükümet burslarının üniversitelere kayıt ve kabul edilmeleri için çaba sarf edilmesine, iki ülkenin bilim kurumlarının bilimsel inceleme üzerine yayın mübadelesinde bulunmalarının teşvik edilmesine, teknik ve meslek okullarında bulunan eğitim ve öğretim araçlarının karşılıklı olarak değiştirilmesine, bilim, kültür, spor ve güzel sanatlar temaslarında turistik amaçlarla yalnız veya gruplar halinde ziyaret edecek olan öğretmen ve öğrencilere devlet taşıtlarında %50 indirim yapılmasına, sanatçı grupların karşılıklı olarak ziyaretler yapmasına, Türkiye ve Irak milli kütüphanelerindeki yayınların mübadelesine karar verilmiştir.²²⁵ 1971 yılında

²²¹ *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1966, s.1.

²²² *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1966, s.7.

²²³ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1966, s.1.

²²⁴ Hamad Lak, a.g.t., s. 62,63.

²²⁵ BCA, Yer No: 278-10-9, Tarih: 09.02.1972

imzalanan Protokolden sonra 25 Nisan 1974 tarihinde iki komşu ülke arasında kültürel ve geleneksel bağları güçlendirmek adına “Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma ile taraflar çeşitli eğitim, bilim, kültür ve spor alanlarındaki tecrübelerini karşılıklı olarak paylaşmaya karar vermişlerdir. Taraflar okullarında okutulan tarih ve coğrafya derslerinin bilimsel kıstaslara uygun verilmesi için çaba sarf ederek geçmişi doğru anlatmak istemişlerdir. 1971’de imzalanan protokole benzer olarak taraflar eğitim, öğretim, teknik kültür ve bilim alanlarında çalışan uzmanların, üniversite öğretim üyelerinin mübadelesini gerçekleştirmek hususunda anlaşmışlardır.²²⁶ 1978 yılının Aralık ayına gelindiğinde Başbakan Bülent Ecevit Irak’a ziyarette bulunmuştur. İki ülke arasındaki kültürel ve ticari ilişkiler değerlendirilmiş ve bu ziyaretle beraber 1978-79,1979-80 yılları için kültür ve bilim alanında anlaşmalar imzalanmıştır.²²⁷

²²⁶Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, No:2086, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc060/kanuntbmmc060/kanuntbmmc06002086.pdf

²²⁷ Hamad Lak, a.g.t., s.75.

3. TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE KUZAY IRAK KÜRTLERİ

Kürtler yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti içerisinde, Türk idaresi altında yaşamışlardır. Ancak Birinci Dünya Savaşı ile mağlup olan eski imparatorluk yeni uluslara bölünmüş ve Kürtler bağımsız olma anının geldiğini düşünmüşlerdir. 1920'deki Sevr Antlaşması ile Kürtlere coğrafi olarak kısıtlı da olsa günümüzün modern Türkiye'sinde bir vatan sözü verilmiştir. Ancak modern Türk devletinin kurulması ile birlikte müttefikler verdikleri sözden vazgeçmiş ve Sevr Antlaşması'nın yerini Kürtlere yönelik hiçbir hüküm içermeyen ve Kürt azınlık bölgelerini Türkiye, Irak, İran ve Suriye'ye katan 1923 Lozan Antlaşması almıştır.²²⁸ Böylece önceden Osmanlı Devleti içerisinde yer olan Kürtlerin bir kısmı Irak'ta kalmış ve 'Kuzey Irak Kürtleri' olarak adlandırılmıştır. Kuzey Irak Kürtleri çeşitli sebeplerle devamlı olarak isyan etmiş ve karışıklık çıkarmışlardır. Çoğunlukla Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasında bölünmüş durumda yaşayan Kürtler, dünyadaki devletsiz en büyük etnik gruptur. Kimi kaynaklar Irak'ta ki Kürt bölgesini "Kürdistan" olarak adlandırmaktadır. Irak Kürdistan'ında Türkmenler, Araplar ve Ermeniler de bulunmaktadır.²²⁹ Bu bölümde Kuzey Irak Kürtleri'nin Türkiye ve Irak ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmiştir.

3.1. Irak'ta Yaşanan Kürt İsyanlar ve Türkiye – Irak İlişkisine Etkileri

3.1.1. Şeyh Mahmud Berzenci İsyanı

Irak'ta gücünü arttırmak isteyen İngiltere, aşiretler ve din adamlarını kullanarak bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.²³⁰ 1850'li yıllardan sonra Süleymaniye bölgesinde hakim olmaya başlayan Berzenci ailesinin Kürt aşiretlerinin arasında en güçlü ailelerden biri olması İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Kürtler tarafından büyük destek gören ve başlangıçta İngilizler için idare edilebilir olarak görülen Şeyh Mahmud Berzenci, 1918

²²⁸ Michael J. Kelly, *Ghosts of Halabja: Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*, Bloomsbury Publishing, USA, 2008, s.2.

²²⁹ Carole A. O'Leary "The Kurds of Iraq: Recent History, Future Prospects", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 6, Sayı 4, (2002): s. 17.

²³⁰ Haval Mohialdeen, "Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2005'ten Günümüze)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (2019): s. 23.

yılında İngilizler tarafından Süleymaniye valisi olarak atanmıştır.²³¹ İngiltere'nin politikalarına uygun hareket edeceğini belirten Şeyh Mahmud, sözünü tutmamış Kuzey Irak'ta bulunan Kürt nüfusunu hakimiyeti altına almak istemiş, idari görevlere akrabalarını getirerek diğer aşiretlerin tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Bağdat'ta düzenlediği bir konferans sonucunda Şeyh Mahmud'un nüfuzunun azaltılmasına karar vermiştir.²³² Alınan karar üzerine 1919 yılında Şeyh Mahmud ayaklanarak bağımsızlık ilan etmiş, hazineyi yağmalamış, İngiliz askerlerini tutuklatmış ve kendisini bölgenin hakimi ilan etmiştir. İngiliz kuvvetleri ve Şeyh Mahmud arasında çıkan çatışma sonucunda Şeyh Mahmud yenilgiye uğramış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak dini otoritesinin gücü göz önünde tutulmuş ve idam cezası yerine Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir.²³³ İngilizlerin Irak Komiser Yardımcısı Arnold Wilson, mahkemenin kararına karşı memnuniyetsizliğini şu sözler ile dile getirmiştir:

Şeyh Mahmut'un hayatta kalması onun düşmanları için büyük bir tehlikedir; dostları için ise büyük bir umuttur... Şeyh Mahmut'un dostları onun döneceği ümidiyle eski tutumlarına devam edeceklerdir. Düşmanları da döneceği korkusuyla rahat bir yaşam yaşayamayacaktır. Yani kısaca, Şeyh Mahmut hayatta olduğu sürece Kürdistan'da istikrar olmayacaktır.²³⁴

Şeyh Mahmud Berzenci sürgüne gönderildikten sonra beklenildiği gibi sükûnet sağlanamamış, Süleymaniye bölgesinde karışıklıklar devam etmiş, Kürt bölgelerinde isyanlar gerçekleşmiş ve Türkler Musul'u geri almak istedikleri için Kürt aşiretleri ile işbirliğine girişmişlerdir. 1922 yılında Remzi Bey, Mustafa Kemal tarafından Revanduz Kaymakamı olarak atanınca Türkler güçlü bir askeri kuvvetle Revanduz'a gelerek Süleymaniye, Kerkük ve Erbil'in İngilizlerden temizleneceğini duyurmuştur. Bunun üzerine İngilizler Şeyh Mahmud Berzenci olmadan Süleymaniye'nin kontrol altına alınamayacağını anlamış ve sürgünden geri çağırmıştır. Berzenci Bağdat'a dönerek Irak devlet adamları ve İngilizler ile görüşerek Türkleri ele geçirmeye çalıştıkları bölgelerden uzaklaştıracağını dair söz vermiştir. Berzenci sözünü tutmuş aynı zamanda bakanlıklar kurarak Kürdistan bayrağını tüm dairelere dikmiştir. Ancak Berzenci Süleymaniye'ye döndükten sonra Irak ve İngiltere'den Türklere karşı beklediği desteği görememiş aynı

²³¹ Doğu Beyaztaş, "Irak'ın Sürekli Olağanüstü Hal Rejimi İçinde Kürtler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2016): s. 51.

²³² Mohialdeen, a.g.t., s.23.

²³³ Beyaztaş, a.g.t., s. 51.

²³⁴ Altan Tan, "Orta Doğu Notları: Şeyh Mahmud Berzenci", Independent Türkçe, <https://www.indyrturk.com/node/212516/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-26-%C5%9Feyh-mahmud-berzenci-1>

zamanda kurduğu hükümet de tanınmamıştır. Türkler İngilizlere karşı Berzenci ile yakın ilişkiler geliştirebilmek için çaba göstermiş ve bu doğrultuda Özdemir Bey, Berzenci'nin vekilleri Şubat 1922'de toplandığında şu sözleri söylemiştir:

“Eğer İngiltere, Berzenci'ye karşı Süleymaniye'ye büyük bir ordu gönderip Berzenci buna karşı savaşamayacak olursa tüm askerleriyle Revanduz'a sığınıp Türk askerleri ile İngiltere'ye karşı savaşacağız.” İngilizler Mahmut Berzenci'ye Türkler ile iş birliği yapacağını düşündüğü için güvenmemiş ve 1923 yılında Süleymaniye üzerinde broşür dağıtarak Berzenci ve hükümetinin Bağdat'a girmesini yasaklamıştır. İngiltere ve Irak 19 Temmuz 1924 tarihinde Süleymaniye'yi ele geçirmiş Berzenci ise İran- Irak sınırında bulunan bir köye yerleşmiştir.²³⁵ 30 Haziran 1930 tarihinde İngiltere Anlaşma ile Irak üzerindeki manda yönetimini kaldırmış ve bağımsızlık vermiştir.²³⁶ Anlaşmada Kürtlerin talepleri ile ilgili herhangi bir madde bulunmadığı için Süleymaniye'de çıkan ayaklanmaya Şeyh Mahmud Berzenci liderlik etmesi için çağırılmıştır. Berzenci bu çağrıya uymuş ancak Mayıs 1931 tarihinde yenilgiye uğramıştır. Berzenci 1941 yılında Bağdat ile anlaşarak ayaklanma yapmaktan vazgeçtiğini bildirmiştir.²³⁷

3.1.2. Şeyh Ahmed Barzani İsyanı

Barzani aşiretinin liderlerinden biri olan Şeyh Ahmed Barzani, 1919 yılında İngiltere'ye karşı ayaklanma başlatan Şeyh Mahmud Berzenci'yi desteklemiş, Kürt aşiret liderlerine mektup yazarak Şeyh Mahmud'a yardım etmelerini istemiştir. Şeyh Ahmed aynı zamanda bir grup savaşçısını da bölgeye göndermiş ancak İngiliz işbirlikçileri tarafından kurulan pusudan dolayı birçoğu Süleymaniye'ye varamadan hayatını kaybetmiştir.²³⁸ 1930'lı yılların başında Şeyh Mahmud Berzenci'nin isyanının bastırılmasının ardından Barzan bölgesi Kürtlerin hareketlerinin merkezi haline gelmiştir. Özellikle Barzan bölgesinin liderlerinden Şeyh Ahmed Barzani Kürtlerin

²³⁵ Mohialdeen, a.g.t., s. 23,24,25,26.

²³⁶ İhsan Sabri Balkaya, “Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları”, Atatürk Kültür, Yüksek Kurumu, Cilt 7, (2007): s. 570.

²³⁷ Mohialdeen, a.g.t., s. 25,26.

²³⁸ Hüseyin Siyabend Aytemur, “Şeyh Ahmed Barzani ve Mustafa Barzani”, Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/116431/t%C3%BCrkiyeden-sesler/%C5%9Feyh-ahmed-barzani-ve-mustafa-barzani>

yaptıkları ayaklanmaların lideri olmuştur.²³⁹ Aynı zamanda 1926 yılında başlayıp 1930'da sonra eren Ağrı Ayaklanmasına destek vermek için Ahmed Barzani emrindeki yaklaşık 500 kişilik bir grup, Irak üzerinden Türkiye'ye girmiştir. Bu durum Hakkari'de bulunan Oramar Bölgesinde karışıklık çıkmasına sebep olmuştur.²⁴⁰ Şeyh Ahmed, Türkiye'de yaşanan Ağrı Ayaklanmasına destek verdikten sonra 1931'li yıllardan itibaren, İngiltere ve Irak hükümetine karşı isyanlar çıkarmaya başlamıştır.²⁴¹ İsyanlara karşı Irak hükümeti İngiltere'nin de desteğini alarak Ahmed Barzani'nin üstüne yürümeye başlamıştır. Zor durumda kalan Ahmed Barzani Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye Ahmed Barzani'yi tutuklayarak Irak'a iade etmiş ardından Irak hükümeti de isyancılar için af çıkarmıştır. Fakat isyanların başını çeken Barzani ailesi Süleymaniye'de uzun süre zorunlu olarak ikamet ettirilmiştir ²⁴² Şeyh Ahmed Barzani tutuklandıktan sonra bile ayaklanma tam olarak bastırılamayınca Irak hükümeti Türkiye'den yardım istemiştir. Türkiye, Irak hükümetinin bu isteğini geri çevirmemiş, yardım talebini kabul etmiştir.²⁴³ 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Başbakanlığa gönderdiği bir yazıda Irak Sefareti Başkatibi'nin 27 Haziran 1932 tarihinde Barzan Şeyhine karşı Irak hükümeti tarafından yapılan harekate yardım etmesi, kabul edilen tedbirlere uyması ve Şeyhin Türkiye'ye sığındığında Türk hükümeti tarafından iade edilmesinden dolayı Irak hükümetinin Türkiye'ye teşekkür ettiğini bildirmiştir.²⁴⁴ İki ülke arasında yaşanan bu yardımlaşmadan dolayı bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Barzanlı Şeyh Ahmed ve adamlarının yakalanması üzerine Irak Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye teşekkürlerini bildirdiği yazı şu şekildedir:

Bir kısım eşkıyayla beraber kısa olmayan bir müddetten beri isyana kıyam eden Barzan'lı Şeyh Ahmed'in işbu isyanını söndürmek bahsinde Muhterem Türkiye Hükümeti Cumhuriyesinin kıymetli yardımları ve azim himmetlen ipzali ile Irak Hükümetine vaki olan müzaheretinden dolayı Irak Hükümetinin şükranini takdim zimminde bana takdir buyurmaklığımızı reca eylemekle şeref yap oluyorum. Türkiye Hükümeti Cumhuriyesi cesur askerlerle asi şeyhin yüzüne karşı hududi kapamak ve bunların hududun arkasına firarları sırasında kendisini ve etbaini derdest eyleyecek hususunda ittihaz eylediği tedabiri hakimane emniyetten ve asayıştan hayli zamandan beri mahrum bir mintikadan mezkur emniyet ve inazibatın iadesine ve devamına bais olacak esbap cümlesinden olmasına mebni bu hareket

²³⁹ Mohialdeen, a.g.t., s. 25,26.

²⁴⁰ Öztürk, a.g.t., 38.

²⁴¹ Mohialdeen, a.g.t., s. 27.

²⁴² Öztürk, a.g.t., s. 41.

²⁴³ Mohialdeen, a.g.t., s. 28.

²⁴⁴ BCA, Yer No: 259-741-11, Tarih: 18.07.1932

her türlü takdir ve sitayişe sezadır. Pek faik olan takdirat ve memnuniyetimin kabul buyrulmasını reca ederim efendim.²⁴⁵

Irak Dışişleri Bakanı'nın yazısından da anlaşılacağı üzere Şeyh Ahmed Barzani'nin başlattığı isyana karşı Türkiye ve Irak'ın birlikte hareket etmesi Irak devleti tarafından memnuniyetle karşılanmış ve ikili ilişkileri geliştirmiştir. Şeyh Ahmed Barzani İsyanının tamamen bastırılmasının ardından kendisi ve adamları Irak'ın güneyine sürüldükten sonra Süleymaniye'ye getirilerek hapse gönderilmiştir. Şeyh Ahmed'den sonra Irak'ta yaşanan Kürt hareketlerine kardeşi Molla Mustafa Barzani liderlik etmiştir.²⁴⁶

3.1.3. Molla Mustafa Barzani İsyanı

Abisi Şeyh Ahmed'den sonra Molla Mustafa Barzani 1943 yılında gönderildiği sürgünden Barzan'a dönerek Irak hükümetine karşı yeni bir isyan hareketi başlatmıştır.²⁴⁷ Molla Mustafa, Kürt Özerk Bölgesinin kurulmasını, Kürtçenin bölgede resmi dil olmasını ve bölgede bakanlık benzeri bir kurumun kurulması gibi taleplerini Irak hükümetine bildirmiş ancak talepleri kabul edilmeyince silahlı mücadeleye girişmiştir.²⁴⁸ İngilizler, Rusların karışıklığı fırsat bilerek Kürtleri maşa olarak kullanmasından korktuğu için Irak'ın Molla Mustafa ile müzakere yoluyla anlaşılmasını istemiş ancak Molla Mustafa'nın taleplerinde geri adım atmaması sebebiyle bir anlaşmaya varılamamıştır. Barzani hareketinin bastırılması için İngiltere hükümeti Irak'ı desteklemiş bu amaçla 31 askeri uçağını Irak'a şartsız vermiştir.²⁴⁹

Mustafa Molla isyanı sırasında Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğinden alınan bir yazıya göre Barzan mıntıkasında bulunan Irak askerinin bir kısmının Zeyti Karakolunun bulunduğu yere gittiği sırada İran'dan sızmış olan 16-20 kişilik bir Kürt çetesinin saldırısına uğradığını ve Türkiye'de sığınacakları bir yer veya yardım elde edemeyecekleri sürece bu ve benzeri hareketlerin bastırılmasında sorun yaşanacağı

²⁴⁵ BCA, Yer No: 259-741-14, Tarih: 03.08.1932

²⁴⁶ Mohialdeen, a.g.t., s. 28.

²⁴⁷ Hasan Tevfik Güzel, "Soğuk Savaş Sürecinde Irak'ta Kürt Hareketi ve Molla Mustafa Barzani", *International Journal of History*, Cilt 10 Sayı 4, (2018): s. 126.

²⁴⁸ Zülfü Dağdeviren, "Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4 Sayı 5, (2021), s. 202.

²⁴⁹ Hamad Lak, a.g.t., s. 37,38.

belirtmiştir. Her iki taraf içinde zararlı olacağına şüphe bulunmayan bu hareketlerin önüne geçilmesinde iki devletin birlik olup bu doğrultuda hareket etmesi temenni edilmiştir. Büyükelçinin ise fikri şu şekildedir:

Şimdiye kadar Irak'a sızan Kürtlerin sayısının 50-60 arasında bulunmasına rağmen Vezirler Heyetinin Irak Genel Kurmay Başkanının da iştirakiyle gece geç vakitlere kadar süren toplantılar yapmasına sebep olan, yukarıda maruz müsaadenin küçümsenilmemesi merkezindedir.²⁵⁰

Silahlı grupların Türkiye'ye sızmasını önlemek amacıyla Irak Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk Elçiliğine bir yazı daha gönderilmiştir. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Irak hükümetinin bu talebini Başbakanlık makamına şu sözler ile bildirmiştir:

Bağdat Elçiliğimizden gelen bir yazıda, Irak hükümetinin, Elçiliğimize tevdi eylediği bir nota ile, Barzan aşireti reisi Molla Mustafa ve avanesinin yine isyan etmiş olduklarını bildirerek asilere karşı yakında seri ve cezri askeri harekate başlanacağından ve Zibar kazası ve civarında emniyet ve asayişin muhafazasını sağlamak maksadıyla bazı tedbirlerin alınmasına ihtiyaç görüldüğünden gerek asilerin gerek o ahalide asayişin ihlalden mes'ul tutulan diğer eşhasın Türkiye'ye iltica eylemleri ihtimaline mebni, Türk-İrak-İngiliz muahedesinin 8 inci maddesine ve Sadabad Paktının madde mahsusına dayanarak ve Türkiye ile Irak arasında mevcut iyi komşuluk ve dostluk rabıtalara güvenerek, takibata uğrayacakların Türkiye'ye iltica etmelerini önlemek için mevzubahis mıntıkada Türk-İrak hududunun kapatılması zimminde lüzumlu tedbirlerin derhal alınmasını Türkiye'den rica eylediği bildirilmektedir.²⁵¹

Türkiye, Irak hükümetinin bu isteğini geri çevirmemiş, sınırlarını kapatmış, İran-İrak sınırına asker yerleştirmiş ve böylece Molla Mustafa ve adamları Barzani'ye karşı birlikte hareket eden Türk ve Irak güçlerinin arasında sıkıştırılmıştır. Çaresiz kalan Molla Mustafa İran'a gitmiştir. Molla Mustafa, İran'a gittikten sonra İran Kürdü Kadı Muhammed ile 22 Ocak 1946 tarihinde Mahabad Cumhuriyetinin kuruluşunda rol oynamıştır.²⁵² İran'da bulunduğu sırada Irak topraklarında bulunan Rızgari, Hevi ve Soreş örgütleri ile beraber İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin bir kolu olarak Irak Kürt Demokrat Partisini (IKP) kurmuştur. Böylece Molla Mustafa günümüzde Kuzey Irak'ta bulunan Mesut Barzani'nin başkanlık ettiği siyasi yapının temellerini atmıştır.²⁵³

Görüldüğü üzere Kuzey Irak bölgesinde yaşanan Şeyh Ahmed Barzani ve Molla Mustafa Barzani'nin isyanlarının bastırılması için Irak ve Türk hükümetinin birlikte hareket etmesi iki devleti birbirine yaklaştıran bir etken olmuştur. Türkiye'nin Irak'ta gerçekleşen Kürt isyanlarına karşı Irak hükümetinin yanında yer almasının başlıca

²⁵⁰ BCA, Yer No: 259-747-48, Tarih: 03.04.1946

²⁵¹ BCA, Yer No: 259-747-45, Tarih: 16.08.1946

²⁵² Mohialdeen, a.g.t., s. 38.

²⁵³ Tefvik, a.g.m., s. 127.

sebebi, ayaklanmaların Türkiye’de yaşayan Kürtleri de etkileyeceğinden endişe etmesidir. Türk hükümeti yaşadığı bu endişe sebebiyle Molla Mustafa İsyani ve benzeri hareketlerin Türkiye’de bulunan Kürtleri de etkilemesini önlemek amacıyla şu kararı almıştır:

Kürt ve Hürriyet, Yüksek Serdar Barzani ve Kürdistan Hürriyet adlı Kürtçe beyannamelerin, yurda sokulmasının yasak edilmesi ve elde edilenlerin toplattırılması; İçişleri Bakanlığının 27/9/1948 tarihli ve 57376 sayılı yazısı üzerine 1881 sayılı kanununun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre Bakanlar Kurulunun 18/11/1948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁵⁴

3.2. Irak Yönetiminde Yaşanan Darbeler Bağlamında Kuzey Irak Kürtleri’nin Türk – Irak İlişkilerine Etkisi

3.2.1. 14 Temmuz 1958 Darbesi

1921 tarihinde Kral Faysal’ın başa getirilmesi ile kurulan Irak Krallığı, 14 Temmuz 1958 tarihinde General Kasım ve yandaşlarının yaptığı darbe ile yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Yönetimin başında bulunan II. Faysal, Başbakan Nuri Said ve Prens Abdullah öldürülmüş ve II. Faysal’ın yerine General Abdülkerim Kasım geçmiştir. General Kasım’ın politikası genel itibariyle Kürtlere ve Komünistlere dayanarak ülkeyi yönetmek olmuştur. Böylece oluşan Komünist-Kürt ittifakı özellikle Irak’ın kuzey bölgelerinde etkin olmaya başladığı için başta Milliyetçiler olmak üzere ülkenin büyük bir kesimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır.²⁵⁵ 1946 yılında Molla Mustafa Barzani tarafından kurulan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP), Kasım’ı yeni demokratik Irak’ta Kürtlere ve Araplara özgürlük getirdiğinden ve emperyalizme karşı mücadelesinden dolayı tebrik ettiğini bildirmiştir.²⁵⁶ General Kasım yönetiminde kurulan Irak Cumhuriyeti’nin Kürtlere ve Sovyetlere yakın, Bağdat Paktına soğuk olmaları bu döneme kadar iyi giden Türkiye- Irak ilişkilerini bozmuştur. Türkiye her ne kadar yeni gelen hükümetten memnun olmasa da 31 Temmuz 1958 yılında Irak

²⁵⁴ BCA, Yer No: 117-75-16, Tarih: 18.11.1948

²⁵⁵ Aydın Yiğit, “1958 İhtilali Sonrası Irak’ın Kuzeyinde Yaşanan Gelişmeler ve Albay Şevvaf İsyani’nin Türkiye’ye Yansımaları (1958-1959)”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 54, (2021): s. 483.

²⁵⁶ Denise Natali, *The Kurds and The State Evolving National İdendity in Iraq, Turkey and Iran*, Syracuse Universty Press, Newyork, 2005, s.51.

Cumhuriyeti'ni tanımıştır.²⁵⁷ 10 Eylül 1958 tarihinde Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Behçet Türkmen'in ziyaretine gelen İsrail Elçiliği İkinci Katibi M. Roubach'nın yeni Irak hükümetinin Kürt Politikası hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

Molla Mustafa Barzani Irak'a dönmek için Pragda vize talep etmiştir. Barzani'nin Irak'a avdeti, yeni Irak hükümetinin Kürtlere karşı takip ettiği politikanın yeni bir safhasıdır. Irak hükümeti, Kürtlere tanınan müsavat hakkı ve Kürtlerin hükmete iştiraki hakkında geniş bir propaganda yapmaktadır. Irak'ta hapsedilmiş olan Kürtler serbest bırakılmakta, hariçteki Kürtlerin de memlekete dönmesine müsaade edilmektedir. Bağdat Radyosu Kürtçe neşriyatına büyük bir hızla devam etmektedir. Bu neşriyatta Kürtler teyakkuza davet edilmekte ve yeni hükümetin onlara tanıdığı hakların methü senası yapılmaktadır. Ayrıca, Irak haricindeki Kürtlere, İran ve Türkiyedeki Türklere müteveccih neşriyat yapılmakta, bunlar hükümete karşı isyana teşvik edilmekte ve eğitim ve kültür sahasında müsavat elde etmeleri için mücadeleye girişmeleri tavsiye edilmektedir. Bütün bu neşriyatta, şiddetli bir Anti-Emperyalizm tonu mevcuttur. Kürtleri kardeşleri Araplardan Emperyalizmin ayırdığı iddia olunmaktadır. Kürt politikası ile yeni Irak hükümeti, eski Irak hükümetinin Kürtlerin lehinde olmiyan durumunu telafiye gayret etmekte ve civar memleketlerden Batı aleyhtarı bir hareket için Kürtlerden istifade etmek maksadını gütmektedir.²⁵⁸

İsrail Elçiliği İkinci Katibinin Irak Cumhuriyeti'nin Kürt politikasına dair söylediklerinden anlaşılacağı üzere yeni gelen hükümet Kürtçe yayınlar yapmış, Kürtlere geniş haklar tanımış, anti-emperyalizm politikası takip etmiş ve Irak dışında bulunan Kürtler isyana teşvik edilmiştir. Irak hükümeti, Türkiye'de bulunan Kürtleri de devlete karşı baş kaldırmaya davet ettiği için bu durum Türkiye'yi endişelendirmiş ve Irak ile Türkiye arasında güvensizlik ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Bu sırada Kerkük'te bulunan Kürtler, hükümetten de aldığı güçle birlikte Iraklı Türkmenlerin üzerine yürümeye başlamışlardır. Türkmenler, bu durumu ve yaşadıkları baskıyı anlatmak için devlet, meclis ve hükümet başkanlarına telgraf göndermişlerdir. Iraklı Türklerin gönderdikleri telgraf şu şekildedir:

Irak Türklerinin merkezi sayılan Kerkük'teki ırkdaşlarımızın Komünistlerin vahşiyane tecavüzlerine maruz kaldıklarını esefle öğrenmiş bulunuyoruz. Irak devletinin tebaaları olan ve komünizme daima karşı olan bu ırkdaşlarımızın can ve mal konusundaki gereken ilgi ve şefkatin gösterilmesini saygılarımızla istirham ederiz.²⁵⁹

Kerkük'te cereyan eden hadiseleri büyük bir dikkatle takip eden Türk Dışişleri Bakanlığı bu olaylar etrafında Irak hükümeti ile temaslarda bulunmuştur.²⁶⁰ Kerkük'te gergin bir hava sürerken Kürtler, Türklerin kahvehane ve dükkanlarına saldırmaya devam etmiş ve Atatürk posterlerini parçalamışlardır. Çatışmalar çok şiddetli olmuş ve

²⁵⁷ Cesur, a.g.t., s.39.

²⁵⁸ BCA, Yer No: 2770-20334-1, Tarih: 09.10.1958

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1958, s.5.

²⁶⁰ *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1958, s.5.

her iki tarafta da can kaybı meydana gelmiştir. Öte yandan Irak Dışişleri Bakanı, Behçet Türkmen'i makamına kabul ederek kendisine Kerkük hadiseleri hakkında etraflıca izahat vermiştir. Diğer taraftan aynı gün Bağdat radyosu akşamki yayınında Türk-Irak dostluğundan bahsetmiş ve iki memleket arasındaki iyi münasebetlerin memnurlukla karşılandığını belirtmiştir.²⁶¹ Kerkük'te yaşayan ve yaşanan çatışmalardan dolayı sınır dışı edilen Nizamettin Nerfçi,

ihtilal neticesinde yok edilen idarenin kabul ettiği anayasa Irak milletinin Arab, Kürd ve Türk unsurlardan meydana geldiğini açıkça kabul etmiş fakat Türkleri en basit vatandaşlık haklarından mahrum bırakmıştı. Yeni anayasada Türklerin hakları bir tarafa isimleri bile geçirilmemiştir.” demiştir.²⁶²

19 Kasım 1958 tarihinde Kürtlerin Türklere karşı baskıları sürerken Irak Hükümeti ABD, İngiltere ve Türkiye'nin Bağdat ve Basra vilayetleri dışındaki konsolosluklarını kapatmalarını istemiştir. Ancak Irak'ın kuzeyinde özellikle de Kerkük bölgesinde çok fazla Türkmen nüfusu olduğu halde konsolosluk, kültür veya basın ataşeliği bulunmadığı için o bölge ile ilgili haberler Bağdat'ta bulunan Büyükelçilik aracılığı alınmaktaydı.²⁶³ Kuzey Irak'ta bilhassa Kerkük'te yaşanan son hadiseler de göstermiştir ki orada bulunan Türkler tehdit altında yaşamaktadır. Musul Konsolosluğunun kapatılması durumunda Kerkük Türkleri hakkında bilgi edinmek hemen hemen imkansız hale gelecektir. Bağdat radyosu bu kararı yayınlarken bir sebep ileri sürmemiş fakat bu kararı kabul ettirmek arzusu ile şöyle bir açıklama yapmıştır:

Son zamanlarda Rusya'nın Kuzey Irak ve oradaki bazı Kürt kabileleri ile alakaları artmıştır. Moskova'nın yakında Musul ve Kerkük'te konsolosluklar açması talebini ileri sürmesi muhtemeldir. Bu talep ise büyük bir tehlike yaratacaktır. İşte Irak hükümeti bunu peşinen önlemek içindir ki bu kararı almıştır.²⁶⁴

Bu açıklamayı yaptıktan sonra Bağdat radyosu, “*Kerkük ve Musul civarında Kürtlerin fazlalığını*” da ekleyerek kararını makul göstermek istemiştir. Türkiye her ne kadar bu karara karşı çıksa da engel olamamış ve Musul Konsolosluğu kapatılmıştır.²⁶⁵ Musul Konsolosluğu'nun bölgede bulunan Kürt nüfusunun fazla olduğu iddia edilerek kapatılması zaten yeni gelen hükümetten memnun olmayan Türkiye'nin Irak ile arasındaki gerginliği körüklemiştir. 1958 yılında Irak'ta canlanan politik Kürt

²⁶¹ Cumhuriyet, 9 Kasım 1958, s.1.

²⁶² Cumhuriyet, 13 Kasım 1958, s.1.

²⁶³ Yiğit, a.g.m., s. 498,499.

²⁶⁴ Ömer Sami Coşar, Cumhuriyet, 20 Kasım 1958, s.3.

²⁶⁵ Yiğit, a.g.m., s. 498,499.

hareketleri Türkiye’de tedirginliğe sebep olurken aynı zamanda 14 Temmuz 1959 yılında Türkmenler ve Kürtler arasında yaşanan gerginlik olaya farklı bir boyut kazandırmıştır.²⁶⁶ Yaklaşık 11 yıldır Rusya’da sürgün hayatı yaşayan Mustafa Barzani, 14 Temmuz darbesinden 3 ay sonra Irak’a dönmüş ve özerk bir Kürdistan devleti kurmayı düşündüğü için General Kasım ve Komünistler ile samimi ilişkiler geliştirerek bu doğrultuda Irak Türkmenlerini yok etmeyi amaçlamıştır. 22 Ekim’de Kerkük Havalimanından Süleymaniye’ye giderken ve iki gün sonra dönerken tam anlamıyla bir gövde gösterisi yapılmış, Barzani’nin konvoyu geçerken Türklere hakaretler edilerek çekip gitmelerini isteyen sloganlar atılmıştır. O dönemde Kerkük’te İkinci Tümen Komutanı olan General Nazım Tabakçalı, acilen önlem alınması gerektiğini, aksi halde Türk ve Kürt gruplar arasında büyük olaylar yaşanacağını öngören raporunu Bağdat hükümetine göndermiştir.²⁶⁷ Tabakçalı’nın gönderdiği raporda yazanlar şunlardır: *“Lütfen, bu konuyu Sayın Abdülkerim Kasım’a arz edin. Çünkü Kürtlerin amacı, çoğunluğu Türklere oluşan Kerkük’ü Kürtleştirmek ve civar bölgelerdeki Kürtleri bu şehre toplamaktır. Bu eylem önlenmediği takdirde daha vahim sonuçlar doğabilir”*. Fakat General Nazım’ın raporuna duyarsız kalınarak herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. 14 Temmuz 1959 günü Kerkük’te Cumhuriyetin birinci yılını kutlamak için gösteriler yapıldığı sırada Komünist ve Kürtler, Türkleri aşağılayıcı sloganlar atarak tahrik etmiş, Türklerin olduğu kahvehanelerin önünden geçerken silah sesleri duyulmuştur. Halk Ordusu mensubu olan Komünistler hemen sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ancak bu yasağı sadece Türkmenlere uygulanmıştır. 3 gün sürecek olan katliamlar başlamış ve işkenceler yapılarak insanlık dışı olaylar yaşanmıştır.²⁶⁸ Türklere ait ev, araba, dükkan, kahvehanelerin çoğu yakılmış ve yağmalanmıştır. Sokak çarpışmalarında ise birçok Türk ölmüş, bazıları asılmıştır.²⁶⁹ Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi Fuad Bayramoğlu Ankara’ya çağırılmış Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Başbakan Adnan Menderes’in mesajını General Kasım’a iletmıştır. Türkiye, mesajda yaşanan olaylardan dolayı üzüntü duyduğunu yazmış General Kasım da üzgün

²⁶⁶ Öztürk, a.g.t., s.68.

²⁶⁷“Kerkük Katliamı Bir İnsanlık Suçudur, Soykırımdır.”, Türk Ocakları Genel Merkezi, <https://www.turkocaklari.org.tr/nuri-gurgur/kerkuk-katliami-bir-insanlik-sucudur-soykirimdir/1060>

²⁶⁸ Tunahan Hazır, “14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, (2019): s. 152,153.

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1959, s.5.

olduğunu belirterek olaylarda sorumlu olanların cezalandırılacağını belirtmiştir.²⁷⁰ Her ne kadar Kasım katliamda yaşanan olaylardan dolayı tepki gösterse de kendisinin de işbirlikçi olduğu Türkmenler tarafından her zaman şüphe uyandıran bir konu olmuştur.²⁷¹ 14 Temmuz darbesinden sonra 1960 yılında Irak'ta ilan edilen yeni anayasada Irak'ın Araplar ve Kürtlerden oluşan bir millet olduğu zikredilmiş ancak Irak Türklerinden bahsedilmemiştir.²⁷² Cumhuriyet gazetesi yazarı Ömer Sami Coşar konu ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur:

Türkiye Bağdat hükümetine karşı dostane bir politika takip etmeye ne kadar itina ediyorsa, onların da bizlere ve Irak Türklerine karşı hasmane bir yolda yürümekte ısrar ettiklerini görmüyor değiliz. Irak'ın muvakkat Anayasasının üçüncü maddesine şu cümleyi koyanlar “Bu anayasa Irak birliği içinde Kürtlerin milli haklarını tanır.” 600 bin kişilik Türk camiasının haklarına katiyen temas etmemişlerdir.²⁷³

3.2.2. 8 Şubat 1963 Darbesi

1958 yılında darbe ile başa geçen General Kasım'ın Komünistler ve Kürtler ile ilişkisi bir süre sonra bozulmaya başlamıştır. Kasım ulus-devlet inşa etme projesini korumak için stratejik olarak sol eğilimli ve Kürt yanlısı politikasından vazgeçmiştir. Arap milliyetçi ve askeri grupların baskısıyla yeni asimilasyon ve kontrol stratejileri uygulamıştır. Kasım, 1959'dan sonra ülkede sıkı yönetim ilan etmiş ve Kürt yerleşim yerlerinin isimlerini Araplaştırmıştır. Kürt örgütlerini kapatmış, komünistleri tutuklatmış ve Irak'ı bir “halklar topluluğu” yerine “tek ulus” olarak tanımlaması Kürtleri kızdırmıştır.²⁷⁴ Kasım, 11 Şubat 1959 tarihinde Barzani ailesinden Molla Mustafa ve abisi Şeyh Ahmed ile yaptığı görüşmede Kürtlere özerklik vereceği konusunda anlaşmış olsa da sözünde durmamıştır. Bunun üzerine Kürtler ve hükümetin arası açılmaya başlamış ve zamanla Eylül 1961'de silahlı çatışmaya dönmüştür. Arkasına Baasçıların desteğini alan Abdüsselam Arif, 8 Şubat 1963 tarihinde Kürt ve Komünist desteği olmayan General Kasım'a darbe yaparak Cumhurbaşkanı olmuş,

²⁷⁰ Öztürk, a.g.t., s. 69,70.

²⁷¹ Hazır, a.g.m., s. 153.

²⁷² Cumhuriyet, 4 Ocak 1960, s.5.

²⁷³ Cumhuriyet, 5 Ocak 1960, s.3.

²⁷⁴ Natali, a.g.e., s..52.

Kasım ise kısa bir yargılanmadan sonra idam edilmiştir.²⁷⁵ Bağdat Radyosu, Kürt isyanının lideri Barzani'nin kurduğu Kürt Demokrat Partisi'nin Irak ihtilal hareketini desteklediğini söylemiştir. Radyo aynı zamanda Kuzey Irak'taki asi Kürtler arasında büyük bir nüfuza sahip olan Kürt asıllı eski Eğitim Bakanı General Fuat Arif'in de yapılan darbeyi desteklediği mesajını okumuştur. Bu arada Bağdat radyosu Kürtçe neşriyat yapılması için personel çağrısında bulunmuştur.²⁷⁶ 2 Mart 1963 tarihinde yayınlanan Akis gazetesinde, yeni gelen hükümet ile Kürtlerin ilişkisi şöyle yorumlanmıştır:

Irak hükümeti için Kürtler ile bir harbi göze almak ne kadar güç ise Kürt taleplerini de yerine getirmek o kadar tehlikeli bir iştir. Kürtlere muhtariyet tanınması halinde içerideki Irak milliyetçileriyle dışarıdaki Arap milliyetçilerin nasıl tepki gösterecekleri şimdiden kestirilemez. Zaten hükümetin de Kürt taleplerine sempati ile baktığını söylemek mümkün değildir.

...Bir Kürt sözcüsü bu konuda “yeni rejimin yerleşmesi ve istikrarın temini için elimizden geleni yapmaya hazırız. Fakat her ne pahasına olursa olsun muhtariyet talebimizden vazgeçmeyeceğiz” demiştir.²⁷⁷

Akis gazetesi, yeni gelen hükümetin Kürt politikasının Kürtlere özerklik verme niyetinde olmadığı ancak Kürtlerin bu konuda ısrarlı olduğunu belirtmiştir. Kürtler, Kasım döneminde olduğu gibi Abdüsselam Arif döneminde de özerklik umuduyla bekledikleri için Bağdat hükümeti ile anlaşmak istemişlerdir. Bu doğrultuda Kürtler, darbeden sonra bir müddet silahlı mücadeleye ara vermişlerdir. Ancak yeni gelen hükümet, Irak'ın Kuzeyinde bir Kürt yönetimin kurulması durumunda Irak'ın güvenliğinin tehlikeye gireceğini düşünmesi sebebiyle Kürtlerin muhtariyet taleplerini pek olumlu karşılamamıştır. İstediklerini barışçıl yollarla elde edemeyeceklerini anlayan Kürtler, ara verdikleri mücadeleye devam edebilmek için tekrar silahlanmaya başlamıştır.²⁷⁸ 20 Haziran 1963 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir habere göre Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında başlayan toplantıda Türkiye'nin güney sınırlarının emniyeti konusunda Genelkurmay Başkanlığının teklifi ve Dışişleri Bakanlığının uygun mütalaası üzerine Türkiye-Irak sınırının kapatılması kararı kabul

²⁷⁵ Altan Tan, “Ortadoğu Notları (23): Irak Baas Partisi”, Independent Türkçe, <https://www.indyurk.com/node/202066/t%C3%BCrki%C4%B1-23-irak-baas-partisi>

²⁷⁶ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1963, s.5.

²⁷⁷ *Akis*, 2 Mart 1963, s. 19,20.

²⁷⁸ Hasan Tefvik Güzel, “Darbeler Ülkesi Irak”, Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu”, Cilt 2, (2018): s. 461.

edilmiştir. Ayrıca Irak hükümetinin Barzani kuvvetlerine ve Kürtlere karşı giriştiği geniş hareketin incelenmesi sonucunda Kuzey Irak'ta hükümet kuvvetlerinden kaçmak için bazı aşiretlerin ve Barzani ailesinin Türkiye'ye iltica etme ihtimalleri dikkate alınarak Irak sınırında geniş emniyet tedbirleri alınmıştır.²⁷⁹ Türkiye-Irak sınırının kapatıldığıının bildirilmesinin ardından ertesi gün Dışişleri Bakanlığı Irak sınırının kapatıldığına dair haberleri yalanlayarak şöyle bir tebliğ yayınlamıştır: “*Bazı gazetelerin Irakla mevcut sınırımızın kapatıldığına dair haber yayınladıkları görülmüştür. Bu haberin doğru olmadığını beyana Anadolu Ajansı mezun kılınmıştır.*” Aynı gün Irak ordusu, Kürt lider Molla Mustafa'nın yakın akrabası Muhammed Sait Barzani dahil 26 Kürt gerillanın öldürüldüğünü açıklamıştır. Bağdat Radyosu Kürt asilerin panik içinde Türkiye sınırına kaçtığını bildirmiştir.²⁸⁰ Ankara Sıkıyönetim Komutanı Cemal Tural Türkiye'nin güney- doğu sınırlarını teftiş ederek akşam tekrar Ankara'ya geri dönmüştür. Cemal Tural'ın bu teftişinin amacı Türkiye sınırında Irak ordusu ve Kürt unsurlar arasında yaşanan çatışmalarda Türkiye'nin güvenliğinden emin olmaktır. Irak kuvvetlerinin giriştiği taarruz hareketinin karşısında Amerika ve Rusya'nın Irak hükümetine karşı gösterdiği tepki Barzani'nin oldukça güçlendiğini göstermiştir. Irak Kürtlerini kim desteklerse desteklesin yaşanan çatışma Türkiye için Irak'ın kendi iç meselesidir ve Barzani güçlerine Türkiye'den herhangi bir yardım gitmesi veya ülke sınırları içerisine alınmaması Türk hükümetinin bir politikasıdır.²⁸¹ Türkiye, Irak hükümeti ve Kürt asilerin arasında yaşanan çatışmalara bir taraf olmak istememiş aynı zamanda Kürtlerin Türkiye'ye sığınmasını önleyerek Irak hükümeti ile ilişkilerini normal seviyede tutmuştur.

3.2.3. 18 Temmuz 1968 Darbesi

1966 yılında Abdüsselam Arif'in helikopter kazasında hayatını kaybetmesi üzerine yerine asker olan kardeşi Abdurrahman Arif geçmiştir. Abdurrahman Arif'in başkanlığı uzun sürmemiş ve 18 Temmuz 1968 darbesiyle yerine Bassçı Hasan el Bekr gelmiştir.²⁸² 1967-1968 yılları arasında gazeteci Hulusi Turgut, Irak'a gezi düzenlemiş

²⁷⁹ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1963, s. 5.

²⁸⁰ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1963, s.5.

²⁸¹ *Akis*, 22 Haziran 1963, s. 11.

²⁸² Güzel, “Darbeler Ülkesi Irak”, s.462,463.

ve Mustafa Barzani'nin Süleyman Demirel ile Cevdet Sunay'a yazdığı mektupları dönüşte gerekli mercilere iletmıştır. 18 Temmuz darbesinden yaklaşık iki ay sonra Akşam gazetesinde yayımlanan mektubun bir kısmı şu şekildedir:

...

Ümit ederiz ki, Müslüman ve sulhsever Türk kardeşlerimiz Kürt kardeşlerinin zulüm altında tutulmasına ve imha edilmesine karşı olan İslam dini prensipleri, bizimle savaşan Irak'a karşı bir baskı olarak kullanılabilsin. Ayrıca, Irak'ın ablukası altında olan Kürt halkına, her ne açıdan olursa olsun yardımınızı diler, bu yardımla, sizinle paylaştığımız sınır boyundaki emniyetin ve tesis edilen sulhun bozulmayacağından emin olmanızı isterim.²⁸³

Başbakan Süleyman Demirel, gazeteciler tarafından mektubun sorulması üzerine şu cevabı vermiştir: Irak, bizim dostumuz bir memleketdir. İçişlerine karışmayız. Irak'ı rencide etmeyiz. Bizim, devlet olarak, kimi muhattap alacağımız bellidir. Türkiye Cumhuriyeti, devlet olarak tanıdığı memleketlerle münasebet kurar. Mektup geldiği zaman almayız da demeyiz.²⁸⁴

Demirel'in cevabından da anlaşılacağı üzere Türk hükümeti Kürt meselesinin Irak'ın kendi iç meselesi olduğunu düşünerek Kürtlere herhangi bir destekte bulunmamış ve Irak'ta darbe ile yeni kurulan hükümet ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Baas Partisinin ikinci adamı olan Saddam Hüseyin, iç politikayı düzene sokmak için Kürtlerin yıllardan beri dile getirdiği taleplerini 11 Mart 1970 tarihinde Molla Mustafa Barzani ile imzaladığı anlaşma ile kabul etmiştir.²⁸⁵ Kürtlerin lideri Barzani ile yapılan anlaşma, Irak anayasasında değişiklik yapılmasını ve Irak'ın iki uluslu bir devlet olmasını öngörmüştür. El Bekr, Kürtler ile varılan anlaşmanın belli başlı noktalarının şunlar olduğunu söylemiştir: "*Kürtçe, bütün okullarda, hatta askeri okullarda okutulacaktır. Süleymaniye'de bir üniversite kurulacak, Kürtçe kitaplar, gazeteler ve dergiler çıkacaktır, Kürtçe yayın yapan bir TV kurulacak, Nevruz Bayramı kutlanacaktır.*" Aynı zamanda el Bekr, yoksul Kürtlere yardım yapılacağını ve Irak'ın resmi dilinin Arapça, ikinci dilinin Kürtçe olacağını eklemiştir.²⁸⁶ Anlaşmadan sonra Molla Mustafa uzun süreden beri Irak hükümeti ve Kürtler arasında süren çatışmayı sona erdiren Hasan el Bekr'e bir mesaj göndererek şunları söylemiştir: "*Kürt meselesini*

²⁸³ Öztürk, a.g.t., s.105.

²⁸⁴ Öztürk, a.g.t., s.105.

²⁸⁵ Arkan H. Muhammad, "Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 18 (2013): s. 90.

²⁸⁶ Cumhuriyet, 12 Mart 1970, s.3.

*demokratik ve barışçı yollarla çözen tarihi bildirinizden ötürü Kürt halk kütleleri ve Kürt Demokrat Partisi adına şahsınızı ve Irak halkını tebrik ederim.”*²⁸⁷ Iraklı Kürtler ile hükümet arasında yapılan anlaşma, Kürtlere oldukça geniş haklar tanıdığı için bu durumun diğer devletleri de etkilemesinden endişe duyulmuş ve Arap dünyasında çeşitli tepkilere yol açmıştır.²⁸⁸ Kürtler Kerkük’ü Özerk Bölge sınırları içerisine dahil etmek istedikleri için Bağdat yönetimi ile anlaşmazlık yaşamışlardır. Bunun üzerine Kürtler müzakereleri askıya almış ve Bağdat’ta bulunan Kürt bakanlar istifa etmişlerdir. Böylece Kürtler ve Baas rejimi arasında 1970 anlaşması ile sağlanan huzur ortamı tekrar bozulmuştur.²⁸⁹

3.3. İran – Irak Savaşı’nın Irak Kürtleri Bakımından Türkiye Irak İlişkilerine Etkisi

1972 yılında Sovyetler Birliği ile Irak arasında on beş yıllık Dostluk ve İş Birliği Anlaşması imzalandığı için Kürtler Sovyet desteğinden mahrum kalmıştır. Ancak bu dönemde Irak ile İran arasında Şattül Arap krizi olduğu için Tahran, Bağdat hükümetine karşı Kürtler ile yakınlaşmıştır. Irak meseleyi bir çözüme kavuşturmak istemiş bunun üzerine ABD’nin bilgisi dahilinde Irak, İran ve Türkiye’nin Dışişleri Bakanları İstanbul’da toplanmışlardır. Bu toplantıda İran- Irak sınırı yeniden belirlenmiş ve sınırın 25-30 km derinliğinde yaşayan Kürt halkının şehirlere yerleştirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Irak, İran’ın Ervend Rud üzerindeki hakimiyetini Kürtlere verdiği desteği çekmesi durumunda tanıyacağını belirtmiştir.²⁹⁰ Böylece 6 Mart 1975 tarihinde Saddam Hüseyin ve İran Şahı arasında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmaya göre İran, Molla Mustafa’nın Irak’ta bir Kürt devleti kurma çabalarına yardım etmeyeceğini taahhüt etmiştir.²⁹¹ Hasan el Bekr’in 12 Temmuz 1979’da istifa etmesinin ardından yerine yardımcısı Saddam Hüseyin gelmiş ve bir Mısır Dışişleri Bakanlığının yetkilisi, yeni devlet başkanı Saddam Hüseyin’in aslında Irak’ı yıllardır yönettiğini dolayısıyla göreve onun gelmesinin çok olağan ve yerinde bir karar

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1970, s.3.

²⁸⁸ *Cumhuriyet*, 15 Mart 1970, s.3.

²⁸⁹ Muhammad, a.g.m., s. 91.

²⁹⁰ Muhammad, a.g.m., s. 92.

²⁹¹ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1975, s.3.

olduğunu söylemiştir.²⁹² Aynı zamanda Cezayir Anlaşmasından sonra durgunlaşan Kürt hareketinin ardından ABD'ye yerleşen Molla Mustafa Barzani 1979 yılında hayatını kaybetmiştir. Molla Mustafa'nın kurduğu KDP'nin (Kürdistan Demokrat Partisi) başına ise oğulları Mesut ve İdris Barzani geçmiştir. Bu arada Parti içerisinde 1960'lı yıllarda başlayan anlaşmazlık 1975'te Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurması ile sonuçlanmıştır.²⁹³ Celal Talabani liderliğinde kurulan KYB, KDP'ye göre daha genç, daha şehirli ve sol eğilimli bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. KDP genel olarak geleneksel ve Türkiye sınırındaki kuzey Kürt bölgelerinde güçlüyken, KYB İran sınırındaki güney Kürt bölgelerinde güçlüdür.²⁹⁴

İran ve Irak arasında 1975 yılında Cezayir Anlaşması imzalanmasına rağmen ilişkiler düzelmemiş, Saddam Hüseyin Irak'ta yoğun Şii nüfusun bulunmasından dolayı İran'da yaşanan İslam devrimini tehdit olarak algılamış ve Irak'ta yaşayan Şii din adamı Ayetullah Muhammed Bekir As-Sadr' ı idam ettirmiştir. Bunun üzerine iki ülke arasındaki gerginlik iyice artmış ve Irak'ın 22 Eylül 1980 tarihinde İran topraklarını işgaliyle savaş başlamıştır. Saddam Hüseyin, 17 Ekim'de Cezayir Anlaşmasını feshetmiş ve Şattül Arap su yolunun Irak devletine ait olduğunu ilan etmiştir.²⁹⁵ İran-İrak Savaşı başladıktan sonra İran, Irak Kürtleri ile ilişkileri ilerletmiş ve Irak hükümetine karşı birlikte hareket etmişlerdir. İran ile Irak savaşında KDP lideri Mesut Barzani, Irak hükümetine karşı İran'dan yardım ve iş birliği talebinde bulunmuştur. KYB lideri Celal Talabani de başlarda Irak hükümetinin yanında yer almış olmasına rağmen daha sonra KDP ile birlikte hareket ederek İran'ın yanında durmuştur. İran hükümeti ve KYB arasında 1986 yılında imzalanan anlaşma ile İran, KYB'ye silah yardımında bulunmuştur. Aynı zamanda İran hükümeti savaş sırasında KYB'nin peşmergelerini ve Kürt sığınmacılarının kendi topraklarında barınmalarına izin vermiştir. İran, KYB ve KDP ile yaptığı ortak operasyonlar ve iş birliği sayesinde Irak topraklarına girişini kolaylaştırmıştır.²⁹⁶ Irak, İran ile güneyinde bir savaş halindeyken Kuzey Irak'ta oluşan güç boşluğunu Kürtler doldurmakta gecikmemişlerdir. 1978

²⁹² *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1979, s.3.

²⁹³ Öztürk, a.g.t., s.84,85.

²⁹⁴ Kenneth Katzman, *The Kurds in Post-Saddam Iraq*, Congressional Research Service, 2009, s.1.

²⁹⁵ Yücealtay, a.g.m., s.26.

²⁹⁶ Haval Azad Mohialdeen, "Geçmişten Günümüze İran'ın Irak Kürtleriyle İlişkileri ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2, (2019): s.171.

yılında Abdullah Öcalan önderliğinde kurulan PKK terör örgütü 1982 yılında ikinci kongresini gerçekleştirmiş ve otorite boşluğunun var olduğu Kuzey Irak'a yerleşme kararı almıştır. Bundan sonra Kürtler, Barzani ve PKK'nın iş birliğinde İran-İrak-Türkiye üçgeninde 'Lolan Kampında' örgütlenmişlerdir. Sınırında büyük bir savaşın yaşandığı ve terör örgütlerinin bulunduğu Türkiye, bu durumdan oldukça tedirgin olmuş ve Saddam Hüseyin ile 1983 yılında Sınır Güvenliği Anlaşması imzalamıştır.²⁹⁷ Bu anlaşma ile Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Irak topraklarına 10 km girerek suçluları takip etme olanağı verilmiştir.²⁹⁸ Anlaşma doğrultusunda ilk hareket 27 Mayıs 1983 tarihinde başlatılmış ve "Türkiye'ye sızarak terörist eylemler yaparak kaçtıkları" bildirilen silahlı grupları yakalamak için Türkiye, Irak topraklarına 5 km girmiştir.²⁹⁹ Irak hükümetinin Türkiye'nin gerçekleştirdiği harekate karşı hiçbir olumsuz tepki göstermeyip aksine Irak büyükelçisinin Türk ordusunu överek terörist gruplara karşı gerçekleştirilen müdahale için "her iki devletin anlaştıkları" açıklaması, hareketi Irak'ın desteklediğini göstermektedir.³⁰⁰ Üstelik silahlı Kürt grupların eylemlerinden rahatsız olan Saddam Hüseyin de Irak ordusu ile operasyonlara katılmış bunun üzerine KDP lideri Mesut Barzani operasyonlar sırasında kamplarının hasara uğradığını söyleyerek Türkiye'ye tepki göstermiştir.³⁰¹ Türkiye'nin Mayıs 1983'te gerçekleştirdiği operasyon sonrasında PKK ve KDP örgütlerinin birbirine yakınlaşarak 1983 yılında "Dayanışma İlkeleri Anlaşması" imzalamıştır. PKK ve KDP, Türkiye'ye karşı tepkili oldukları için "Faşist" ve "Kürt düşmanı" gibi söylemlerde bulunmuştur.³⁰² 10 Ekim 1984'te Hakkari'nin Çukurca ilçesinde teröristler tarafından ateş açılması sonucu sekiz Türk askeri şehit edilmiştir. Olaydan beş gün sonra Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, sınır güvenliği konularını görüşmek üzere Bağdat'a gitmiştir.³⁰³ Dışişleri Bakanı'nın ardından Turgut Özal ayrılıkçı militanlara karşı ortak hareket etme konusunda Irak hükümeti ile

²⁹⁷ Yüksel Kaştan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Irak Siyasi İlişkileri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, (2008): s. 316.

²⁹⁸ Ahmet Şahin, "İrak'ın Kuzeyinde Gerçekleştirilen Büyük Hareketler," TRT, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/irakin-kuzeyine-gerceklestirilen-buyuk-harekatlar-417275.html>

²⁹⁹ "İrak'a Harekat 1983 Yılında Yapılmıştı", Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866>

³⁰⁰ Özhan Hancılar, "1983-1987 Kuzey Irak'taki Türk Sınır Ötesi Operasyonlarının Hukukiliği, "Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 46, (2021): s.349.

³⁰¹ Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866>

³⁰² Öztürk, a.g.t., s. 118.

³⁰³ *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1984, s.1.

anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.³⁰⁴ Vahit Halefoğlu'nun Bağdat ziyareti sırasında Türkiye ve Irak arasında "Türkiye- Irak Güvenlik Protokolü" imzalanmıştır. 15 Ekim 1984 tarihinde imzalanan bu anlaşma ile 1983 yılında ikili arasında imzalanan anlaşmada yer alan sıcak takip için izin alma maddesi kaldırılmış ve Türk ordusu Irak hükümetinden izin almadan Irak sınır topraklarına 5 km girebilme hakkına sahip olmuştur.³⁰⁵

1984 yılında Kürt grupların Irak'a karşı direnişçi faaliyetleri sürerken İran- Irak arasında tarihe "tanker savaşları" olarak geçen olay yaşanmıştır. Irak ekonomik olarak İran'ı zarara uğratarak yıpratmak ve savaşa üçüncü ülkeleri de dahil ederek sorunu uluslararasılaştırarak İran'ı barışa zorlamak amacıyla İran'dan petrol alan tankerlerin milliyetlerine bakmaksızın saldırılar yapmıştır. Irak, aralarında "Mor Transporter" isimli bir Türk yük gemisinin de bulunduğu 45 yabancı gemiyi vurmuş, bu durum Türkiye'nin Irak'a tepki göstermesine sebep olmuştur.³⁰⁶ 1986 yılına gelindiğine İran, Kuveyt yakınlarında bulunan Fay Adalarını ele geçirerek savaşı kendi lehine çevirmiştir. Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerin de yardımı alan İran, Irak'a karşı kuzeyden daha güçlü bir şekilde saldırarak dengeleri değiştirmiştir. İran'ın güçlenip ilerlemesi karşısında Batılı devletler harekete geçmiş, İran uluslararası ortamda yalnız bırakılmıştır. Bu doğrultuda ABD, Körfez'e donanma göndermiş, Sovyetler Birliği de durumu tersine çevirmek için Irak'a yaptığı silah yardımını hızlandırmıştır.³⁰⁷ BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihinde aldığı karar ile Körfez'de derhal ateşkesin kesilmesi, tarafların uluslararası sınırlarına çekilmesi, savaş tutsaklarının serbest bırakılması istenmiştir. Ancak İran Devlet Başkanı Ali Hamaney, Güvenlik Konseyinin kararı için "*Beş para etmez*" yorumunda bulunarak karara uymayacağını açıklamıştır.³⁰⁸

Kuzey Irak'ta Süleymaniye bölgesine bağlı Halepçe kasabası Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Savaş sürecinde Halepçe'de bulunan KYB'ye bağlı peşmergeler İran ordusuna yardım ederek Irak'a karşı savaşmış ve bölge 15 Mart 1988

³⁰⁴ Hancılar, a.g.m., s. 350.

³⁰⁵ Öztürk, a.g.t., s. 119.

³⁰⁶ Zafer Yıldırım, "Türk Basınında İran Irak Savaşı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.231.

³⁰⁷ Ekrem Yaşar Akçay, "İran Irak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri", Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 2, Sayı 3, (2013): s. 113.

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1987, s.3.

tarihinde İran ve KYB tarafından ele geçirilmiştir. Saddam Hüseyin bölgede kendisine karşı savaşan İran ordusu ve peşmergeleri durdurmak için Irak Ordusu Kuzey Cephesi Komutanı'na kimyasal silah kullanma emri vermiştir. 16 Mart 1988 tarihinde Saddam Hüseyin'in emri ile kasabaya uçaklarla kimyasal silah atılmış toplamda çoğunluğu Kürt olan 12.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Kimyasal silah ile çevreye önce bir elma kokusu yayılmış daha sonra deride bir yanma ve ardından solunum sisteminin çökmesi ile zehirlenme gerçekleşmiştir.³⁰⁹ Halepçe katliamından dolayı bölgede yaşayan Kürtler büyük bir göç hareketi başlatarak İran ve Türkiye'ye doğru hareket etmiştir. Türkiye ilk başlarda Kürtleri sınırları içerisine almak istememiştir. Bunun başlıca sebebi ise gelecek olan Kürtlerin Türkiye'de bulunan Kürtler ile işbirliği yaparak "Kürt bilinci" oluşturma ihtimali ve Irak ile ilişkileri kötü etkilenmesidir.³¹⁰ Bu arada Halepçe katliamından yaklaşık beş ay sonra sekiz yıl süren ve kazanan tarafı olmayan İran Irak Savaşı, 20 Ağustos 1988 tarihinde imzalanan ateşkes ile sona ermiştir. Irak Hükümeti'nin Kürtlere karşı başlattığı hareket üzerine aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun bulunduğu binlerce Kürt Türkiye sınırını zorlamıştır. KDP lideri Mesut Barzani "*Türk hükümetine çağrıda bulunuyoruz. İnsani nedenlerle, hiç olmazsa kimyasal silahlarla zehirlenen çocuk ve kadınları kabul etsinler*" diyerek Türkiye'ye çağrıda bulunmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin sınırları kapattığını iddia eden Barzani'ye sınırların kapatılmadığı ancak güvenlik için tedbirler alındığı söylenmiştir.³¹¹ Bu arada Kuzey Irak'tan yayın yapan KDP'nin Sesi radyosu Kürt lider Celal Talabani'nin Türkiye'ye sığınma isteğinde bulunduğunu iddia etmiştir. Türk sınırını geçerek iltica talebinde bulunan sığınmacılara iltica hakkı verilmesinin söz konusu olmadığını belirten Başbakan Özal şunları eklemiştir: "*Bunlar bizim hudutlarımızda yaşayan insanlarla akraba olan insanlardır. Ama limitli imkanlarımız var bunu da kabul etmek lazım*". Özal bu sözlerle Türkiye'nin Saddam'ın zulmünden kaçan Iraklı Kürtlere yardım edilmesi gerektiğinin farkında olduğunu ancak Türkiye'nin bunu yapabilmesi için sınırlı kaynaklara sahip olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamak istemiştir.³¹² Türkiye başlarda bazı sebeplerle Iraklı Kürtleri ülkesine kabul etmek istememiş ancak sonradan tutumunu değiştirmiştir. Bunun başlıca sebebi, Türkiye'nin 1987 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam

³⁰⁹ Mustafa Yıldız, *Elma Kokusu ile Gelen Ölüm: Halepçe*, İNSAMER, (2021): s.1,2.

³¹⁰ Öztürk, a.g.t., s. 123.

³¹¹ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1988, s. 1-13.

³¹² *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1988, s. 1-11.

üye olarak başvurmuş olmasıdır. Türkiye bu dönemde ülkesine sığınmacıları kabul ederek Batı'nın gözünde olumlu bir imaj çizerek Topluluğa tam üye olarak kabul edilmeyi umut etmiştir.³¹³ Hakkari'nin sınır köylerinden biri olan Çıgılı köyünde barınan üç bin sığınmacı gösteri yaparak Türkiye'nin kendilerini Irak'a teslim etmemelerini bildirerek “*Biz savaş istemiyoruz*”, “*Kimyasal maddelerin kullanılmasını istemiyoruz*”, “*Ölsün Saddam yaşasın yaşam*”, “*Türkiye’de yaşamak istiyoruz*”, “*Kahrolsun Irak, kahrolsun BAAS faşizmi*”, “*Irak buraya gelme*”, “*Kızılhaç’i bekliyoruz*” gibi sloganlar atmışlardır.³¹⁴ Irak'ın Kürtlere karşı yürüttüğü baskı politikası karşısında Türkiye'ye sığınan Kürtler çadırılı geçici yerleşim merkezlerine yerleştirilmiş ilk ikamete açılan bölge ise Yüksekova olmuştur. Bağdat hükümeti Türkiye'nin Kürtlere karşı korumacı bir tavırla yaklaşmasından rahatsız olmuştur.³¹⁵ Irak'ın kendi sınırları içerisinde Kürt vatandaşlarına karşı kimyasal silah kullanmasını protesto etmek amacıyla Irak'ın İstanbul Başkonsolosluğu'nun önüne siyah çelenk bırakmak isteyen SHP İstanbul il ve ilçe yöneticileri polis tarafından engellenmiştir.³¹⁶ Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin Türkiye-Irak Karma Ekonomik Komisyonu izleme toplantılarına katılmak üzere 7 Eylül'de Bağdat'a gitmiştir. Irak'ta üst düzey ilk teması sağlayacak olan Bakan Alptemoçin ve beraberindeki heyeti taşıyan özel uçağın havada olduğu sırada Irak'ın Türk sınırındaki son gelişmelere ilişkin rahatsızlığı Türk tarafına iletilmiştir. Daha önce sözlü olarak ve çeşitli düzeylerde dile getirilen söz konusu tepki, yazılı biçimde Bağdat Büyükelçiliği'nin askeri kanadına yansıtılmıştır. Iraklı askeri yetkililer tarafından kaleme alındığı bildirilen mesajda, “*Türkiye'nin sınırdan geçen kadın ve çocukları kabul etmesinin insani gerekçelere bağlanabileceği, ancak eli silahlı ayrılıkçı unsurları topraklarına almasının anlaşılmasız bulunduğu*” yazılmıştır.³¹⁷ Mesajdan da anlaşılacağı üzere Irak hükümeti, Halepçe katliamı sonrası bölgede yaşayan Kürtlerin Türk hükümetine sığınmasını ve Türk hükümetinin kadın ve çocuklar dışındaki Kürtleri de ülkesine almasını anlaşılmasız bulmuş ve bu durumdan rahatsız olmuştur. Katliamdan bir sene sonra Türkiye Halepçe Katliamını Kınama Toplantısı

³¹³ Öztürk, a.g.t., s. 124.

³¹⁴ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1988, s.8.

³¹⁵ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1988, s.1.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1988, s.1.

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1988, s.8.

düzenleyerek konuşmalar hazırlamış ve yaşanan olayı kınamıştır.³¹⁸ Aynı zamanda Diyarbakır Dicle Üniversitesi'nde okuyan bir grup üniversite öğrencisi “*Yaşasın Kürt ulusunun bağımsızlık mücadelesi*” ve “*Soykırıma hayır*” gibi sloganlar atmış, SHP Diyarbakır Milletvekili Fuat Atalay da üzerinde “Saddam” yazılı bir çelengi yakmıştır.³¹⁹

1986-1989 yılları arasında başlayan ve 1988 yılının Şubat ayından Eylül ayına kadar şiddetlenen Enfal Operasyonu, Saddam Hüseyin'in Kürtlere yönelik gerçekleştirdiği bir harekattır. Enfal Operasyonu sırasında Halepçe'de yaşanan katliam, operasyonun bir parçasıdır. Irak'ta operasyon sonucu hayatını kaybeden Kürtlerin sayısı muhtelif kaynaklara göre en az 100.000 olurken Kürt kaynaklarına göre 180.000'dir.³²⁰ Enfal Operasyonunun genel amacı, Kürtlerin direnişini her ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırmaktır. Özel amacı ise, bölgeyi 15-70 yaş arası tüm erkekleri kapsayan “sabotajcılardan” temizlemektir. Hedeflenen köylerde ve çevre bölgelerde toplu infazlar gerçekleştirilmiştir. Kürt isyancıların kontrolünde bulunan köyler belirlenmiş ve bu köyleri her türlü destekten mahrum bırakmak için ekonomik ablukalar uygulanmıştır.³²¹ Irak, Enfal Operasyonu sonrası Türkiye'ye kaçan Kürtler için sıcak takip izni istemiş ancak Türkiye kabul etmemiştir. Bunun üzerine Irak hükümeti 1984 yılında imzalanan Türkiye- Irak Güvenlik Protokolü'nü feshetmiştir. İkili arasında gerginliğe yol açan anlaşmanın iptalinin ardında Irak'ın PKK ile yakınlaşması vardır. Irak hükümeti PKK ile yakınlaşarak tehdit olarak gördüğü KDP ve KYB'yi zayıflatmak istemiştir.³²²

İran-İrak Savaşı'nın bölgesel anlamda Türkiye'ye etkisi Türkiye'nin senelerdir uğraşacağı PKK terör örgütünü güçlendirmesidir. PKK terör örgütünün Türkiye'de gelişme fırsatı bulmasıyla Türk hükümeti terörizm sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda İran-İrak Savaşı öncesinde, Türkiye'de 1980 yılında yaşanan darbe ile Suriye'ye yerleşen Kürtler, savaş sırasında Irak'ın kuzeyine yerleşmişler oradan da Türkiye'ye sızarak hükümet karşıtı eylemlerde bulunmuşlardır.³²³ Türkiye

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1989, s.2.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1989, s.16.

³²⁰ “26 Şubat 1988: Kanlı Enfal Operasyonu”, İHH, <https://ihh.org.tr/haber/26-subat-1988-kanli-enfal-operasyonu-123>

³²¹ Carole A. O'Leary, a.g.m., s.18.

³²² Öztürk, a.g.t., s. 125,126.

³²³ Akçay, a.g.m., s. 117.

daha önceki senelerde Irak ile Musul sorunu, su sorunu, etnik çatışmalar vs. yaşamış olsa da İran'ın Kürtleri kullanarak bir "Kürt sorunu" yaratması karşısında iki devlet, ülke bütünlüklerini korumak için beraber hareket etmişlerdir.³²⁴ Türkiye ile Irak'ın her ne kadar Kürt politikası birbirine benzese de Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullanarak Halepçe'de bulunan Kürtleri zehirlemesi, Türk hükümeti tarafından hoş karşılanmamış ve Kürt sığınmacıları ülkesine kabul etmiştir. Bu durum karşısında Saddam, Kuzey Irak'ta güç bulan PKK'yı Türkiye'ye karşı desteklemeye başlamıştır. Saddam hükümeti, PKK'nın KYB ve KDP ile iş birliği yapmaması karşılığında Kuzey Irak'a yerleşmesine izin vererek gizli bir anlaşma imzalamıştır. Türkiye, İran-Irak savaşından sonra PKK'nın Kuzey Irak'ta etkisinin azalacağını düşünse de Irak'ın desteğini alan PKK, militan sayısını arttırarak köy baskınları, polis ve jandarmaya pusular gibi faaliyetlerine devam ederek Türkiye'de huzursuzluğa yol açmıştır.³²⁵ Başbakan Yıldırım Akbulut, 5-7 Mayıs 1990 tarihleri arasında PKK'nın Kuzey Irak'ta güç bulmasından dolayı sınır ötesi harekatta bulunabilmek için Irak ile görüşmüş ancak Irak "sıcak takip" konusuna yer vermeden onun yerine "*sınırların güvenliğinin ortak sağlanması*" konusu üzerinde anlaşmayı varılmasını istemiştir.³²⁶

3.4. 1991 Körfez Savaşı

1961 yılında dönemin Irak lideri General Kasım, Kuveyt topraklarının zamanında Osmanlı Devleti'nde bulunan Basra vilayetine ait olduğunu dolayısıyla bölgenin Irak sınırları içerisine dahil edilmesi gerektiğini söyleyerek Kuveyt'in bağımsızlığını tanımamıştır. 1963 yılında iktidara gelen Abdüsselam Arif, Kuveyt'in bağımsızlığını tanımış ancak iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları son bulmamıştır. Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkileri etkileyen bir başka gelişme İran-Irak Savaşı sırasında yaşanmıştır. İran ve Irak arasında 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması ile Şattül Arap toprakları iki ülke arasında paylaştırılmış böylece Irak'ın Basra Körfezine girişi daralmıştır. İran- Irak Savaşı başladığında Irak, Cezayir Anlaşmasını feshederek bölgenin tamamen kendisine ait olduğunu iddia etse de İran'ın 1986 yılında Fay Adalarını ele geçirmesi ile Irak'ın Basra'ya girişi yeniden daralmıştır. Irak, Fay'ın

³²⁴ Yücealtay, a.g.m., s. 33.

³²⁵ Cesur, a.g.t., s.99, 100.

³²⁶ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1990, s. 17.

batısında Kuveyt'e ait olan Varbah ve Bubiyan adalarını kendisine kiralaması için Kuveyt'e baskı yapmış ancak Kuveyt kabul etmemiştir. Irak savaş sırasında büyük oranda Kuveyt ve Arabistan'dan borçlanmıştır. Saddam Hüseyin'e göre Irak, bütün Arap dünyası adına savaştığı için bu iki devletten alınan paralar “yardım” olarak alınmış ancak daha sonra Kuveyt ve Suudi Arabistan alınan paraları “borç” olarak adlandırmıştır. Irak bu görüşlerini ve daha fazlasını 16 Temmuz 1990 tarihindeki memorandumda Arap Birliğine iletmiştir. 25 Temmuz 1990 tarihinde Saddam Hüseyin, Amerikan Bağdat Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede şu sözleri söylemiştir:

Irak'ın memorandumda zikredilen haklardan teker teker her birini elde edeceğiz. Bu hemen olmayabilir, bir ay, bir yıl da olabilir. Fakat bu hakları elde edeceğiz çünkü biz haklarını unutanlardan değiliz... Kuveyt ve Emirliklerin ne tarihi hakları ne meşru dayanakları ve ne de bizim haklarımızı gasp etmeye ihtiyaçları vardır. Onların ihtiyaçları varsa bizim de ihtiyaçlarımız var.³²⁷

Bu sözlerle Saddam Hüseyin haklarını aramak için elinden geleni yapacağını açıkça belirtmiştir. Daha önce Kuveyt'i işgal edeceğinin sinyallerini vermiş olan Saddam, 2 Ağustos 1990 tarihine gelindiğinde gece saat 02:00'da petrol zengini Kuveyt'e girerek kısa sürede kontrol altına almıştır.³²⁸ Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi harekete geçmiş ve Irak'ın Kuveyt'ten derhal çıkmasını isteyerek 660 ve 661 sayılı kararları almıştır. Ancak Irak Hükümeti alınan kararlara uymamış ve BM'nin arabuluculuk çabaları sonuçsuz kalmıştır.³²⁹ Bunun üzerine 12 Ocak 1991 tarihinde ABD kongresi, Başkan George Bush'a Irak'a karşı “güç kullanma” yetkisi vermiştir. Bush, düzenlediği basın toplantısında “*Kongre bu kararı ile Saddam Hüseyin'e Kuveyt'ten çekilmek zorunda olduğu yolunda en açık mesajı verdi*” demiştir.³³⁰ 17 Ocak 1991 tarihinde ABD “Çöl Fırtınası” operasyonuna başlamış bu doğrultuda Bağdat ve stratejik hedefler bombalanmıştır. “*Saddam'ı tekrar tekrar uyardık ama küstahça karşı koydu*” diyen Bush, saldırının amacının Irak'ın kimyasal ve nükleer potansiyeli dahil, askeri gücünü yok etmek olduğunu söylemiştir. ABD uçakları Bağdat'ı bombalamadan önce Türkiye, savaşta üstleneceği olası bir rol için ABD'den istediği askeri ve ekonomik güvencenin yanı sıra Irak'a yönelik yapılan operasyonun ülkenin toprak bütünlüğünü bozmamasını ve operasyonun karışıklık ortamı yaratması

³²⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 778,779.

³²⁸ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1990, s.1.

³²⁹ Muhammad, a.g.m., s.94.

³³⁰ *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1991, s.1.

sonucunda bu ortamın bir Kürt devleti kurulması yönünde değerlendirilmemesini istemiştir. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Türkiye'ye operasyonun Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini ve Saddam Hüseyin'in indirilmesini hedeflediğini ancak Irak'ın parçalanması hedeflemediğini belirtmiştir.³³¹ 17 Ocak'ta başlayan Körfez Krizi 28 Şubat 1991 tarihinde sona ermeden bir gün önce ABD Senatosu Dışişleri Komisyonu'na bağlı olarak çalışan İnsan Hakları Komitesinde düzenlenen "Kürtlerin İnsan Haklarına İlişkin Toplantısı" sırasında Senatör Edward Kennedy, Türkiye'nin altmış yıldır Kürtler yokmuş gibi davrandığını ileri sürmüştür. Sözü alan Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın eşi ve Fransa Libertés Vakfı Başkanı Danielle Mitterrand "*Kürtler meşru haklarını savunurken ve kültürel kimliklerini korurken tek bir sesle konuşmalıdır, mesaj anca öyle duyurulur*" demiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal savaştan sonra Irak için bir konfederasyon önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine Iraklı Kürt lider Celal Talabani de

...Türkiye'deki Kürtlerin sayısı 15 milyondur. Bu Irak'taki Türkmenlerin sayısından 30 kat fazladır. Bu durumda bizim de Türkiye'de Türkler ile Kürtler arasında konfedere bir Türkiye'yi savunma hakkımız doğmaz mı? Kuşkusuz Türkiye Cumhurbaşkanı, kendi konfederasyon modelinin Türkiye'de de uygulanmasını model almalıdır.

demiştir. Bu sözleri ile Talabani, Özal'ın Irak için önerdiği konfederasyon talebinin Türkiye'de de uygulanması gerektiğini belirtmiştir.³³²

Körfez Savaşında ateşkesin sağlanması Orta Doğu'da yapılacak yeni düzenlemeleri gündeme getirirken bu düzenlemelerde Kürtlerin nasıl bir rol oynayacağı da tartışma konusu olmuştur. Turgut Özal ve Celal Talabani arasında gerçekleşen mesaj değişimi Türkiye'nin Kürt politikasını dört aşamalı bir plan çerçevesinde biçimlendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Özal'ın Kürtçe konuşulması yasağını kaldırması bu plan çerçevesinde atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu plan ile bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının engellenmesinin amaçlandığı ileri sürülmüştür.³³³ Körfez Savaşından sonra Güney Irak'ta Şiiler hükümete karşı ayaklanırken Kürtler de Irak hükümeti ile çatışmaya başlamış ve ülkenin kuzeyinde beş kentte egemen olduklarını iddia etmişlerdir.³³⁴ Irak'ın kuzey ve güneyinde yaşanan ayaklanmaları kontrol altına

³³¹ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1991, s.1-3.

³³² *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1991, s. 11.

³³³ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1991, s.11.

³³⁴ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1991, s.1.

almak isteyen Saddam Hüseyin, Şii ve Kürtler ile yönetimi paylaşma önerisinde bulunmuştur. Saddam, Şii ve Kürt gruplara bakanlık koltuklarının yarısını ve başbakanlık makamını önermiştir.³³⁵ 8 Mart 1991 tarihinde Türkiye, Mesut Barzani'nin özel temsilcisi Muhsin Dizai ile görüşmüş ve görüşme sırasında Kürt temsilcilere Irak'ın tek bir devlet olarak varlığını sürdürmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne dokunulmaması karşılığında Kürtlere destek ve sempati mesajı vermiştir. Yani Türkiye, Irak'ın parçalanmasına ve bağımsız bir Kürt devletine karşı olduğunu ancak Türkmen ve Kürt grupların Irak yönetimi altında birleşmesine sıcak baktığını belirtmiştir.³³⁶ Saddam yönetimi ve Kürt gruplar arasında çatışma devam ederken Cumhurbaşkanı Özal, Moskova'ya uçtuğu sırada gazeteci Hasan Cemal'in sorusu üzerine Celal Talabani ve Barzani'nin bir adamı ile görüştüğünü açıklamıştır. Özal: "*Kuzey Irak'ta olan her şey bizi çok yakından ilgilendiriyor. Çekinilecek bir şey yok konuşmaktan. Netice itibariyle bunlar vaktiyle bize düşman olan insanlar değil ki! Dost olmamız lazım. Biz onlarla düşman olursak, başkaları bizim aleyhimize kullanırlar*" demiştir. Saddam Hüseyin'e yönelik katılığını koruyan Cumhurbaşkanı: "*Ülkesine, halkına bu kadar fenalık yapmış, zarar vermiş bir insanın işbaşında kalması doğru olur mu hiç?*" demiştir. Özal'ın Kürtler ile Ankara'da görüştüğünü açıklaması toplantıdan haberdar olmayan dış politikanın yürütülmesinden sorumlu çevre tarafından şaşkınlıkla karşılanarak eleştirilere yol açmıştır.³³⁷ Özal'ın Kürtler ile görüşmesinin ardından Irak'ta Saddam yönetimini devirerek demokratik federal bir sistem kurmak için mücadele veren örgütlere Türkiye tarafından destek sözü verilmiştir. Celal Talabani konu ile ilgili "*Türkiye'den sadece siyasi destek istedik ve söz verdiler*" demiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın Irak'ta bir Kürt- Arap- Türkmen federasyonuna ılımlı baktığı bildirilmiştir.³³⁸

ABD Başkanı Bush'un "*Bir tek Amerikan askeri veya havacısının Irak'ta yıllardır süren bir iç savaşa karışmasını istemediğini*" ve "*Irak halkının kendi politik geleceğine kendisinin karar vermek zorunda olduğu*" açıklaması üzerine ABD'nin müdahalede bulunmayacağını anlayan Saddam, ilk olarak Güney Irak'ta Şii isyancıları

³³⁵ Cumhuriyet, 9 Mart 1991, s.1.

³³⁶ Beden, a.g.t., s.18.

³³⁷ Hasan Cemal, Cumhuriyet, 12 Mart 1991, s.1-17.

³³⁸ Cumhuriyet, 13 Mart 1991, s.1,14.

bastırması ardından Kuzeye yönelerek Kürtler ile çatışmaya ağırlık vermiştir.³³⁹ Irak'ta Saddam'a bağlı birlikler Kürt gruplara yönelik büyük bir operasyon başlatarak 28 Mart'ta Kerkük ve Duhok'u ele geçirmiştir.³⁴⁰ KYB Sözcüsü yaptığı açıklamada “Kuvvetlerimiz Kerkük’ü boşalttı. Şimdi Kerkük’ün iki kilometre kadar dışında bulunuyorlar” demiştir. Sözcü, Irak ordusunun kadın, erkek, yaşlı, çocuk ayrımı yapmaksızın yaklaşık 100 bin Kürdü Kerkük’ten sürdüğünü belirtmiştir.³⁴¹ Muhsin Dizai, Ankara’ya gelerek Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Turgut Özçeri ile görüştüğünde Irak’ta silahlı mücadele veren Kürtlere yardımla birlikte Kuzey Irak’ta ki Kürt grupları temsil edecek bir büronun açılması talebinde bulunmuştur. Temsilciye olumsuz yanıt verilerek Türk tarafının bu aşamada Irak ile mevcut ilişkileri bozacak herhangi bir gelişmeye olanak sağlamak istemediği bildirilmiştir. Diplomatik kaynaklar, Türklerin Kürtlere sadece insani yardım yapabileceğini ancak burada da bazı ciddi teknik güçlüklerin bulunduğunu belirtmiştir. BM kuralları çerçevesinde Kızılay’ın gözetimde dağıtılacak yardımların Kürt bölgelerine de ulaşacağını kaydeden kaynaklar, “Yasal olarak kabul edilen Irak rejimine karşı silahlı mücadele veren kesimlere yapılacak doğrudan yardımların Türkiye’nin diplomatik açıdan çelişkiye düşmesine neden olacağını bildirmişlerdir.”³⁴² Böylece Türkiye Irak’a karşı silahlı mücadele yürüten Kürt birliklere siyasi bir destek vermeyeceğini açıkça belirtmiştir. Saddam’ın başta Kerkük olmak üzere Kürt nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerde katliama giriştiği haberlerini alan Türkiye’de bulunan sığınmacı liderler şunları söylemişlerdir:

Bütün dünya Kürt kıyımını gerçekleştirmek için yeniden bir olup Kürtlerin başlarına toplandı. Körfez Savaşının faturası Kürt halkına çıkarılmak isteniyor. Halkımız dünyanın başına bela olan Saddam’ı kaldırmak için mücadele ediyor. Başlangıçta bu mücadeleyi destekleyen ülkeler daha sonra desteklerini geri çektiler.

İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şube Başkanı Hatip Dicle de şunları söylemiştir:

Başta ABD ve müttefik güçler olmak üzere Kürtlerin hamiliğine soyunan TC yetkilileri sessizliklerini sürdürerek Kürt halkına karşı girişilen katliamları onayladı ve açıkça Saddam’ın yanında yer aldı. Kürt halkından her türlü yardımı esirgeyen ve demokrasi

³³⁹ Kemal Kirişçi, *Türkiye ve Kuzey Irak’taki Kürt Güvenlik Bölgesi*, Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı 1, (1996), s.8.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 29 Mart 1991, s.11.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1991, s.1.

³⁴² *Cumhuriyet*, 31 Mart 1991, s.1-19.

havariliğini dillerinden düşürmeyen müttefik güçler ve TC yetkililerini ikiyüzlü ve Kürt halkına düşman olarak ilan etme hakkımız vardır.³⁴³

Dicle bu sözler ile, Irak hükümeti ile Kürtler arasında yaşanan çatışmada Türkiye'nin Saddam'ın yanında olduğunu ve Kürtleri bir taraftan koruduğunu iddia ederken diğer taraftan yaşanan olaylara sessiz kalarak iki yüzlü bir tutum sergilediğini belirtmiştir.

31 Mart- 2 Nisan tarihleri arasında Şemdinli, Uludere ve Silopi'den Türkiye'ye giriş yapanların sayısı 3 bine ulaşmıştır. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Yetkilileri, Körfez Savaşı sırasında Irak'tan Türkiye'ye geçenlerle birlikte sığınmacı sayısının 7 bini aştığını bildirmiştir.³⁴⁴ Saddam hükümetinden kaçıp Türkiye'ye gelenlerin arasında PKK'lı gruplar da yer almıştır. BM Güvenlik Konseyi, 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı kararı almış ve Irak'ı çok sıkı bir denetime tabii tutan bu karar Türkiye açısından sığınmacı sorununa çare getirmemiştir.³⁴⁵ Ardından Türkiye'nin uluslararası önlem alınması gerektiğini ADB Başkanı Bush'a ısrarlı bir şekilde belirtmesi üzerine 5 Nisan 1991 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 688 sayılı kararı almıştır.³⁴⁶ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Baas rejim güçlerinin 36. paralelin kuzeyine geçişini yasaklayarak bu bölgede uçuşa yasak alan oluşturmuş ve Irak hükümetini havadan saldırı düzenlememesi konusunda uyarmıştır. Bu kararın alınmasındaki amaç Türkiye ve İran sınırında yığılan Iraklı Kürtlerin evlerine dönmelerini sağlamak, uluslararası insancıl kuruluşların ülkeye girmesini Irak'a kabul ettirmek, Kürtleri Irak ordusundan korumak ve mültecilere yardım malzemesi dağıtılmasını sağlamaktır.³⁴⁷

Turgut Özal, Irak Büyükelçisini Türkiye sınırındaki yığılma sebebiyle uyarılmış ve Irak birliklerinin Kürtleri, Türkiye sınırına doğru sıkıştırılmaları durumunda Irak topraklarına bir müdahalenin olabileceğini belirtmiştir. Irak'ın Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Müsteşarı Turgut Özçeri'ye Bağdat yönetiminin içişlerine karışılmasından duyulan rahatsızlığı ve Türkiye'ye karşı bir art niyet taşınmadığını içeren mesajından sonra Ankara, Türkiye sınırlarına karşı göç hareketlerine karşı önlem alınabilmesi için

³⁴³ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1991, s.4.

³⁴⁴ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1991, s.5.

³⁴⁵ Baskın Oran, *Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Avrasya Dosyası, Cilt3 Sayı 1, (1996): s. 160

³⁴⁶ Muhammad, a.g.m., s.94.

³⁴⁷ Naim Demirel, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 8 (2016): s.116.

diplomatik girişimleri hızlandırmıştır. Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Kemal Akkaya, gazetecilerin

Irak tutumunu sürdürür ve sınırimızda birikenler Türkiye'ye geçmek isterse Irak ile ilişkilerimiz ne olacak?" sorusu üzerine şu cevabı vermiştir: "Irak'la ilişkilerimiz konusu tekrar gözden geçirilecek demektir. Çünkü biz notamızı elçilik kanalıyla vermiş durumdayız. Bu kişilerin sıkıştırılmaması için. Bu önerimizi kabul etmiş durumdadır. İleride başka bir şey olursa bunu değerlendiririz.

Bu arada Saddam Hüseyin, kendisinden kaçıp Türkiye ve İran sınırına sığınan Kürtler için "*cinayetlere, tecavüzlere ve yağmalama eylemlerine karışmayan isyancı Kürtleri*" kapsayan kısmi af ilan etmiştir. Kürt isyancılar Saddam'ın önerisini reddetmiş, KDP Sözcüsü de affı "*iğrenç bir şaka*" olarak değerlendirmiştir.³⁴⁸ 8 Nisan 1991 tarihinde Lüksemburg'da düzenlenen Avrupa Topluluğu (AT) Zirve Toplantısında, savaştan sonra Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerin can güvenliğini sağlamak ve güvenli bölge oluşturmak amacıyla bölgeye bir kuvvet konuşlandırılması gerektiği ABD tarafından desteklenmiştir. Bu öneri daha sonra "*çekiç güç*" olarak adlandırılmış ve Irak'ta Kürtlerin özerklik kazanmasına giden yolu açmıştır.³⁴⁹

Irak ordu birliklerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Kürt gruplar için ABD ve AT'nin katılımıyla İncirlik üssünden kalkan ABD kargo uçakları, sınır boyunda bekleyen Iraklı Kürtlere paraşütle paketlenmiş 20 tona yakın gıda malzemesi atmıştır.³⁵⁰ Bu sırada Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar, Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Tarık Aziz'in Türkiye'yi ziyaret etme isteğinde bulunduğunu bildirmiştir. Aziz, komşu ülkeleri uyararak "*Kürtler ile aramızdaki iç soruna İran ve Türkiye karışmasın.*" demiştir. Sungar, Aziz'in ziyaret isteğinin Dışişleri Bakanlığınca incelendiğini bildirmiştir. Bu arada Kuzey Irak'ta Kürt sığınmacılar için Irak'ta oluşturulacak bölgenin uluslararası ortamda nasıl adlandırılacağı tartışması yaşanmıştır. ABD "güvenli alan", İngiltere "güvenli sığınak" Türkiye ise "tampon bölge" önerisinde bulunmuştur.³⁵¹ Gazeteci Ali Sirmen, kurulması planlanan Türkiye'nin tabiri ile "tampon bölge" için şunları söylemiştir: "*Tampon bölge, yarın orada kurulacak bir devletin nüvesini oluşturacak ve bölgeye emperyalizmin müdahalelerini daha da*

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1991, s.19.

³⁴⁹ Onur Bigaç, "Körfez Savaşı ve Irak'ın 2003 yılındaki İşgaline Yönelik Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı", UPA Stratejic Affairs, Cilt 1 Sayı 1, (2020): s.9.

³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1991, s.1.

³⁵¹ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1991, s.1.

arttıracak, kaçınılmaz olarak Türkiye sınırlarının içine sarkacak vahim gelişmelere yol açacaktır. Çözüm sığınmacıların Irak'a dönmeleri ve insanca yaşamalarıdır."³⁵² Sirmen bu sözler ile, oluşturulacak tampon bölgenin ilerde bir Kürt devletinin kurulmasına yol açabileceğini ve Iraklı Kürtlerin sorununun oluşturulacak bölge ile değil, Kürtlerin ülkelerine dönmesiyle gerçekleştirilebileceğini belirtmek istemiştir. ABD, İngiltere ve Fransa tarafından İran ve Türkiye'ye sığınan Kürtler için güvenlik bölgeleri oluşturulması amacıyla Kuzey Irak'ta başlatılan kamp kurma çalışmaları kapsamında Irak'a askeri araç ve iş makinası sevki 21 Nisan itibariyle başlamıştır.³⁵³ Celal Talabani ve Saddam Hüseyin arasında 22 Nisan'da görüşmeler başlamış, 25 Nisan'da ikilinin basın toplantısında "*ilke anlaşmasına vardık*" açıklamasıyla birlikte sonra ermiştir. Basın toplantısında Talabani, "*Biz, Irak'ta demokrasi istiyoruz. Ayrılıkçı bir hareket değiliz. Bağımsızlık istemiyoruz. Iraklılar olarak hepimiz, Irak hükümetinin egemenliği ve bağımsızlığı için varız.*" şeklinde konuşmuştur.³⁵⁴ Irak yönetimiyle Kürt liderlerin arasında varılan İlke Anlaşması, Ankara'da "temkinli" bir memnuniyet yaratmıştır. 1970 Anlaşması ile getirilen düzenlemelerin ötesine geçmeyen adımların olumlu karşılanacağını, bunu aşan girişimlerin ise Türkiye'de tedirginlik yaratacağını belirten diplomatik ve askeri kaynaklar, anlaşmanın sığınmacıların evlerine dönmesini hızlandıracağı görüşünde birleşmişlerdir. Irak'taki Kürtlere özerklik verilmesi durumunda Türkiye açısından PKK sorunun yeniden ön plana çıkması durumunda Türkiye gerek Bağdat yönetiminden gerekse Kürt liderlerden sınır ötesi terörist etkinliklerine izin verilmesini isteyebileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye, Bağdat yönetiminin Kürt liderler ile yaptığı görüşmelerin Irak'ın iç politikasını ilgilendiren boyutuyla Türkiye'nin müdahale alanı dışında olduğunu vurgulayarak resmi yorumlardan kaçınmıştır.³⁵⁵

Körfez Savaşı genel itibariyle Türkiye açısından değerlendirilirse, savaş sonucunda ambargo ile karşı karşıya kalmış, silahlı kuvvetleri imha edilmiş, siyasi baskılara maruz kalıp uluslararası ortamda yalnız bırakılmış Saddam Hüseyin'in Irak'ının bu durumu, Türkiye'nin ulusal çıkarları bakımından uygun bir görünüm ortaya

³⁵² Ali Sirmen, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1991, s.3.

³⁵³ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1991, s.14.

³⁵⁴ *Cumhuriyet* 25 Nisan 1991, s.1.

³⁵⁵ *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1991, s.1-16.

koymamıştır. Çünkü Saddam, Irak'ta bulunan Kürtleri kontrol altında tutup bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek isteyerek toprak bütünlüğünü korumayı amaçlayan bir liderdir. Diğer taraftan savaş sonrası Saddam'ın hala zayıflamış da olsa iktidarda olması Türkiye'ye karşı dostça hisler beslemediğinden dolayı Türkiye için bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Körfez Krizi'nin Türkiye'yi etkileyen en önemli sonuçları Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğundan faydalanan PKK'nın kendini geliştirme fırsatı bulması ve Kuzey Irak'ta bulunan Kürtleri savaş sonrasında Saddam'ın saldırılarından korumak amacıyla Türkiye'de konuşlandırılan Çekiç Güç'ün Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasına giden yolu açmasıdır.³⁵⁶

³⁵⁶ Cihangir Dumanlı, "Körfez Savaşlarının Türkiye'ye Etkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 100-101.

SONUÇ

Türkiye ile Irak arasındaki ilk münasebetler Musul meselesi ile başlamıştır. Musul, Osmanlı Devleti'nin Misakı Milli sınırları içerisine dahil ettiği bir bölge olmasına rağmen 1926 yılında İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır. Musul meselesinin çözüme kavuşturulmasının ardından Türkiye ve Irak ilişkileri yapılan karşılıklı ziyaretler ile geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken oluşturulan Sadabad Paktı, savaş sonrası imzalanan 1946 Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması ve 1955 Bağdat Paktı ile Türkiye ve Irak ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Ancak 1958 yılında Kürtlere yakın bir politika takip eden General Kasım'ın darbe ile başa geçmesi ve 1959 yılında Bağdat Paktından ayrılması ilişkilerde gerilemeye sebep olmuştur. İktidarda uzun süre kalamayan Kasım'ın ardından gerçekleşen 1963 ve 1968 darbeleri ile iktidara gelen liderlerin Kürtlere sempati duymaması sebebiyle Türkiye ve Irak arasında yumuşama gerçekleşmiştir. Dolayısıyla istikrarsız bir siyasi yapıya sahip olan Irak'ta 1958-1968 tarihleri arasında gerçekleşen darbelerde başa geçen hükümetlerin Kürtlere karşı tutumları değişkenlik göstermiştir. Bu doğrultuda yeni gelen hükümetlerin Kürt politikaları Türkiye-İrak ilişkisinde bir etken olmuştur.

Irak'ın Kuzey bölgesinde nüfus olarak çoğunlukta bulunan Kürtler zaman zaman özerkliklerini muhafaza etmek zaman zaman da bağımsızlık kazanıp bir devlet kurma arzusu içinde hareket etmişler ve aralıklı olarak isyan etmişlerdir. Şeyh Ahmed Barzani ve kardeşi Molla Mustafa Barzani'nin Irak hükümetine karşı başlattığı isyanlarda Irak, Türkiye'den yardım talep etmiş, Türk hükümeti de Irak'ın taleplerini reddetmeyerek Irak hükümeti tarafından yapılan harekate yardım etmiş, kabul edilen tedbirlere uymuş ve Türk-İrak sınırına asker yerleştirmiştir. Dolayısıyla Irak'ın kuzeyinde yaşanan bu isyanlarda Türkiye ve Irak'ın birlikte hareket etmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı sırasında Türkiye aktif tarafsızlık politikası takip etmiş, Irak ile siyasi ilişkilerde durgunlaşma gerçekleşse de ticari ilişkiler devam ettirilmiştir. Savaş sırasında Türkiye ile Irak arasında 1983 ve 1984 yıllarında terörist faaliyetlere karşı sıcak takip yapabilmek için Türkiye'ye Irak sınırına 10 km kadar girme hakkı tanıyan anlaşmalar imzalanmış ve iki ülke birbirine yakınlaşmıştır. Ancak Saddam Hüseyin'in Kürtlere karşı yürüttüğü Enfal Operasyonu çerçevesinde Türkiye'ye kaçan Iraklı Kürtler için sıcak takip izni talep etmesi ve Türkiye'nin bu talebi reddetmesi sebebiyle Irak, 1984 yılında imzalanan anlaşmayı feshetmiştir. Aynı zamanda 1988

yılında yaşanan Halepçe Katliamı sonrası Türkiye'nin ülkesine sığınan Kürt grupları kabul etmesi ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Irak hükümeti savaşta İran'a destek veren Kürtlerin Türkiye tarafından kabul edilmesinden duyulan rahatsızlığı Türkiye'ye birkaç kez sözlü ve yazılı olarak bildirmesine rağmen Türkiye tutumunda bir değişiklik göstermemiştir. Türkiye'nin bu tutumuna karşılık Irak hükümeti PKK ile işbirliği yapmış ve PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesine fırsat tanımıştır. Irak'ın desteğiyle güç bulan PKK, Türkiye'nin senelerdir uğraşacağı bir sorun haline gelmiş ve köy baskınları, pusu kurmak gibi faaliyetlerde bulunarak Türkiye'de korku ve endişe yaratmıştır. Uzun yıllar süren ve kazanan tarafı olmayan İran- Irak savaşında büyük zaiyata uğrayan Irak, savaş sırasında aldığı borçları 'yardım' olarak adlandırarak ödemeyeceğini duyurmuştur. Borcunun büyük bir kısmı Kuveyt'e olan Irak hükümeti, Kuveyt'in eskiden Irak devleti sınırları içerisine dahil olduğu gerekçesiyle 1990 yılında Kuveyt'i işgale başlamıştır. Bunun üzerine ABD'nin önderliğinde oluşturulan koalisyon Güçleri Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için harekete geçmiştir. Körfez Krizi olarak adlandırılan bu krizde Türkiye stratejik öneminin varlığını göstermek istemiş, Koalisyon Güçlerinin Irak'a karşı aldığı yaptırım kararlarına uymuş ve Batı yanlısı bir politika takip ederek Irak'ın karşısında yer almıştır. Kriz sonrasında Irak ordu birliklerinden kaçıp Türkiye ve İran'a sığınan Kürt gruplar için güvenli bölge oluşturulmuş bu durum karşısında Irak, Türkiye ve İran'ın Irak'ın iç işlerine karışmaması için uyarıda bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin Irak hükümetine karşı yürüttüğü bu politika ikili ilişkilerde gerginlik yaratmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

- Fon; 30-18-1-2, Yer No; 4-35-12, Tarih;12.06.1929
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 258-738-18, Tarih;17.02.193
- Fon; 30-10-0-0 Yer No;258-739-1, Tarih;08.05.1930
- Fon; 30-11-1-0, Yer No; 58-26-20, Tarih; 17.09.1930
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 258-739-15, Tarih; 02.10.1930
- Fon; 30-10-0-0, Yer No;258-740-7, Tarih;05.07.1931
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 258-740-8, Tarih; 08.07.1931
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 258-740-14, Tarih; 10.09.1931
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 258-740-20, Tarih; 24.11.1931
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 113-768-6, Tarih; 26.12.1931
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-741-4, Tarih; 09.04.1932
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-741-12, Tarih; 18.07.1932
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-741-14, Tarih; 03.08.1932
- Fon; 30-18-1-2, Yer No; 35-27-12, Tarih; 19.04.1933
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-742-10, Tarih; 1933
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-744-13, Tarih; 13.12.1935
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-745-17, Tarih; 12.01.1937
- Fon; 30-10-0-0, Yer No: 200-363-9, Tarih; 08.07.1937
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-747-29, Tarih; 07.10.1939
- Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-747-30, Tarih; 28.12.1939
- Fon; 490-1-0-0, Yer No; 53-209-1, Tarih; 05.03.1941

Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-747-48, Tarih; 03.04.1946

Fon; 30-10-0-0, Yer No; 259-747-45, Tarih; 16.08.1946

Fon; 30-18-1-2, Yer No; 117-75-16, Tarih; 18.11.1948

Fon; 538, Yer No; 2770-20334-1, Tarih; 09.10.1958

Fon;30-18-1-2, Yer No; 230-14-16, Tarih; 03.03.1969

Fon; 30-18-1-2, Yer No; 278-10-9, Tarih; 09.02.1972

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)",
TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Parlamento Tutanakları

"27 Ağustos 1973 Tarihinde Ankara'da İmzalanan Türkiye - Irak Ham petrol Boru Hattı Anlaşması ve Onay Süresinin Uzatılmasına Dair İşbu Anlaşmaya Ek Olarak Türkiye ile Irak Arasında Teati Edilen Sırasıyla 26 Aralık 1973 ve 20 Nisan 1974 Tarihli Mektupların Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", No: 1835,

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801835.pdf Erişim tarihi: 18.01.20

"Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", No:2086,
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc060/kanuntbmmc060/kanuntbmmc06002086.pdf Erişim tarihi: 30.01.2024

"Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Türkiye ile Irak Arasındaki Hudutların Yeniden İşaretlenmesine Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun",
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc064/kanunmgkc064/kanunmgkc06402545.pdf Erişim tarihi:06.01.2024

"Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk Ve İyi Komşuluk Andlaşması ile Bu Andlaşmaya Ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun",
TBMM, No 5180, Tarih: 12.11.1947, s.818
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905130.pdf

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi Koleksiyonu (1931-1991)

Akis Gazetesi Koleksiyonu (1963)

Ulus Gazetesi Koleksiyonu (1937-1955)

Kitap ve Makaleler

Akçay E.Y. (2013), “İran Irak Savaşı’nın Bölgeye Etkileri”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2 (3): 105-121.

Akdoğan O. (2021), “Irak’ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 8 (2): 127-149.

Aktaş, H.E. (2020), “Irak Siyasi Sisteminin ve Hükümet Yapısının Meşruiyet Meselesi”, KAÜİİBFD, 11 (1): 227-244.

Albayrak M. (2005), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)”, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 3 (2): 1-63.

Armaoğlu F. (2014), “20. Yüzyıl Siyasi Tarihi”, Timaş Yayınları, İstanbul.

Aydın M. K. (2020), “Türkiye ve Bağdat Paktı”, International Journal of Social Science Research, 2 (9): 135-153.

Balkaya İ.S. (2007), “Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 7: 567-581.

Bigaç O. (2020), “Körfez Savaşı ve Irak’ın 2003 yılındaki İşgaline Yönelik Avrupa Birliği’nin Yaklaşımı”, UPA Stratejic Affairs, 1 (1): 4-14.

Bostancı M., “1958 Irak Askeri Darbesi”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 653-683.

Cleveland W.L. (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Çelikçi A.S. & Kakışım C. (2013) “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2): 83-99.

Dağdeviren Z. (2020), “Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet Hükümet İlişkileri”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 3 (2): 151-198.

Dağdeviren Z. (2021), “Irak’ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 4 (5):139-194.

Dedeoğlu B. (2011), Türkiye-İrak İlişkileri “Doğu”- “Batı” Eksenini ve Değişkenler”, Civitas Gentium, 1 (1): 11-32.

- Demir A.& Kalkan T. & Erdoğan E. (2017), “*Türk Tarihine Dair Yazılar IP*”, Gece kitaplığı, Ankara.
- Demir E. (2022), *Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine Yönelik Askerî Harekât ve Stratejisinin Tarihsel Arka Planı*", Türk Tarih Kurumu, 181-216.
- Demirel N. (2016), Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (8): 11-132.
- Doğanay, H. & Hayli, S. (2004), “*Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları*”, Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri (Dünden Bugüne Irak), Elazığ, s.1-14.
- Fromkin D. (1989), “*A Peace to End All Peace*”, Henry Holt and Company, New York.
- Güngör F. (2014), “Orta Doğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği”, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi 1 (2): 14-43.
- Güzel H.T. (2018), “*Darbeler Ülkesi Irak*”, Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu”, 2: 445-468.
- Güzel H.T. (2018), “Soğuk Savaş Sürecinde Irak'ta Kürt Hareketi ve Molla Mustafa Barzani”, International Journal of History, 10 (4):121-139.
- Hamad Lak P.& Eyicil A. (2015), “Türkiye-Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (12): 67-84.
- Hancılar Ö. (2021), "1983-1987 Kuzey Irak'taki Türk Sınır Ötesi Operasyonlarının Hukukîliği”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (46): 347-359.
- Hazır T. (2019), “14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (2): 148-155.
- Kasalak K. (2007),” *Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye Irak İlişkileri*”, Askeri Tarih Araştırmaları, 5 (9): 187-201.
- Kaştan Y. (2008), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Irak Siyasi İlişkileri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19): 313-326.
- Katzman K. (2009), “*The Kurds in Post-Saddam Iraq*”, Congressional Research Service.
- Kelly M.J (2008), “*Ghosts of Halabja: Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*”, Bloomsbury Publishing, USA. s. 1-11.
- Kemal C. (2007), “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (40): s. 643-691.

- Kılıç R. (2010), “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 245-259.
- Kılıç S. (2018), “*Türkiye- Irak İlişkilerinde Su Meselesi ve Geleceğe Dönük Öneriler*”, ORSAM, (72).
- Kirişçi K. (1996), “*Türkiye ve Kuzey Irak’taki Kürt Güvenlik Bölgesi*”, *Avrasya Dosyası*, 3 (1): s. 1-22.
- Kodal T. (2009), “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel’in Irak Seyahat Notları”, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40), 391-421.
- Kodal T. (2019), “Adnan Menderes Dönemi Türkiye- Irak İlişkileri (1950-1960)”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 2 (18): 1507-1524.
- Mohialdeen H. A. (2019), “Geçmişten Günümüze İran’ın Irak Kürtleriyle İlişkileri ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3 (2): 162-188.
- Muhammad A.H. (2013), “*Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)*”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (18): 79-117.
- Müezzinoğlu E. & Şahin İ. (2016), “Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (4): 641-676.
- Natali D. (2005), “*The Kurds and The State Evolving National İdendity in Iraq, Turkey and Iran*”, Syracuse Universty Press, New York.
- O’Leary C.A. (2002), “The Kurds of Iraq: Recent History, Future Prospects”, *Middle East Review of International Affairs*, 6 (4): 17-29.
- Oran B. (1996), “*Çekiç Güç ve Kürt Devleti*”, *Avrasya Dosyası*, 3 (1): s. 155-172.
- Önal T. & Özdağ A. (2016), “Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic.*, 11 (16): 53-71.
- Pamukçu, G. (2018), “Yapay Bir Devlet Olarak Irak’ın Kuruluşu”, *Social Sciences Studies Journal*, 4 (19): 2358-2380.
- Sosyal İ. (1991), “*1955 Bağdat Paketi*”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 55 (212): 179-238.
- Şahin İ. & Şahin C.& Yüce S., (2014), “Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Irak’ta Devlet Kurma Çabaları”, *Gazi Akademik Bakış*, 8 (15): 105-132.
- Şimşir B.(1999), “*Doğunun Kahramanı Atatürk*”, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Toksoy N. (2010), “Atatürk’ün Vefatının Balkanlar ve Orta Doğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye’de ki Akisleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2): 175-210.
- Ünalp F. R. (2020),” İkinci Dünya Savaş’ında Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1 (45): 201-221.
- Yıldız M. (2021), “*Elma Kokusu ile Gelen Ölüm: Halepçe*”, İNSAMER, s.1-3.
- Yiğit A. (2021), “1958 İhtilali Sonrası Irak’ın Kuzeyinde Yaşanan Gelişmeler ve Albay Şevvaf İsyanı’nın Türkiye’ye Yansımaları (1958-1959)”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (54): 483-514.
- Yücealtay C. (2022), “İran Irak Savaşı ve Türkiye Üzerindeki Etkileri”, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi 4 (1): 21-34.

Tezler

- Akçapa M. (2014), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Irak ile İlişkilerinin Ekonomik Politik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Beden A. (2011), “Türk Basınına Göre Türkiye Irak İlişkilerinde Türkmenler (1926-2001)”, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Beyaztaş D. (2016), “Irak’ın Sürekli Olağanüstü Hal Rejimi İçinde Kürtler”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cesur G. (2020), “Saddam Hüseyin’in I. Döneminde Türkiye- Irak İlişkileri (1979-1991)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dumanlı C. (2012), “Körfez Savaşlarının Türkiye’ye Etkileri”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hamad Lak P.A. (2015), “Türkiye- Irak İlişkileri (1920-2010)”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kaplan E.S, (2011),“Türkiye- Irak İlişkileri (1918-1960)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Mohialdeen H. A. (2019), “Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2005’ten Günümüze)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztürk O. (2010), “Türkiye-İrak İlişkileri ve Kürt Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım Z. (2005), “Türk Basınında İran Irak Savaşı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Akkan E.,”Irak,” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/irak--ulke#2-ortacag-musulman-cografyacilarina-gore-irak> Erişim tarihi: Erişim tarihi: 10.11.2023

Aytemur H.S., “Şeyh Ahmed Barzani ve Mustafa Barzani”, Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/116431/t%C3%BCrkiyeden-sesler/%C5%9Feyh-ahmed-barzani-ve-mustafa-barzani> Erişim tarihi: 02.02.2024

Çelik M.M., Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/292701/d%C3%BCnya/karanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-eli-kanl%C4%B1-iktidar%C4%B1-saddam-h%C3%BCseyin> Erişim tarihi: 03.01.2024

Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866> Erişim tarihi: 25.03.2024

“I. Körfez Savaşı”, TASAM, https://tasam.org/Files/Icerik/File/1_K%C3%B6rfez_Sava%C5%9F%C4%B1.pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8f.pdf Erişim tarihi: 18.21.2023

“İrak’a Harekat 1983 Yılında Yapılmıştı”, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866> Erişim tarihi: 25.03.2024

“İrak Ülke Bülteni”, DEİK, <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> Erişim tarihi: 10.11.2023

“İrak Ülke Profili”, TC Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, https://www.sto.org.tr/Portals/15/dis%20ticaret/ulke/Irak_Ulke_Profil.pdf Erişim tarihi: 10.11.2023

“Iraq”, Undata, <https://data.un.org/en/iso/iq.html> Erişim tarihi: 10.11.2023

Karaalp H., “Farklı Etnik, Dini ve Mezhebi Bileşenlerin Mozaığı” Irak, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-etnik-dini-ve-mezhebi-bilesenlerin-mozaigi-irak-/1641558> Erişim tarihi: 10.11.2023

“Kerkük Katliamı Bir İnsanlık Suçudur, Soykırımdır.”, Türk Ocakları Genel Merkezi,
<https://www.turkocaklari.org.tr/nuri-gurgur/kerkuk-katliami-bir-insanlik-sucudur-soykirimdir/1060> Erişim tarihi: 01.03.2024

Şahin A., “*Irak’ın Kuzeyinde Gerçekleştirilen Büyük Hareketler,*” TRT,
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/irakin-kuzeyine-gerceklestirilen-buyuk-harekatlar-417275.html> Erişim tarihi: 25.03.2024

Tan A., “*Orta Doğu Notları: Şeyh Mahmud Berzenci*”, Independent Türkçe,
<https://www.indyturk.com/node/212516/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-26-%C5%9Feyh-mahmud-berzenci-1>
Erişim tarihi: 02.02.2024

Tan A., “*Ortadoğu Notları (23): Irak Baas Partisi*”, Independent Türkçe,
<https://www.indyturk.com/node/202066/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-23-irak-baas-partisi> Erişim tarihi:
11.03.2024

ÖZGEÇMİŞ

Melike EKİZ; 2017 yılında Pursaklar Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nden mezun olmuştur. 2018-2022 yılları arasında Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2022 yılında yüksek lisans eğitimine Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda başlamıştır.